

de
HUMANIST

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCHRIFT Nr 1 | 2005 € 5,50

EU-grondwet
en humanisme

Arabieren en
moderniteit

Beschaafd martelen

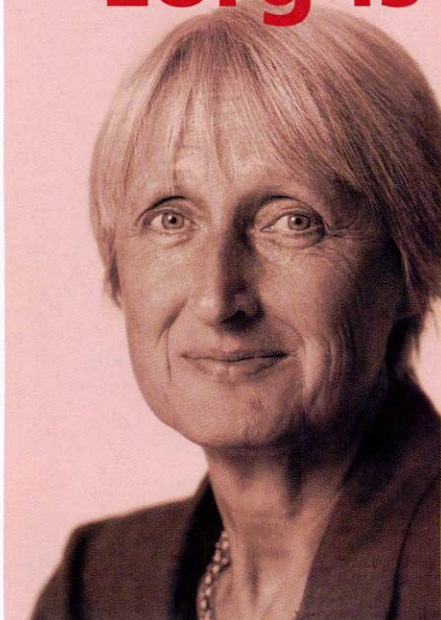
Bij het ter perse gaan van deze editie verschenen foto's in de dagbladen van Britse soldaten in Irak die gevangenen, gebonden op de grond liggend, toetakelen. Eerdere foto's van martelscènes bleken geënceneerd, maar deze serie zou wel authentiek zijn. Ze is in handen van de Britse politie gespeeld door een oplettende bediende in een fotowinkel, die rolletjes ter ontwikkeling had gekregen van een rekrut op verlof. Medio januari heeft een militaire jury in de VS korporaal Charles Graner in eerste aanleg veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf wegens mishandeling van Irakese gedetineerden in de Abu Ghraib-gevangenis nabij Bagdad. Hij was de bewaarder op de foto's van een groep 'opgestapelde' naakte gevangenen waarbij hij grijnzend met de duim omhoog staat te poseren. Zijn vriendin Lyndie England, die zwanger van hem is en nog steeds op vrije voeten in de VS, staat op andere foto's met een gedetineerde die zij over de grond 'voortsleept' aan een hondenriem, of lachend wijzend op het geslachtsdeel van een andere, geheel naakte, arrestant. Die foto's waren niet haar eigen idee, zegt ze. In een interview met een lokaal televisiestation (in de buurt van de basis Fort Bragg in de staat North Carolina waar ze nu een administratief baantje heeft) aan de vooravond van haar rechtszaak verklaarde ze, dat haar superieuren haar opdroegen zich met Irakese gevangenen in vernederende poses te laten fotograferen. "Ik werd aangemoedigd tijdens het maken van de foto's. Ze kwamen bij me staan en zeiden dat het een goede tactiek is, het

werkt, zeiden ze." England zei in hetzelfde gesprek dat er nog veel ergere dingen zijn gebeurd in de Abu Ghraib gevangenis, die niet op de foto's te zien zijn.

Eind december 2004 werden in de VS na een rechtszaak van de American Civil Liberties Union documenten vrijgegeven van het Amerikaanse ministerie van Defensie, waaruit blijkt dat martelen op de VS-basis Guantánamo Bay in Cuba systematisch voorkomt. Uit de documenten kan worden afgeleid, dat oorlogsminister Rumsfeld of een van zijn staatssecretarissen hun goedkeuring hebben gegeven aan de martelingen. Ditzelfde kan in het schandaal van Abu Ghraib worden geconcludeerd, waar Rumsfeld vier maanden voor de publicatie van de foto's op de hoogte was en niets ondernam. De conclusie kan bijna geen andere zijn, dan dat de landen die het voortouw hebben genomen in het opleggen van democratische verhoudingen aan Irak zich in het volle voetlicht van de wereld volslagen ongeloofwaardig hebben gemaakt. Elke dag dat de plegers van deze oorlogsmisdaden en hun opdrachtgevers, al of niet van militaire inlichtingendiensten, vrij rond lopen is een zwarte dag voor de zaak van de mensenrechten. En als de Britten zich hier inderdaad eveneens aan schuldig maken, zoals eerder in Noord-Ierland, kan Europa zich dit niet langer laten aanleunen. Met zulke verachtelijke regimes moeten wij niets te maken willen hebben.

Boudewijn Chorus

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van tevoren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
**Steunfonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam**

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme

naam m

adres

pc/woonplaats

telefoon

de HUMANIST
Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 6x per jaar
58e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Hoofdredactie
Boudewijn Chorus

Redactie (redactie@humanist.nl)
Josephine Krikke

Medewerkers aan dit nummer
Ivonne van Akkeren, Eut van Berkum,
André de Bruin, Rob Buitenweg, Carrie,
Paul Cliteur, Anna Dasovic, Ad van Dun,
Stan van Houcke, Kees Kaldenbach,
Niek Langeweg, Michiel van Oosterhout,
Max Pam, Laura Peka, Bas Pennings,
Arjan Post, Frank van Rossum, Mehmet
Ülger, Michel Vandenbroeck, Hilde van
Vlaanderen, Leendert van der Waal.

Correspondenten
Saskia Dassel (Humanistisch Verbond),
Koen Goei (Hivos), Marco Oostdijk
(Humanistische Alliantie),
Rudy Schreijnders (Humanitas).

Uitgever
Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Lotte Peters,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen
Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch
Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 22,00. Toeslag buiten
Nederland € 11,50. Los nummer € 5,50

Aanmelden abonnement
SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per
kalenderjaar en gaan in met de eerstvol-
gende editie. U ontvangt een factuur of
acceptgiro voor de resterende periode van
het lopende jaar. Abonnementen worden
automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór
1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie
Ton de Hoop, Ron de Graaf

Advertenties
All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Verschijningsdata
De Humanist verschijnt tweemaandelijks.
De komende verschijningsdata in 2005
zijn: 30 maart, 8 juni, 14 september,
2 november en 21 december.

Foto omslag
WFA

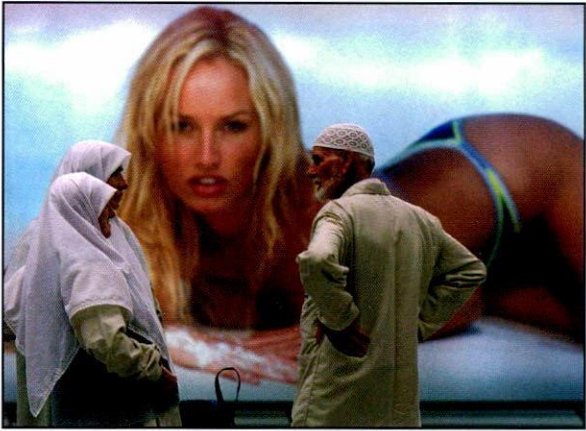
© 2005 Uitgeverij SWP, Amsterdam. Alle
rechten voorbehouden.
ISSN 0025-9489

Nederlands
uitgeversverbond
Groep vaktijdschriften

INHOUD

Arabieren en de westerse moderniteit

(p.30)

Nr. 1 | 2005

TWEELUIK

- 16 Voorman alevieten in Nederland
'Scherpere scheiding tussen staat en religie'
- 19 Alevieten niet erkend in Turkije
'Hier bepaalt de overheid hoe het geloof er uit moet zien'

INTERVIEW

- 5 Respect, geen tolerantie
Anton Bloks pleidooi voor verscheidenheid
- 24 Vrouwen die de wereld veranderen
Portretten van beroemde activisten
- 36 Eenzame prediker in Oeganda
Bisschop vecht voor homorechten

OPINIE & ANALYSE

- 8 Paul Cliteur: Gun ze de tijd
- 10 Nieuwe Europese grondwet
'De schade voor humanisten valt mee'
- 22 Max Pam: De viseters
- 29 Michose: Tolerant Nederland
- 30 Arabieren en de westerse moderniteit
Stan van Houcke in gesprek met filosoof Sadik Al-Azm
- 39 Carrie: Zwakbegaafde moeder

RUBRIEKEN

2 Redactioneel: Beschaafd martelen	35 Ondertussen op het internet
10 Verlicht	39 Repliek
14 Dier & mens: de jachtopzichter	40 Vers van de pers
23 Sprekend: Ali Wolves	42 Zoom
27 De bezieling: Ineke van der Wel	44 Agenda
34 Doordenker	46 Cartoon

**TIJDELIJK
MET €10,-
WELKOMST
PREMIE!**

Kijk snel op
www.asnbank.nl

NIEUW! ASN IDEEAALSPAREN. MET REGELMAAT EN 4% RENTE OP WEG NAAR UW IDEEAAL.

Al sinds 1960 is de ASN Bank een bank met idealen. Een duurzame bank, die geen cent wil verdienen aan de uitbuiting van mens, dier en milieu. Toch kunt u bij de ASN Bank sparen en beleggen met een fors rendement. De nieuwe ASN Ideaalspaarrekening is daarvan een goed voorbeeld. Hiermee spaart u bijzonder effectief voor uw ideale spaardoel. Elke maand laat u een vast bedrag van minstens €50,- automatisch overschrijven naar uw ASN Ideaalspaarrekening. Tegelijkertijd verdient u over uw groeiende spaargeld een rente van maar liefst 4%. Dat gaat snel, maar ook in alle vrijheid. Want u kunt op elk gewenst moment kosteloos uw spaargeld opnemen. Ook kunt u direct vanaf uw spaarrekening betalen met de gratis ASN Spaarbankpas. Als u vóór 1 mei 2005 een ASN Ideaalspaarrekening opent, krijgt u bovendien een welkomstpremie van €10,-. Ga daarom snel naar www.asnbank.nl of bel gratis 0800-0380.

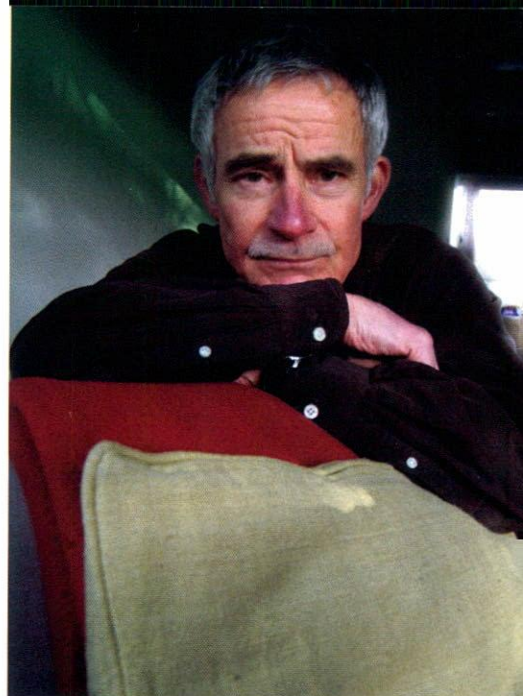
RENDEMENT VOOR U + RENDEMENT VOOR DE WERELD = DUBBEL RENDEMENT

ASN Bank

VOOR DE WERELD VAN MORGEN

Gelijkheid is nobel als streven, maar kan onbedoelde gevolgen hebben. Antropoloog Anton Blok ziet extreem geweld ontstaan juist waar verschillen verdwijnen: daar staan eer en identiteit op het spel. Hij pleit ervoor verscheidenheid te erkennen. 'Tolerantie is een tamelijk negatief begrip.'

Respect, geen tolerantie

Natuurlijk, zegt Anton Blok (1935), vrijheid van meningsuiting is een van de belangrijkste mensenrechten. "Maar dan moet die mening wel goed verwoord zijn. Je kunt niet alles zeggen wat je denkt. Aan die vrijheid gaat namelijk nog iets fundamenteels vooraf: menselijke waardigheid. Zonder erkenning van iemands identiteit en recht op privacy, wordt vrijheid van meningsuiting gauw een vrijbrief voor belediging en vernedering."

Blok is emeritus hoogleraar culturele antropologie aan de Universiteit van Amsterdam, een vak dat zich bezighoudt met alles wat schijnbaar onbelangrijk is. Gebaren, kleding, lichaamshouding, taalgebruik. Al die dingen die iets zeggen over identiteit en sociale status. En over eer, een hyperindividuele aangelegenheid die tegelijk door-en-door sociaal is. Eer is de waarde van iemand in eigen én andermans ogen. Bloks oeuvre kan daarvan getuigen. De ontwikkeling van de maffia in een Siciliaans dorp, die hij voor zijn proefschrift in kaart bracht, of de Limburgse Bokkenrijders, de gevreesde bandieten uit de achttiende eeuw, maar ook de positie van vrouwelijke heersers, het brandmerk van de bijnaam, etnische conflicten, stedelijk geweld - in al die gevallen gaat het om eer. Lees: de aantasting van eer en het gewelddadig herstel ervan.

Eer en respect

In 'Niets is minder waar', zijn kleine encyclopedie van clichés, geeft Blok gevestigde meningen weer. Bij de 'e' van eer: 'Alleen van belang als het op het spel staat.' Niets is echter minder waar, vindt Blok zelf. Eer is juist van het hoogste belang, het is alleen een nogal on-Nederlands begrip. 'Het past niet

bij protestantse ethiek en openheid. Wij hebben ook geen hof of adel ontwikkeld - wij hebben kooplieden en boeren. Hiërarchie is bijna iets obsceens geworden, hoffelijkheid vindt men gauw overdreven. Alleen in Nederland kan het dat kinderen volwassenen ongestraft op straat uitschelden.'

Dat eer en respect worden veronachtzaamd, heeft volgens Blok vooral ook gevolgen voor het multiculturele debat. We zouden er migranten beter mee begrijpen, en de verstandhouding tussen bevolkingsgroepen zou verbeteren. "Voor mensen uit Mediterrane landen is eer nauw verbonden met sociale status. Gezichtsverlies is er rampzaliger dan voor mensen in complexe industriële samenlevingen. Daar is een individu

'In ons land kun je niet alles zeggen'

deel van wijdvertakte netwerken: als je in je vriendenkring 'afgaat' heeft dat geen gevolgen voor je aanzien op het werk. Maar migranten verkeren vaak in een marginale economische positie, leven in kleine min of meer gesloten gemeenschappen met een sterke sociale controle. Hun gevoel voor eigenwaarde, hun eer en aanzien moeten ze vaak ontleen aan hun plaats binnen de gemeenschap."

In zulke omstandigheden betekent gezichtsverlies sociale uitsluiting. "En net als bij de duels van de adel, is geweld een middel om je gezicht te redden. Leven in een zogenaamde hechte gemeenschap kan erg gevaarlijk zijn." Geweld moeten we begrijpen uit de specifieke relaties waar het uit voortkomt,

benadrukt Blok. "Als je iemand - meestal een man - in het openbaar beledigt, dan is dat niet zomaar tekst; het is wat linguïsten 'performatieve taalhandelingen' noemen. Je ondergraft iemands identiteit." Hij wijst erop dat door alle geweld bij voorbaat 'zinloos' te noemen, de analyse ervan wordt verhinderd.

"Willekeurig geweld is zeldzaam. Geweld is een vorm van interactie. Tachtig tot negentig procent van dodelijk geweld vindt plaats tussen mensen die elkaar kennen. Antilliaanse jongeren strijden vooral onderling, eerwraak vindt plaats in families, *crimes passionels* in partnerrelaties. Bij een aanzienlijk deel ervan is de aanleiding een belediging. De dader voelde zich gekrenkt en vernederd, denk ook aan Murat D, de moordenaar van docent Hans van Wieren van het Terra College. Dat gegeven wordt vaak weggelaten in de berichtgeving, omdat het een moreel oordeel zou inhouden. Maar het zijn juist belangrijke details." En nee, zucht hij, iets begrijpen is iets anders dan er begrip voor hebben.

Hij heeft het natuurlijk ook over Theo van Gogh. Hoezeer Blok de moord betreurt en afkeurt, je had het kunnen zien aankomen, zegt hij. "Zoals hij tekeer ging tegen de islam, dat was echt buiten alle proporties. In een land dat steeds meer op de wereld is aangesloten, waar niet iedereen op dezelfde manier in elkaar zit, daar kun je niet alles zeggen - ook niet een zelfverklaarde dorpsgek. Het is naïef om te geloven dat gerichte belediging zonder gevolgen blijft. Ook onbedoelde gevolgen, zoals latent racisme en polarisering. Die moord is verschrikkelijk, maar niet onverwacht."

Te veel gelijkenis

Niet iedereen is hetzelfde - die notie keert voortdurend terug in zijn werk. Identiteit is gelegen in verschil, zegt hij. "Dat begint al als we 's ochtends opstaan en ons aankleden. De motor van beschaving is onderscheidingsdrang: integratie en differentiatie houden gelijke tred met elkaar, globalisering roept lokalisering op." Problemen ontstaan volgens Blok waar verschillen vervagen en mensen te veel op elkaar gaan lijken. Als gevolg van emancipatie en assimilatie, maar ook als gevolg van een door hogerhand opgelegde eenheid. Neem nu het Spaanse uniformisme en de Opstand ertegen.

'Je kunt geen identiteiten uitwissen, dat werkt averechts'

In zijn vaak aangehaalde essay 'Het narcisme van kleine verschillen' illustreert hij het met een aan Schopenhauer ontleende allegorie. Stekelvarkens die het koud hebben, willen zich aan elkaar warmen, maar worden door hun stekels uit elkaar gedreven: 'They are too close for comfort.' De meeste conflicten tussen individuen en groepen ontstaan volgens Blok niet waar tegenstellingen groter worden, maar juist kleiner. Van de broederstrijd tussen Kaïn en Abel tot volkerenmoord: extreem geweld volgt meestal waar identiteiten in het geding

zijn, zegt Blok. Ook in een recente studie van geweldspatronen wordt gewezen op de grote gevolgen van kleine sociale verschillen. "Onduidelijk is wie aan wie eerbied moet verlenen." Zowel in Rwanda als in Bosnië zag Blok hoe volken elkaar bevochten, na de verschillen tot mythische proporties te hebben uitgegroot. In werkelijkheid waren de verschillen uitermate gering. Serviërs, Bosniërs en Kroaten stammen alle van hetzelfde *ethnos* en spreken dezelfde taal. Ook mensenrechtenprofessor Michael Ignatieff wees daarop, in *The New York Review of Books*: 'Verstedelijking en industrialisatie hebben het belang van religieuze verschillen gereduceerd. [...] Het kan niet vaak genoeg worden herhaald dat de mensen ooit burens waren, vrienden en echtgenoten, geen bewoners van verschillende etnische planeten.'

Vershillen erkennen

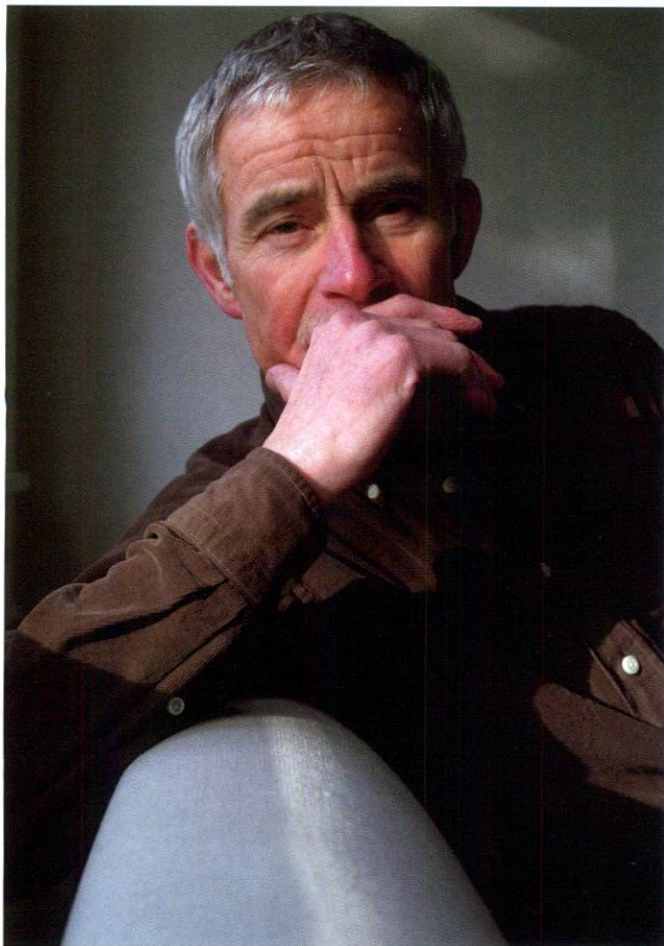
Welk hels dilemma achter het narcisme van kleine verschillen schuilt, blijkt uit de afschaffing van de slavernij in de VS. "Door die verandering in sociale structuur, hoe nobel ook, kwamen de zwarten op meer gelijke voet met de blanken - met name de arme blanken en blanken uit de lagere middenklasse. Hun identiteit, die was gebaseerd op raciale superioriteit, kwam zo op losse schroeven te staan. Ze voelden zich bedreigd, en de voormalige slaven waren niet langer beschermd. De lynchings en intimidaties zijn van toen." Dat sociale stijging of zelfs assimilatie ook op vreedzame wijze kan verlopen, is toe te schrijven aan het geweldsmonopolie van de staat. Maar de spanningen neem je er niet mee weg. Het is daarom belangrijk om verschillen te erkennen, vindt Blok. "Culturele diversiteit heeft een functie. Het geeft niet alleen kleur aan het leven, het bevordert ook integratie. Net als in het verleden kunnen we ook nu leren van nieuwkomers." Hij noemt het gevoel voor discretie en distantie. "Erkenning van een eigen kwetsbaar territorium heeft direct te maken met menselijke waardigheid."

We zouden ons op eer en identiteit moeten bezinnen, ook om onszelf beter te begrijpen. "Veel Nederlanders vinden het normaal om iemand van dichtbij aan te staren. We beseffen niet hoe uitzonderlijk dat is. Staren is penetratie van een privé-domein. Aan kijken zijn culturele codes verbonden. Al in de Griekse mythologie leer je dat het slecht met Orpheus afloopt als hij omkijkt naar Eurydice. En zo vinden wij het ook normaal om in korte broeken door Italië te lopen - de Italianen niet. Als we ons staande willen houden in Europa, dan zullen we iets minder geboorneerd moeten zijn. Voor anderen kan ons gedrag een heel andere betekenis hebben." Dreigend: "En onbedoelde gevolgen hebben."

Tolerantie is geen verdienste

Blok verkiest de relativerende houding van Montaigne, die wil leven waar hij is opgegroeid - nota bene in het Frankrijk tijdens de godsdienstoorlogen - maar kritisch naar zijn eigen cultuur kijkt én nieuwsgierig is naar het vreemde. Dat is natuurlijk de antropologische grondhouding, zoals Blok die in zijn bundel 'Honour and Violence' beschrijft: "Vertrouwd te raken met het vreemde en tegelijk van het vertrouwde te

stuursvormen, was Sicilië in de late elfde eeuw een florierende multiculturele samenleving. Doordat iedereen met elkaar zaken deed. Dat veronderstelt dat mensen, ongeacht - of juist vanwege - culturele verschillen, deelnemen aan het handelsverkeer en toegang hebben tot de arbeidsmarkt. Hoe meer sociale relaties met elkaar verweven zijn, hoe meer respect er groeit voor verscheidenheid."

Integratie en differentiatie gaan hand in hand, maar is dat ook een antwoord op thema's van gender, besnijdenis, eerwraak? Blok: "De situatie nu is inderdaad ingewikkelder dan onder de Normandische koningen. Zulke gevoeligheden zijn moeilijk te verenigen met mensenrechten, maar zodra je de grens overstapt zie je al hoe diep de man-vrouwverhoudingen

'Als je iedereen tot gelijkheid dwingt, schep je ongeleide projectielen'

geworteld zijn in alle facetten van cultuur. Je kunt dus geen 'beschavingsoffensief' opleggen, je kunt geen identiteiten uitwissen. Dat werkt averechts. Zeker onder achtergestelde groepen, waar jongeren opgroeien in uitzichtloosheid. Misschien had Van Gogh nobele motieven, het schijnt dat hij in de dagelijkse omgang heel hartelijk was, en hetzelfde geldt misschien voor Hirs Ali; maar hun optreden heeft onbedoelde gevolgen gehad."

Geweld in eigen kring

Bovendien, zegt Blok, hoeveel vrouwen worden niet in autochtone gezinnen onderdrukt? "Van de 250 moorden per jaar zijn er 80 vrouwen die door hun man zijn omgebracht. Daar maken ook zogenaamde verlichte autochtonen deel van uit." De gevreesde geweldsspiraal, een treffen tussen bevolkingsgroepen, is wat hem betreft niet erg waarschijnlijk. "Voorspellen is natuurlijk hachelijk, en de geschiedenis berust op toeval, maar interetnisch geweld is tot nu toe zeldzaam. Het meeste geweld vindt toch plaats in eigen kring."

Hij voorziet meer problemen als verschillende bevolkingsgroepen naar elkaar toe worden gedwongen. "Natuurlijk zijn er dingen voorgevallen, er zijn spanningen in wijken, er gaan dingen fout op school. Maar als je iedereen tot gelijkheid dwingt, schep je ongeleide projectielen. Onder moslims, maar zeker ook onder extreemrechts. Eigenlijk vrees ik die verrechtiging meer, omdat het daar ontbreekt aan kritische zin. De verkeerde leiders staan op." Hij noemt het interessant maar zorgwekkend.

Blok is niet alleen maar bezorgd. Op lokaal niveau ziet hij allerlei voorbeelden van hoe het volgens hem wél moet. "Er zijn initiatieven op sportscholen, in winkels, in buurten. Samenwerking en wederzijds respect zijn niet onmogelijk." Het leert ook dat we aan het cliché van De Dialoog voorbij kunnen gaan. "Praten is ongelooflijk belangrijk, en vooral op scholen. Maar niet om verschillen op te heffen, maar om te begrijpen hoe ze werken en waar ze vandaan komen." |

vervreemden." Nou ja, we mogen wél trots zijn op het eigene, zegt hij. "Maar dan ook echte trots, niet die angst om eens buiten je schoenen te lopen."

Meer tolerantie, is dat eigenlijk wat hij voorstaat? Nee, dat niet, zegt hij. "We moeten het over begrip en respect hebben, niet over tolerantie. Weet je wat er in de Van Dale staat? 'Tolerantie is de onderdrukking van de neiging om te onderdrukken' - deze prachtige definitie is van rechtssocioloog Kees Schuyt. Tolerantie is een verhuuld negatief begrip, schijnheilig ook. Vreemden worden geduld en moeten er nog dankbaar voor zijn óók. Een gotspe."

De discussie over de multiculturele samenleving zou vooral over Nederland moeten gaan, vindt hij. "Niet altijd maar praten over die dijken en waterschappen, maar over de onbedoelde gevolgen van het gelijkheidsstreven, over openheid. En over het democratisch bestel van dominees-met-een-mening - dat in zijn afwezigheid van hiërarchie trouwens meer op de beroepspraktijk van imams lijkt dan je zou denken."

Nog zo'n demystificatie: "Wat wordt er bedoeld met onze traditie van verdraagzaamheid?" Hij haalt een biografie van Breughel uit de kast, citeert: 'Intolerance is bad for business.' Omwille van de handelsbetrekkingen moesten kooplieden met iedereen kunnen omgaan. "Katholieken uit de Zuidelijke Nederlanden, Hugenoten, joden, arbeiders uit Duitsland: iedereen was welkom uit pragmatisch oogpunt. Vergeet ook niet dat de katholieken tijdenlang geen kerken mochten bouwen of ambten bekleden." Tolerantie is geen verdienste, het is de pasmunt in een handelsnatie.

En daar kunnen we van leren, zegt Blok. "Onder de Normandische koningen, die voortborduurden op Arabische be-

Gun ze de tijd

In deze turbulente tijden geeft Rob van Stek, student humanistiek en freelance publicist, een opvallend nette en rustige kritiek op mijn vorige column waarin ik mijn religiofobie van een vorm van argumentatie probeerde te voorzien.

N. van Dijk uit Sassenheim daarentegen heeft zich 'geërgerd'. Een fobie is altijd een onredelijke angst, dus dat past niet in het denkpatroon van een rationeel, zegt hij. Het overkomt mij ook wel (dat ergeren), maar we moeten het proberen te vermijden. 'Nicht ärgern, nur wundern', leerde ik van een buurvrouw.

Mijn verbale stalker Stan van Houcke onderkent in mijn stuk, net als bij voorgaande gelegenheden waarin hij zich heeft gebogen over mijn schriften, 'ressentimenten en haatgevoelens, xenofobie en soms ook nauwelijks verholten racisme'. Wat volgt is een warhoofdig betoog met feitelijke onjuistheden, fantasievolle parafrasen van mijn standpunten en verwijten dat ik Nasr H. Abu Zayd (of Nasr Hamid Aboe Zaid, zoals het op een ander boek van hem staat) onheus bejegend zou hebben. Laat ik over dat laatste zeggen dat ik altijd probeer niemand te beledigen of zelfs maar te ergeren. Als mijn column over Zayd beledigend was of van *dédain* getuigde, dan spijt mij dat. Verder zal ik mij beperken tot de brief van Van Stek, omdat hij een belangrijk punt aan de orde stelt dat zich leent voor een serieus antwoord.

Sikh-toneelstuk

Van Stek zegt: gun moslims de tijd. Het is niet waarschijnlijk te denken dat zij sneller zullen seculariseren door kritiek van buiten. De gemeenschap is hard bezig te overleven en dan kan men de eigen cultuur niet fundamenteel ter discussie stellen. Wat we moeten doen, is het moderniseringsproces steunen door diegenen die van binnenuit hervormingen willen doorvoeren te helpen in hun werk.

Het is een bekend geluid. Het werd onder andere verdedigd door Margreet de Boer toen zij burgemeester van Leeuwarden was. Het klinkt ook sympathiek, maar het roept wel wat vragen op.

In Engeland zijn net alle voorstellingen van 'Behzti', een omstreden Brits toneelstuk, over moord en verkrachting in een sikh-tempel afgelast. De schrijfster, Gurpreet Kaur Bhatti, is zelf een sikh. Zij wilde met haar komedie de 'hypocrisie over homoseksualiteit, verkrachting en zelfmoord' in de sikh-gemeenschap aan de orde wilde stellen. Bhatti is met de dood bedreigd en ondergedoken nadat honderden sikhs op 19 december het theater in Birmingham hadden bestormd. De sikhs vinden dat hun geloof wordt bespot.

Wat moeten wij, niet-sikhs, hierover zeggen? We kunnen ons op het standpunt stellen: dat is nu eenmaal de beleving van die sikhs. Zij zijn nog niet toe aan opvattingen over homoseksualiteit die gemeengoed zijn geworden in vele westerse landen. Gun ze de tijd te wennen aan hedendaagse cultuurkritiek. Wie zijn wij om hun geloof te kritiseren? Maar het probleem is dat die Gurpreet Kaur Bhatti zelf een sikh is. De kritiek komt dus 'van binnen'. De vraag is dus of wij, niet-sikhs, haar mogen steunen.

Religiekritiek

Zevenhonderd Britse acteurs, kunstenaars, regisseurs, schrijvers, componisten en academici hebben kennelijk gemeend van wel. Zij hebben steun betuigd aan de toneelschrijfster die zich de haat van haar geloofsgenoten op de hals heeft gehaald. In een brief die op 23 december in *The Guardian* verscheen, zeggen zij dat het de functie van kunst is om discussie uit te lokken. 'Wie geweld gebruikt om de kunst het zwijgen op te leggen moet krachtadig tot de orde worden geroepen en tegengesproken.' Tot degenen die klagen over wat wel genoemd is de toenemende criminalisering van religiekritiek behoort ook 'Mr. Bean'-acteur Rowan Atkinson. Hoe moeten we denken over deze bijval van de zijde van buitenstaanders voor de sikh-schrijfster? Zou dat goed zijn? Of moeten we zeggen: gun die sikhs de tijd? Laten ze het zelf maar uitzoeken? Je kan ze de Verlichting niet door de strot duwen? Het zal niet helpen wat wij daarvan denken? Onze bemoeienis is alleen maar 'contraproductief'?

Het is natuurlijk beslist niet zo bedoeld, maar dat zou de facto wel eens een hardvochtig voorstel kunnen zijn. Ik denk ook dat Gurpreet Kaur Bhatti blij is met bijval. Zelfs van 'ons', buitenstaanders. Het geweld van fundamentalisten richt zich namelijk niet alleen op buitenstaanders, maar ook op meer vrijzinnige insiders. Dat geldt ook voor de islam. Bedenk dat de AIVD in het rapport 'Van dawa tot jihad' (ik

spring nu van het hindoeïsme weer over op de islam) heeft gesteld dat het geweld van radicalen zich de laatste tijd ook richt op de gematigde krachten binnen de islam. Het resultaat daarvan zien we in de bedreigingen aan het adres van Abou Taleb, een moslim maar naar het oordeel van de extremisten niet radicaal genoeg.

Hoe moeten we trouwens de categorie 'van binnen' (van waaruit kritiek geleverd zou mogen worden) afbakenen? Mag Hirsi Ali volgens de criteria van Van Stek kritiek hebben op de islam? Of staat zij zo langzamerhand buiten de moslim-gemeenschap en moet zij haar mond houden? En is Jasmine Allas nog 'moslim genoeg' om als *insider* te mogen gelden? En Naïma El Bezaz? Afshin Ellian? Hafid Bouazza?

Stel nu eens dat je zou zeggen 'die Hirsi Ali heeft haar rechten verspeeld - die is zó radicaal', dan heeft dat een merkwaardige consequentie. Dan zou de bekritiseerde groep de breedte van de kritiek mogen bepalen evenals het moment waarop deze geuit mag worden kan bepalen. Zo kan over iedereen die te confronterende kritiek heeft worden gezegd: 'Jij staat erbuiten, dus hou je mond'. Of: 'het is nu niet gepast,

'Het is een wonderlijke theorie dat kritiek alleen van binnen en op een gepast moment mag komen'

nog even wachten'. Blijft van kritiek dan nog wel iets over? Het is eigenlijk een hele wonderlijke theorie, de theorie dat kritiek alleen van binnen en op een gepast moment mag komen. Zou het alleen voor religieuze mensen gelden of ook voor andere groepen? Zou je bijvoorbeeld ook het humanisme alleen 'van binnenuit' mogen bekritisieren? Of is het humanistisch cultuurgoed sterk genoeg om ook van buiten te kunnen worden geattaqueerd? En als we die laatste vraag bevestigend beantwoorden, ligt daar dan niet een zeker *dédain* in besloten voor die groepen en culturen die nog niet aan kritiek toe zijn? 'Jullie cultuur is nog te zwakjes, jullie kunnen de kritiek nog niet aan.' Nogmaals: uit de gehele strekking van het stuk van Van Stek blijkt dat hij het zo niet bedoelt, maar komt het daar toch niet op neer?

De theorie dat kritiek alleen van binnenuit mag beginnen lijkt ook tot problemen te leiden wanneer het gaat om zeer ernstige zaken. In Nigeria dreigde Safiya Hoesseini te worden gestenigd, omdat zij door haar man was verstoten. In haar autobiografisch verhaal vertelt zij wat haar redding betekende: de komst van een reporter van de BBC. De BBC ging over de zaak berichten en daardoor kwam een internationale protest-beweging van de grond die haar het leven redde. Maar dat was dus geen 'intern' protest. Moeten we het daarom afwijzen? Moeten we zeggen: gun Nigeria de tijd?

Cultuurrelativisme

Het gun-ze-de-tijd-argument heeft eigenlijk twee dimensies. De eerste dimensie bestaat uit het 'ze'. Kritiek op een groep kan of mag alleen maar van binnen komen. Een consequente uitwerking daarvan leidt tot cultuurrelativisme. De tweede dimensie bestaat uit de betekenis van de 'tijd'. Als iemand zegt 'gun ze de tijd' dan dient zich natuurlijk onmiddellijk de vraag op: hoe lang? Hoeveel tijd heeft het geduurd voordat een Renaissance plaatsvond? Een Reformatie? Een Verlichting? Kunnen we zeggen tegen Gurpreer: 'Sorry, jullie, Sikhs zijn nog niet aan de beurt voor de Verlichting. Je moet nog tweehonderd jaar wachten?' Een consequente uitwerking daarvan zou leiden tot een vorm van deterministisch historisme. Ik kan uiteindelijk maar één reden bedenken waarom je toch gehoor zou moeten geven aan de aansporing geen kritiek meer te leveren op de islam, de religie van de sikhs of een andere godsdienst of ideologie. En dat is dat de maatschappelijke tegenstellingen zo groot worden dat - hoewel volstrekt onredelijk - kritiek toch moet wijken voor geweld. Dat was kennelijk het geval in Birmingham. Dat is ook gebeurd toen in Nederland de opvoering van het toneelstuk *Aisja* is afgeblazen wegens bedreigingen. Dat is wat gebeurde toen Barend en Van Dorp in hun programma aangaven dat zij de Hell's Angels alleen maar een motorclub hadden mogen noemen en niet een criminele organisatie. Je constateert dan dat kritiek weliswaar moet, maar gewoon toch niet kan. Ook dit element meen ik te onderkennen in de bijdrage van Van Stek. En misschien heeft hij daar wel een punt.

En daarmee wil ik de redactie en lezers van *de Humanist* danken voor de gastvrijheid die ik enige jaren heb mogen genieten. Ik doe het schrijven van een column doorgaans maximaal drie jaar. Daarna moet iemand anders het stokje weer overnemen. Het was mij een groot genoegen, ik wens u alle goeds.

VERLICHT

Mohammed

De Verlichting bracht indirect ook een discussie op gang over Mohammed en de islam, hoewel deze godsdienst alleen van verre gekend werd. Nu is de islam onder ons.

In de achttiende eeuw werd elke kritiek direct opgevat als een frontale aanval op de Europese cultuur; op Kerk en Staat. Schrijvers moesten dus omzichtig te werk gaan. Montesquieu probeerde de censuur listig te omzeilen. Daarom liet hij in zijn 'Perzische Brieven' (1721) een in Europa rondreizende sultan naar huis schrijven over de hier heersende decadentie: de zedeloosheid, het machtsmisbruik, de intolerantie.

Voltaire verpakte zijn opvattingen onder meer in vertellingen en toneelstukken. Hoewel ook versluisde kritiek hem steeds in problemen had gebracht, durfde Voltaire toch ook een meer directe confrontatie aan te gaan, zoals blijkt uit zijn (anoniem in Zwitserland uitgegeven) 'Filosofisch Woordenboek' (1764). Een kritiek op machtsmisbruik, christendom, bijgeloof en intolerantie. Over Mohammed had hij al geschreven in de (eveneens direct verboden) tragedie 'Het fanatisme of Mohammed de profeet'. Dat ook dát toneelstuk veroordeeld werd is merkwaardig: de islam werd al sinds de kruistochten als een agressieve en intolerante vorm van bijgeloof beschouwd. Daarnaast gold Mohammed als een man met een onverzadigbaar libido, een polygamist. Die soera's (openbaringen van Allah) naar gelang zijn lusten interpreteerde, zich zo een gehuwde schoonheid bemachtigde en zelfs met succes een pril meisje opeiste.

Mohammed als metafoor

Toch verbood de Franse koning het toneelstuk. Hij meende dat 'Mohammed' bedoeld was als metafoor voor hemzelf en de islam voor de rooms-katholieke kerk. Met 'Mohammed' zou hij de Franse koning hebben willen vergelijken met 'verlichte despoten'. Volgens hen moest de koning de eerste en tolerante dienaar van zijn volk zijn. Dat was heel wat anders dan het in Frankrijk geldende absolute koningschap volgens het goddelijk recht. Dat sultan Saladin (die Jeruzalem heroverde op de kruisvaarders, gevangenen en bevolking spaarde) door Voltaire wel gunstig werd beoordeeld, diende volgens de beledigde Franse koning om aan te tonen dat zelfs een islamitische monarch wel degelijk edelmoedig kon zijn.

Dante (1256-1322) was in zijn 'Divina Commedia' heel wat verder gegaan. Volgens hem wachtte alle vijanden van het zuivere christendom een veroordeling naar het inferno (de hel).

Dante, vergezeld door Vergilius, wordt de Styx overgezet naar de onderwereld. M. Pucciarelli.

'Scheurmakers', degenen die de kerkleer hadden gekritiseerd alsmede de grondleggers van de islam, werden het zwaarst gestraft. Hun ledematen, hoofd, huid en vlees zouden bij aanraking direct loslaten zodat darmen, hart en longen uitpuilden. Dante dichtte de scheurmaker Mohammed die het - 'voor ieder mens heilbrengende' - christendom volledig had genegeerd ook zo'n straf toe. Over hem en Ali, diens neef, die zich beiden onder in de hel bevonden, schreef Dante: 'Zie hoe verminkt Mohammed is. En voor mij gaat al wenend Ali. Gespleten in 't gelaat van de kin tot de kuif'.

Noodzakelijke dialoog

Inmiddels heeft de islam een belangrijke plaats gekregen binnen de Europese samenleving. De vraag is actueel welke islamiet de ware is. Staat de islam inderdaad voor vrede, zoals de tegenstanders van terreur beweren? Doen terroristen terecht een beroep op de koran?

Christenen worden opnieuw geconfronteerd met het Oude Testament dat óók onhumane teksten kent over de man-vrouwrelatie, seksualiteit, andere godsdiensten en het 'humanisme'. Punt is dat het christendom onder invloed van de Verlichting gehumaniseerd is en dat orthodoxe christenen een minderheid vormen. Daarentegen heeft de islamitische wereld géén diepgaande Verlichting gekend. Bovendien heeft de islamitische wereld meer dan de Europese te maken met analfabetisme waardoor allerlei godsdienstleraren kunnen beweren wat ze maar willen. Desondanks vormen de aanhangers van de terreur, zeker in ons land, een kleine minderheid. Hoe nu verder? Duidelijk is dat de open dialogen en de verbroedering moeten worden voortgezet en dat de opleiding van islamitische geestelijken in Nederland moet plaatsvinden. Voorts is een gemeenschappelijke studie van theologie en levensbeschouwing noodzakelijk. A.C. Bouquet deed dit eerder ('Comparative Religion', 1962). Complicatie is wel dat vele moslims zich er onvoldoende van bewust zijn dat de oorspronkelijke koranteksten bedoeld waren om zich fundamenteel te onderscheiden van andere godsdiensten. Voorlopig ben ik tevreden met een vreedzame coëxistentie.

André de Bruin

Europees Parlement keurt grondwet goed

De schade voor humanisten valt mee

Het Europees Parlement keurde in januari de Europese grondwet goed. Nu moeten de lidstaten zich er nog over uitspreken. Het artikel over de positie van kerken en niet-confessionele organisaties is voor sommige humanisten een struikelblok. Humanist Rob Buitenweg is er juist tevreden mee.

Europa' brengt over het algemeen weinig mensen in verwoering, hetgeen eigenlijk verwonderlijk is als men zich realiseert dat 60 procent van alle nationale wetgeving uiteindelijk uit Brussel komt. Maar, het afgelopen jaar kwam Europa toch wat meer in de belangstelling. De verkiezingen voor het Europees Parlement, de uitbreiding van de Europese Unie (EU) met tien nieuwe leden, de vraag of toetredingsonderhandelingen met Turkije zouden worden geopend en de ondertekening van de Europese grondwet leidden tot toenemende aandacht voor Europa. De grondwet komt in de plaats van het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap en het Verdrag betreffende de Europese Unie. De grondwet werd door regeringsleiders en staatshoofden ondertekend op 29 oktober 2004, maar moet nu nog bekrachtigd worden, door de parlementen van de lidstaten of door een referendum. Voorstellen tot verandering kunnen echter, nu de grondwet is ondertekend, niet meer worden ingediend. Het is nu aannemen of verworpen.

Humanistische kortzichtigheid

De grondwet heeft ook humanisten niet onberoerd gelaten. Met argusogen hebben ze de pogingen gevolgd van kerken en christelijke politici om God of het christendom een plaats te geven in de preambule van de Europese grondwet. Ook minister-president Balkenende steunde deze pogingen aanvankelijk, maar werd teruggefloten door de Eerste Kamer. Uiteindelijk bleek te weinig draagvlak te bestaan voor de verwijzing naar God of het christendom.

Opgelucht haalden humanisten adem, maar daarmee waren vele van hen nog niet tevreden. De voorgestelde grondwet bevatte een artikel dat hen niet zinde, te weten artikel I-52

(eerder artikel I-51), het artikel over de status van kerken en niet-confessionele organisaties. In de periode waarin verandering van artikelen nog mogelijk was (dus voor de ondertekening), hebben humanistische organisaties (onder andere de Franse Libre Pensée, en de Engelse National Secular Society, gesteund ook door de European Humanist Federation en de International Humanist and Ethical Union) hun uiterste best gedaan om dat artikel te doen schrappen. Helaas, die pogingen zijn mislukt. Maar, wat nu? Het bewuste artikel kan nu, na de ondertekening door staatshoofden en regeringsleiders, niet meer worden gewijzigd. Moeten we nu de gehele grondwet maar afwijzen? Dat is inderdaad het standpunt van een aantal humanisten, bijvoorbeeld de bovengenoemde Franse en Engelse organisaties. Dat lijkt me evenwel een staaltje van humanistische bijziendheid, of kortzichtigheid.

Opruiende onwaarheid

Wat is er zo verschrikkelijk aan artikel I-52? Het eerste lid van dit artikel verplicht de EU om de positie die kerken onder de nationale wetgeving van de lidstaten hebben, te respecteren. Het tweede lid zegt dat de EU ook de status van filosofische en niet-confessionele organisaties (bijvoorbeeld het Humanistisch Verbond) moet respecteren. En het derde lid zegt dat de EU een open, transparante en regelmatige dialoog zal onderhouden met kerken en met filosofische en niet-confessionele organisaties.

De genoemde Franse Libre Pensée en de Engelse National Secular Society, en in hun kielzog, andere Europese humanisten, zijn bevreesd voor de oprukkende macht van de rooms-katholieke kerk en zien in het artikel een legitimatie en continuering van de privileges van kerken. Ze waarschuwen ons

Voor- en tegenstanders van de Europese grondwet bij de stemming in het Europees Parlement op 12 januari. Foto: WFA

dat dit artikel ons voor eeuwig onder de heerschappij van kerken en religies zal brengen, en roepen op tot een Europa-wijd humanistisch verzet. “Als zo’n artikel wordt aangenomen, kan niemand, geen volk, geen natie, geen staat in Europa ooit nog verandering brengen in staatsgodsdiensten, overeenkomsten tussen staat en kerk, wetten tegen godslastering en kerkelijke belastingen die al in een groot aantal Europese landen bestaan of in de toekomst worden voorgesteld.” Dit is, het moet me van het hart, opruiende onwaarheid.

Artikel I-52, eerste lid, is mijns inziens minder vreemd en minder verschrikkelijk dan wel wordt gedacht. Het artikel is niet zo vreemd want het past aardig in de traditie van het subsidiariteitsbeginsel van de EU, dat inhoudt dat de EU zich

‘Met het artikel kunnen we gelijke behandeling met de kerken afdwingen’

van ingrijpen onthoudt als iets beter op nationaal niveau kan worden geregeld. Wij, Nederlanders, zouden het ook niet prettig vinden als de EU zich inlaat met onze eigen euthanasie- en abortuswetgeving. Het artikel komt trouwens niet uit de lucht vallen. Het is een letterlijke herhaling van een verklaring (Verklaring II) die gehecht werd aan het Verdrag van Amsterdam (1997). Dit betekent dat, als de Europese grondwet zou worden *verworpen*, er niets verandert aan de bestaande situatie. De EU-instellingen zouden zich nog steeds niet mogen bemoeien met de relatie tussen de lidstaten en kerken op grond van de Verklaring II.

Maar als de grondwet wordt *aangenomen*, verandert er met betrekking tot de positie van kerken ook niets aan de bestaande situatie. Het artikel I-52 legitimeert in het geheel niet de positie van de kerken, aangezien die legitimiteit een kwestie is van

ationale regelgeving. Dat is precies wat het artikel zegt, de positie van kerken is een nationale kwestie en geen EU-kwestie. Dit artikel maakt het voor de Britten niet onmogelijk om de positie van de anglicaanse kerk aan te tasten. Het maakt het voor mensen in Polen niet onmogelijk om de positie van de katholieke kerk te veranderen. Het is dus onjuist als humanistische organisaties zeggen dat niemand meer de positie van kerken kan aantasten.

Vrijheid van denken, geweten en religie

Iedereen kan alle regels van nationaal recht, internationaal recht en Europees recht gebruiken om de positie van kerken in zijn of haar land aan te tasten. Zo zouden humanisten bijvoorbeeld gebruik kunnen maken van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (1950) dat onder andere zegt dat ieder het recht heeft op vrijheid van denken, geweten en religie. Dit verdrag is ondertekend door alle landen van de Europese Unie. Het is mogelijk om een klacht in te dienen bij het Europees Hof van de Rechten van de Mens in Straatsburg tegen een land als men van mening is dat de rechten van het verdrag zijn geschonden.

Met dit artikel en talloze andere artikelen in de hand kan strijd geleverd worden tegen de kerken als men dat nodig vindt en daar zijn of haar humanistische energie in wil steken. De EU zal zich er niet mee bemoeien, nu niet en ook niet als de Europese grondwet is aangenomen, zo zeggen Verklaring II en artikel I-52. De EU zelf zal in haar eigen beleid vrijheid van denken, geweten en religie respecteren en zal niet discrimineren op basis van religie. Dat is tenminste wat wordt gezegd in verschillende artikelen in de grondwet, met name II-70.

Het tweede lid van artikel I-52 zal op minder bezwaar van Nederlandse humanisten stuiten. Franse humanisten heb-

ben er meer moeite mee. Dit tweede lid zegt dat de EU ook de status van filosofische en niet-confessionele organisaties moet respecteren. Dat betekent onder andere dat de EU niet de Nederlandse overheid kan verplichten om te stoppen met het subsidiëren van humanistisch vormingsonderwijs of humanistische geestelijke verzorging. Een dergelijke stap van de EU zou niet ondenkbeeldig zijn als een volledige scheiding van Kerk en Staat in de EU zou worden doorgevoerd. Zo'n scheiding wordt door veel humanisten bepleit, onder andere door de Fransen. Die positie van de Fransen is begrijpelijk als men zich realiseert dat Frankrijk sinds 1905 een

'De constitutie is een belangrijke stap in de humanisering van het EU-beleid'

complete scheiding van Kerk en Staat kent. Het lijkt mij dat Nederlandse humanisten minder gericht zijn op een volledige scheiding van Kerk en Staat. Ze, zo lijkt mij, willen een beperkte scheiding: ze verlangen van de overheid dat deze zich niet bemoeit met de *inhoud* van levensbeschouwingen, maar verwachten wel dat de overheid levensbeschouwelijke praktijken mogelijk maakt, bijvoorbeeld via subsidies. Daarnaast verwachten ze van de overheid neutraliteit en daarmee een gelijke behandeling van levensbeschouwelijke organisaties.

Juridisch middel voor humanisten

Ook het derde lid van artikel I-52 ontmoet fel verzet van de principiële voorstanders van een scheiding van Kerk en Staat. Dit lid zegt dat de EU een open, transparante en regelmatige dialoog onderhoudt met kerken en met niet-confessionele organisaties. Veel humanisten hebben bezwaar tegen dit artikel omdat het 'ondemocratisch is en leidt tot een versteviging van religieuze macht en invloed'. Ik zie niet in waarom dit lid ondemocratisch is, met name waarom het minder democratisch is dan een dialoog met vakbonden en werkgeversorganisaties of andere maatschappelijke organisaties. En of het zal leiden tot een versteviging van religieuze macht en invloed hangt van

humanisten af. Humanisten kunnen dit artikel gebruiken. Ze kunnen eisen om door de EU op gelijke voet als kerken te worden behandeld. Dit artikel geeft humanisten juist een belangrijk juridisch middel in handen indien ze ongelijk worden behandeld. Toegegeven, het derde lid van dit artikel (en ook de andere twee leden) zijn in strijd met het beginsel van de scheiding van Kerk en Staat. Maar is een dialoog werkelijk erg, met name als die open en transparant is en humanisten worden toegestaan om aan de dialoog deel te nemen? Willen humanisten hun stem niet laten horen?

Gelijke behandeling met kerken

Al met al kan worden gezegd dat artikel I-52 misschien niet een artikel is dat humanisten aanspreekt, maar anderzijds ook niet zo verschrikkelijk bezwaarlijk is dat het een reden vormt om nee te zeggen tegen de gehele constitutie, nu die niet meer kan worden veranderd. Invoering van het artikel verslechtert de huidige situatie niet en verwerping van de constitutie verbetert de huidige situatie niet. Het artikel kan zelfs worden benut om gelijke behandeling met de kerken af te dwingen.

De schade voor humanisten valt dus wel mee. Bovendien zouden we ook iets verder moeten kijken dan onze antigodsdienstige neus lang is. De constitutie kan worden gezien als een belangrijke stap voorwaarts in de humanisering van het EU-beleid. Het bevat een hoofdstuk over fundamentele rechten, rechten die bijdragen aan de bevordering van de menselijke waardigheid, zoals we die ook kennen uit de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Dit betekent dat na ratificatie van de grondwet de politiek van de EU gebonden zal zijn aan die rechten. Voorts versterkt de grondwet het democratisch karakter van de EU: het versterkt de bevoegdheden van het Europees Parlement en introduceert een wetgevend initiatief voor Europese burgers. Bovendien is de preambule niet onaantrekkelijk, nu die geen verwijzing bevat naar God of christendom, maar spreekt van de religieuze en humanistische tradities van Europa.

Is het raadzaam deze voordelen op te offeren voor een grondwetsartikel, dat bij nader inzien vrij ongevaarlijk is voor humanisten? De vermelding van kerk of godsdienst doet kennelijk sommige humanisten automatisch steigeren. Het lijkt alsof humanisme gaat over strijd tegen kerken en godsdienst. Ik verkies een humanisme dat een eigen agenda heeft en dat strijdt voor een menswaardig bestaan voor allen. Religies kunnen de menselijke waardigheid bedreigen (of bevorderen). Maar ook andere factoren kunnen invloed hebben op een menswaardig bestaan. De kernvraag ten aanzien van de Europese grondwet zal zijn: in hoeverre draagt die bij aan een menswaardig bestaan?

Rob Buitenweg is vice-president van de IHEU (International Humanist and Ethical Union), voorzitter Humanistisch Overleg

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd aanvaard door de VN op 10 december 1948. Op de foto Eleanor Roosevelt, voorzitter van de VN-commissie voor de Rechten van de Mens. Foto: Amnesty International

'Ik speel niet voor God'

In deze serie vertellen mensen over hun omgang met dieren. Jacqueline van Hoey Smith is jachtopzichter en buitengewoon opsporingsambtenaar bij de Wild Beheer Eenheid Voorne.

"Het meest schitterende dier dat bestaat is de ree. Niet het hert, de vos, de haas, nee de ree. Elegant, slim. Het roodbruine kleed is mooi, de kop is prachtig. Ken je de manier waarop het zich voortbeweegt? Of het moment van zekeren? Dat is zo bijzonder. Het dier heeft in de gaten dat je er bent; het merkt dat er iets niet klopt. Maar het ziet vrij slecht. Je zou een boom kunnen zijn. Het dier staat stil, de grote bruine ogen ver open. De oren als telescopen boven water. Ze draaien, bewegen als enige. Je staat doodstil, dus de oren van het dier krijgen geen informatie. Dan drukt hij voorzichtig zijn neus in de lucht. De beweging is bijna onzichtbaar. Neusgat voor neusgat probeert hij je reuk op te vangen. Niks. Nu vertrouwt hij het helemaal niet meer. Hij daagt je uit, stamppt met een voorpoot (wij jagers zeggen 'een voorloper'). Alsof hij zegt: 'kom op joh, reageer eens'. Maar je reageert niet. Dan gaat hij blaffen. En heel soms staat er, ver achter mij in het bos, een ander ree dat reageert door terug te blaffen. Schitterend. Daar sta je dan, tussen twee dieren in. Ik heb zelf wel eens geprobeerd terug te blaffen, maar dat klinkt kennelijk heel vreemd. Hij ging er meteen vandoor. Er hoeft maar iets te gebeuren en de spanning breekt. En dan zijn ze zo snel weg. Het klinkt als poëzie, het voelt als poëzie. Ik word steeds weer verrast door

die schoonheid. Zo'n prachtig dier, en toch moet ik er soms een uithalen. Want ik ben jager, beheerder. Veel mensen denken dat je voor je lol op dieren schiet. Of vanwege het vlees. Nou eet ik een mals dier wel met veel genoegen op, maar dat is niet een doel op zich. Het doel is wildbeheer. Ik houd in dit gebied de populatie dieren gezond. Mijn specialiteit is reewild. Als er te veel van zijn, haal ik het overschot eruit. Vroeger waren er lynxen en beren die de zwakke dieren aanvielen. Nu die er niet meer zijn wordt de groep reeën snel groter. Omdat ze solitaire dieren zijn hebben ze ruimte nodig. Ze verdringen elkaar als het ware. Zwakke dieren verhongeren, andere zoeken een nieuw territorium of worden gewoon verjaagd. En overal zijn wegen. De reeën steken de weg over en worden aangere-

den. Gezonde dieren, zwakke dieren, op de weg is er geen verschil. Als ik ze allemaal laat lopen kunnen ook de sterke dieren sterven.

Je leert te zien of een dier zwak is. Het is me met de paplepel ingegoten. Als kind ging ik al mee jagen met mijn grootouders en ouders. Ik ken dit bos, ik woon hier al mijn hele leven. Toen ik tien was begon ik met schietoefeningen op dennenappels. Maar voordat je officieel jager bent, moet je een pittig jachtexamen afleggen. Dus ik kan zien of een dier gezond is, inschatten of de populatie te groot is. En als dat zo is maak liever zelf de keuze: zit het goed in zijn vel, bevindt het zich op een goede en veilige plaats? Ga dan maar. Maar een ziek dier, onderontwikkeld of te oud om zich nog voort te planten, dat haal ik er uit. Stel: er loopt een verzwakt ree te schuifelen richting de snelweg. En ik weet dat dit dier zal gaan sterven, op een gruwelijke manier. Een ree is sterk. Als het aangereden is, kan het soms nog vluchten. Het kan uren, dagen duren voordat het sterft. Dus ik zie daar een dier dat verdreven is uit zijn groep, ik sta stil, het dier staat stil, ik richt op het hart.

Ik haal hem eruit. Zo zeg ik dat. Dat is voor mij niet hetzelfde als afschieten of afmaken. Afmaken doe je wanneer een dier zwaar ziek of gewond is. En helaas moet ik dat soms ook doen. Soms belt een boer me, en blijkt dat hij niet eerst heeft gekeken of er een dier in het veld liep. Dan ligt daar een reekalf met vier onderpoten tot de knieën afgemaaid. En het kijkt je nog aan. Dat is zó moeilijk. Het liefst zou ik dan keihard weglopen.

'Ik heb wel eens geprobeerd terug te blaffen, maar dat klinkt kennelijk heel vreemd'

Mensen lijnen hun hond niet aan, ondanks alle bordjes. Zo'n hond jaagt een zogende ree op tot aan een smeedijzeren sierhek. Ze springt, uitgeput, niet hoog genoeg. Ik mag het gespietste dier komen doden, wetend dat de kalveren een langzame hongerdood zullen sterven. Ze zeggen: 'Ik vind de natuur zo mooi, ik ben lid van een natuurbeschermingsorganisatie'. Alsof ze daarmee hun verantwoordelijkheid afkopen. Want ze gaan wel van de paden, laten hun hond los lopen. En dan vinden ze mij wreed. Ik neem dat mensen heel, heel erg kwalijk. Ik vraag wel eens: 'U houdt van de natuur. U maakt een mooie wandeling, en naast het pad ziet u opeens een konijn met rode oogjes, de pus komt eruit. Het is een wild konijn maar het vlucht niet. Wat doet u dan?' Dan zeggen ze: 'Oh, dat heeft myxomatose, zo zielig. Ik loop altijd maar snel door'. Ik zeg dan dat het dier pijn heeft. Het lijdt. Als je van dieren houdt, maak het dan zo snel mogelijk dood. Vraag het desnoods aan iemand anders als je het zelf niet durft. En haal het weg, zodat het andere konijnen niet besmet. Maar dat vinden ze zielig. Veel mensen projecteren hun menselijke gevoelens op dieren. Voor een aangereden stuk wild bellen ze de dierenambulance. Alsof het dier niet bijna sterft van pijn, van angst. En een opgelapt dier redt zich niet meer in de vrije wildbaan.

Misschien lijkt het alsof het voor mij gemakkelijk is om een dier te doden. Maar ik kan het alleen omdat ik het voor mezelf kan verantwoorden. Is dat barmhartigheid? Nee, barmhartig, dat klinkt

Foto: Laura Peka

'Als ik ze allemaal laat lopen, kunnen ook de sterke dieren sterven'

bijna alsof ik voor God speel. En zo voelt het niet. Ik doe alleen wat volgens mij op dat moment het beste is, voor de populatie of voor het dier zelf. En toch, als een van mijn eigen dieren ziek is, zo ziek dat het zal sterven, kan ik dan ook doen wat voor hem het beste is? Ik ken jagers die hun hond zelf euthanasieren, afmaken. Ze voelen het als een verplichting aan hun kameraad, ze doen het uit liefde. Gevoelsmatig vind ik dat het mooiste. Maar ik kan het niet. Ik laat de dierenarts komen. Ik denk dat ik op dat moment precies doe wat ik andere mensen verwijt: ik 'vermenselijk' mijn

hond. In het veld ben ik baas en moet de hond doen wat ik zeg. Hij is dan mijn maatje. Als hij stervende is, zijn de rollen omgekeerd. Ik wil het niet, maar de hond neemt afscheid van mij. Ik niet van hem, nee, hij van mij. En hij wordt bijna menselijk. Ik wil hem niet laten gaan. Ik laat de dierenarts komen. Dan kan hij in zijn vertrouwde omgeving sterven en kunnen we rustig afscheid nemen van elkaar. Maar hem zelf doden, daar heb ik moeite mee. Vreemd eigenlijk. Misschien is het lafheid. Maar hij staat te dicht bij me. We noemen het niet voor niets een huisdier."

Voorman alevieten in Nederland over islamdebat

'Scherpere scheiding tussen moskee en staat'

De integratie van islamitische allochtonen wordt dwarsgezet door fundamentalistische tendensen, zegt humanist en aleviet Muharrem Cengiz. Deels wordt dat veroorzaakt door de Nederlandse overheid, die de scheiding tussen staat en religie onvoldoende respecteert. NIEK LANGEWEG

Muharrem Cengiz is vice-voorzitter van Hak-Der, de Federatie van de Alevitische Gemeenschap in Nederland, en vertegenwoordigt deze federatie binnen de Humanistische Alliantie. Het alevitisme is een substroming binnen de islam die zich humanistisch noemt en zich sterk onderscheidt van de sjiitische en soennitische islam. Zo gaan alevieten niet naar de moskee, bidden niet vijf keer per dag, gaan niet naar Mekka en doen niet aan de ramadan.

De koran is het heilige boek van de islam. In het hoofdstuk Al-Nisa' (De Vrouwen) staat dat de man de opzichter is over de vrouw en hij krijgt het advies om een vrouw te slaan wanneer hij opstandigheid vreest. Hoe gaan alevieten daarmee om?

"De god die wij kennen kan dat niet bedoeld hebben. Wij nemen de koran niet letterlijk, we interpreteren deze en wat hier staat, accepteren wij niet. Tijdens onze gebedsbijeenkomsten, de *cems*, lezen we uit de koran voornamelijk fragmenten over Mohammed, zijn neef en schoonzoon Ali en de twaalf imams, de Ehlibeyt. We reciteren die passages die ons inspireren. Voor alevieten staat de mens centraal, niet de regeltjes. Een alevitisch gezegde, ontleend aan de 13e

eeuwse dichter Haci Bektas Veli, luidt: 'Het belangrijkste boek dat gelezen dient te worden, is de mens'.

Bij de alevieten zijn vrouwen en mannen volledig gelijkwaardig. We accepteren niet dat een man vier vrouwen heeft en het is voor ons onacceptabel om bij rechtspraak de getuigenis van één man gelijk te stellen aan die van vier vrouwen.

Wij bidden gezamenlijk. De hoofddoek is bij ons geen verplichting. Er zijn wel alevitische vrouwen die een hoofddoek dragen, maar wij zien dat als een culturele traditie: daar kun je aan meedoen, maar er is niemand die zegt dat het moet."

Hoe staat u tegenover de standpunten van Ayaan Hirsi Ali?

"Het recht op vrije meningsuiting is belangrijk voor alevieten. Ik kom uit Turkije, een land waar die vrijheid helemaal niet zo vanzelfsprekend was, althans niet voor alevieten. De bedoeling van Hirsi Ali om onderwerpen aan de orde te stellen waar binnen de islam een taboe op rust, zoals vrouwenmishandeling, is lovenswaardig. Vrouwenbesnijdenis is overigens niet algemeen binnen de islam - dat is een regionaal gebruik in Afrika. Maar voor een deel

verdenk ik Hirsi Ali ervan reclame voor zichzelf te willen maken en dat vind ik minder positief. Zij krijgt veel aandacht in de media en misschien schiet ze daarom wel door. De film 'Submission' die ze met Van Gogh heeft gemaakt, vind ik overdreven en gevaarlijk. Wij weten uit ervaring dat juist de fundamentalistische islam niet openstaat voor een discussie over dergelijke onderwerpen, want vanwege de liberale opvattingen van alevieten hebben fundamentalisten in 1993 in provincie Sivas, Maras en in Istanbul aanslagen gepleegd, waarbij veel alevieten zijn omgekomen."

De alevieten zijn in Turkije eeuwenlang vervolgd, gediscrimineerd en uitgesloten. Hoe ervaart u de situatie in Nederland?

"Er zijn duidelijk spanningen in Nederland en dat geeft wel het gevoel van een déjà vu. Voor mij werd het voor het eerst duidelijk voelbaar na de moord op Pim Fortuyn. Mijn eerste gedachte was: als het maar niet gedaan is door een allochtoon. Fortuyn heeft veel persoonlijke uitlatingen gedaan over de islam; hij maakte kleinerende opmerkingen en hij veralgemeniseerde. Zijn kracht school erin dat hij duidelijke taal sprak en verwoordde wat veel Nederlanders wel dachten, maar zelf niet durfden te uiten. Na de moord op Van Gogh werd de situatie opnieuw gespannen. Toen ik in de dagen daarna in de bus stond, zag ik aan de gezichten van autochtonen dat ze bang en boos waren. Ik vind dat moeilijk, want het geeft me een sterk gevoel dat ik hier niet meer welkom ben. Nederlanders vinden het kennelijk moeilijk om in te zien dat niet iedereen die een hoofddoek draagt er extremistische ideeën erop nahoudt."

Foto: Frank van Rossum

Wat ziet u als oorzaak van deze situatie?
 "Er zijn wellicht tal van oorzaken aan te wijzen, maar voor een deel is de situatie door de Nederlandse politiek gecreëerd. Voor 1990 was de situatie heel anders: de overheid overlegde toen met migranten binnen maatschappelijke

geef je de religieuze organisaties ook politieke invloed. Dat was 1989; sinds 1991 waarschuwt de AIVD jaarlijks voor toenemend moslimradicalisme. Het is riskant om religieuze organisaties subsidies te geven om taallessen te verzorgen. Als je een moskee waar

'Niet iedereen met een hoofddoek om heeft extremistische ideeën'

organisaties en er was geen sprake van fundamentalistische islam in Nederland. Daarna is de overheid zich meer op religieuze organisaties gaan richten en verschaft hun subsidies voor activiteiten. De democratische allochtone organisaties hebben de Nederlandse overheid in 1989 daarvoor gewaarschuwd: dat is vragen om problemen, want dan

fundamentalistische geluiden klinken geld geeft voor een taalcursus, leren de deelnemers veel meer dan alleen Nederlandse woordjes. Het is principieel niet verdedigbaar. Ook sommige Nederlandse politieke partijen zijn onvoorzichtig. In Nederland zitten rechtse, nationalistische en fundamentalistische groepen bij linkse

politieke partijen. Bij de PvdA zijn mensen actief die banden hebben met extreemrechtse organisaties.

Door de ontwikkelingen hebben sommige religieuze groeperingen macht, bewegingsvrijheid, aanzien en zelfvertrouwen gekregen. Daarnaast krijgen sommige moskeeën geld uit het land van oorsprong - uiteraard op voorwaarde dat ze hier de fundamentalistische leer verkondigen. Als we nu sommige Nederlandse imams horen spreken over de jihad, klinkt ons dat niet vreemd. Naar mijn stellige overtuiging is de islam als geloof, als religie op zichzelf heel integer; wat heel gevaarlijk is, is de politieke islam.

Dat de Nederlandse overheid een opleiding voor imams wil erkennen en financieren, vind ik ook principieel verkeerd. Maar aan de andere kant moet je er ook pragmatisch tegenover staan: het is gunstig als imams hier worden opgeleid. Op deze manier kan men de Nederlandse waarden en normen beter vertalen voor de achterban van moslims in Nederland. Het is belangrijk dat imams inzicht hebben in de Nederlandse situatie, cultuur en samenleving. Maar als de imam-opleiding geld krijgt, willen wij geld voor een Nederlandse opleiding voor onze geestelijk leiders, de *dede's*."

De Nederlandse overheid wil één contactorgaan namens de islamitische gemeenschap. Zou zo'n contactorgaan niet bijdragen tot onderlinge toenadering?

"Ontwikkelingen rond de oprichting van het Contactorgaan Moslims en Overheid bevestigen helaas dat de machtsstrijd hier in Nederland gewoon doorgaat. Dat contactorgaan wordt volledig beheerst door de soennieten. Zij hebben ons zelfs laten weten dat ze ons er niet bij

Alevitische dienst in Rotterdam. Foto: Leendert van der Waal

willen hebben. Omdat wij geen vertrouwen hebben in de representativiteit van het CMO hebben wij ons vervolgens teruggetrokken.

Sommige soennitische organisaties stellen zich naar buiten toe heel anders op dan naar hun eigen achterban. Naar

gestaan voor andere culturen en andere geloofsrichtingen en we passen ons makkelijk aan. Of je nu met Achmed of met Harry te maken krijgt als collega of als buurman, dat maakt voor alevieten niet uit: voor ons staat de mens centraal. Ik kan het niet bewijzen, maar ik twijfel

'Ik twijfel er niet aan dat alevieten beter contact hebben met Nederlanders dan soennieten'

buiten toe zijn ze zo veel mogelijk welwillend, ze zeggen wat de overheid wil horen, ze spreken keurig Nederlands en zeggen dat ze vrouwen gelijke rechten willen geven. Maar intern laten ze een heel ander geluid horen: ze zeggen tegen ouders dat ze hun dochters een hoofddoek moeten laten dragen, omdat ze anders hun cultuur kwijtraken. Wij zijn intussen aangesloten bij de Contact Groep Islam CGI - daarin zitten vertegenwoordigers van zowel soennieten, als sjiïeten, als alevieten en ahmadi's."

Welke oplossingen ziet u voor de huidige situatie?

"De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat er met alevieten geen problemen zijn. De alevieten hebben altijd open

er niet aan dat alevieten meer en beter contact hebben met Nederlanders dan soennieten.

Het belangrijkste is dat de overheid de scheiding respecteert tussen Staat en Kerk - of in dit geval: de moskee. De radicale geluiden uit de islam krijgen veel aandacht in de media, maar dat

vertekt het beeld. We mogen niet generaliseren: alevieten zijn niet heilig en gelukkig zijn niet alle soennieten fundamentalistisch - anders zou het leven in Nederland en Turkije ondragelijk zijn.

Daarnaast zijn scholing, opvoeding en de dialoog met de verschillende culturen belangrijke middelen om het fundamentalisme uit te bannen. In principe respecteer ik de Nederlandse vrijheid van onderwijs, maar de praktijk wijst helaas uit dat sommige islamitische scholen misbruik van die vrijheid maken. Die vrijheid kun je alleen handhaven als de overheid scherp controleert.

Ten slotte ben ik van mening dat Nederland het moet verbieden dat religieuze organisaties gefinancierd worden vanuit hun land van herkomst. Financieel zijn bepaalde fundamentalistische moskeeën in Nederland sterk en ze zijn goed georganiseerd. Dat maakt van hen een machtsfactor van belang. Voor de Contact Groep Islam, dat voor ons een alternatief is voor het Contactorgaan Moslim en Overheid, geldt als eis dat de aangesloten organisaties zich hier met eigen geld bedruipen en niet gefinancierd worden door het buitenland."

Hazreti (hoogheid) Ali (598-661) was de vierde Kalief (religieus en politiek heerser) en bovendien secretaris en neef van de profeet Mohammed. Alevieten beschouwen Ali als de eerste moslim omdat hij de eerste was die Mohammed als profeet erkende. Ali werd door Mohammed ingewijd en aangewezen als opvolger. Allah, Mohammed en Ali worden gezien als een heilige drie-eenheid, waarbij Mohammed de kennis van de buitenkant van de islam biedt (rituelen) en Ali de kennis van de binnenkant (mystieke kennis). Alevieten hechten niet aan de regels van de islam. In plaats daarvan zien zij persoonlijke groei als enige manier om tot God te komen. Alevieten hebben de sharia vervangen door de humanistische leer.

Alevieten niet erkend in Turkije

MEHMET ÜLGER

Wie binnen de grenzen van Turkije woont en van oorsprong moslim is, is Turk en soennitisch moslim. Discussie daarover is niet mogelijk. Men kan zich nog steeds niet laten uitschrijven als moslim. Wie probeert over het taboe minderheden een maatschappelijke discussie te starten wordt letterlijk en figuurlijk monddood gemaakt.

Over verschillen tussen moslimgroepen wil men in Turkije niets horen. 'Eén land, één vlag en één natie', dus één volk, is het antwoord op alle vragen over deze minderheden.

Bijvoorbeeld de alevieten, een door de Turkse overheid niet erkende geloofsminderheid. Hoewel het soennitisme en het alevitisme beiden tot de islam behoren, zijn de verschillen tussen deze twee stromingen groot. Dit geldt niet alleen voor de religieuze interpretatie van de islam, de alevieten hebben hun eigen specifieke cultuurbeleving, religieuze uitingen en levensbeschouwing. "Het alevitisme is een humanistische filosofie," zegt Murtaza Demir, voorzitter van de alevitische stichting Pir Sultan Abdal,

"waarbij de mens centraal staat. Het geloof is alleen mogelijk wanneer het er in de samenleving menselijk aan toe gaat. Dat betekent voor ons: democratisch en humanistisch." Het basisprincipe van Hacı Bekta Veli, de belangrijkste alevitische denker, is 'ieder mens te accepteren en te respecteren zoals hij of zij is'. Volgens *dede* Cemal Sevin, de alevitische voorman van het gebedshuis Cemevi Limontepe in Izmir, is de mens zelf degene die uiting en richting geeft aan het geloof. "Iemand moet zelf tot erkenning van God en de natuur komen. Daarom kan niemand bijvoorbeeld vanwege atheïsme veroordeeld en gestraft worden. Iedereen is vrij zijn geloof te beleven zoals hij of zij dat verkiest. Er zijn geen verplichte gebeden en geen

vaste regels. Niet God, maar de mens is de wetgever op aarde. De mens is op alle gebieden zelf verantwoordelijk," aldus Sevin.

Het alevitisme is een sjiitische stroming. Al spoedig na de dood van de profeet Mohammed in de zevende eeuw ontstond er een splitsing in de islam over de kwestie van de opvolging. Volgens de sjiieten was Ali, de neef en tevens schoonzoon van Mohammed, de enige rechtmatige opvolger van de profeet. De naam sjiieten komt van het Arabische shi at Ali, oftewel Partij van Ali. Ali is inderdaad korte tijd kalief (opvolger) geweest, maar werd dit pas nadat drie andere kaliefen hem waren voorgedaan. In 661 is Ali tijdens het gebed omgebracht. Zijn zoon Hüseyin is later bij een veldslag te Kerbela tezamen met zijn volgelingen vermoord.

Alevieten gediscrimineerd

De Turkse islam wordt gedomineerd door de soennitische meerderheid. De alevieten, naar schatting 20 tot 25 miljoen mensen (dit is bijna eenderde van de Turkse bevolking), zijn altijd een minderheid geweest. Zowel Turken als Koerden behoren tot de alevieten. De alevieten zijn door de eeuwen heen vervolgd en gediscrimineerd. Als ge-

Ook de Grieks-orthodoxe minderheid in Turkije wordt gediscrimineerd. Foto: WFA

volg daarvan moesten ze hun geloof vaak verborgen houden. Toen Atatürk in 1923 van Turkije een seculaire staat maakte, juichten de alevieten dit toe. De alevieten hebben het secularisme altijd gesteund, met de hoop op gelijkheid en om zonder discriminatie aan het culturele, sociale en politieke leven van Turkije deel te kunnen nemen. Hoewel de positie van de alevieten sinds Atatürk enigszins verbeterd is, worden ze tot op de dag van vandaag gediscrimineerd en onderdrukt wegens hun cultuur en hun vrijzinnige geloofsovertuiging. Eind december 2004 was dede C. Sevin en zijn *cemevi* (gebedsruimte) in het nieuws. Hij stapte naar de rechter om een proces aan te spannen tegen de *Diyanet*, het godsdienstdirectoraat van de Turkse overheid, om officiële erkenning te krijgen voor zijn gebedsruimte en voor hemzelf als voorman van een groep gelovigen in Izmir. Dit verzoek van de dede is door de rechter in Izmir afgewezen. In Turkije is alleen de *Diyanet* bevoegd om islamitische voorgangers te benoemen. De *Diyanet* met tachtigduizend moskeeën en net zo veel imams is tot op de dag van vandaag de enige door de overheid officieel erkende en volledig gefinancierde godsdienstinstelling. De

Diyanet is van en voor soennitische moslims. De alevieten worden door de *Diyanet* niet erkend. Ook andere geloofsgemeenschappen mogen geen gebruik maken van de mogelijkheden en financiën van het godsdienstdirectoraat van de Turkse overheid. Het budget van de *Diyanet* is meer dan dat van het Turkse ministerie van Buitenlandse Zaken, of dat van Cultuur en Toerisme en van Verkeer. Het is ook meer dan het budget van het ministerie van Binnenlandse Zaken, dat onder meer verantwoordelijk is voor de politie en veiligheid van het land. De Turkse

steem kent," denkt Oral Calislar, columnist van het dagblad *Cumhuriyet*: "In islamitische landen waar geen scheiding van Kerk en Staat is, bepaalt het geloof, de koran, hoe de overheid er uit moet zien of moet handelen. Maar in Turkije bepaalt de overheid hoe het geloof er uit moet zien."

Afstand van alle religies

Volgens Sultan Karagöz, vrijwilligster bij de Hacı Bekta Veli cemevi in de Istanbulse wijk Yenibosna, heeft een seculiere staat geen godsdienst maar in Turkije is de godsdienst het soenni-

'Een seculaire overheid hoort dezelfde afstand te hebben tegenover alle geloofsgemeenschappen'

overheid besteedt jaarlijks meer geld aan godsdienst dan aan veiligheid. Alleen de soennitische meerderheid heeft het recht om van dat budget gebruik te maken. Het is maar de vraag hoe seculier Turkije eigenlijk is. "Op papier is het land zeer seculier. Maar de praktijk bewijst dat het land slechts voor de helft een seculier sy-

tisme. "Ook al is dat niet wettelijk vastgelegd, de praktijk is gewoon zo. Als de overheid voor een islamitische stroming jaarlijks een budget vrijmaakt en officieel erkent als enige godsdienstinstelling, kan je niet anders concluderen," zegt ze. Daar moet verandering in komen vindt Karagöz: "Een seculiere overheid hoort moreel en financieel met dezelfde

Alevitische gebedsdienst

‘De alevitische identiteit
is hier als een auto
zonder kenteken’

afstand te staan tegenover alle geloofsgemeenschappen.”

Op 13 augustus 1999 heeft de Diyanet in een officiële brief aan de minister van Binnenlandse Zaken en aan de landelijke korpschef van de politie haar standpunt over de alevieten verduidelijkt: “De islam kent twee soorten gebedsruimten: de moskee en de mescit (een kleine moskee zonder minaret, MÜ). Andere benamingen voor gebedsruimten passen niet bij de islamitische geloofsbeleving. *Ayin-i Cem* (alevitische gebedsruimten; andere benaming voor *cemevi*) werden door *Betasi's* (volgelingen van Haci Bekta Velî) gebruikt voor bijeenkomsten. De dede is iemand die in dorpen tijdens deze bijeenkomsten muziek maakt en zingt.” Op de vraag of het standpunt van de Diyanet nog steeds hetzelfde is, zegt een woordvoerder van de Diyanet in Ankara trots: “Ja. Wij zien de alevitische broeders als moslims. Als zij zich ook moslim noemen moeten zij gebruik maken van moskeeën of mescits. Volgens de koran zijn dat de gebedsruimtes voor moslims. Wij handelen volgens de koran.”

“Onzin,” zegt Atilla Erden, secretaris van de Federatie van alevitische instellingen in Turkije en het buitenland, tijdens het aanbieden van 600.000

handtekeningen aan de Turkse regering. “De *cemevi's* zijn onze gebedsruimtes; en de *Dede's* onze voormannen.” De handtekeningen werden verzameld voor erkenning van de alevitische identiteit. Ze zijn ook aangeboden aan het Europees Parlement.

Minderhedenrapport

Dede C. Sevin vergelijkt de alevitische identiteit met een auto zonder kenteken. “Een auto zonder kenteken mag niet het verkeer in. Dat lijkt verdomd veel op onze situatie. Het kenteken van de soennieten zijn hun moskeeën. Ons kenteken zijn de *Cemevi's*, daar hebben wij recht op. Wij zijn ook inwoners van de Turkse republiek en betalen ook belasting. Het kan niet zo zijn dat anno 2005 alleen één geloofsgemeenschap het overheidsgeld wordt betaald en de rest niet. Dit is discriminerend.” De Adviescommissie Mensenrechten, benoemd door de Turkse regering, presenteerde eind oktober 2004 haar minderhedenrapport. Er ontstond grote commotie bij de presentatie ervan. Belangrijkste conclusie van de commissie was dat ‘het discriminerend is tegenover de minderheden in Turkije om iedere inwoner met een islamitische achtergrond Turk te noemen’. De commissie

adviseert om in plaats van ‘Turk’ de mensen ‘inwoner van Turkije of van de Turkse Republiek’ te noemen. Turken zijn een volk, waar niet elke inwoner van Turkije onder valt. Voor velen was het advies té vergaand. Tijdens de perspresentatie werd het rapport zelfs door een commissielid in het openbaar verscheurd. Hij kreeg steun van het machtige Turkse leger. ‘Onacceptabel’ vond generaal İlker het rapport. Basbug, tweede man van het Turkse leger, zei begin november tijdens de maandelijkse persconferentie: “Deze conclusie scheurt ons land in tweeën.” De Turkse regering van premier Erdogan zwijgt als het graf over het advies van haar commissie en de ontstane commotie.

De Turkse autoriteiten beweren dat Turkije een mozaïek is van verschillende culturen en godsdiensten. “De niet-islamieten hebben alle vrijheid in ons land,” zei premier Erdogan kort voor de EU-top van 17 december in Brussel. Maar de commissie concludeert in haar rapport iets opmerkelijks: “Behalve bij universiteiten heeft ons land geen niet-moslim ambtenaren.” Terwijl katholieken, christenen, joden en Grieks-orthodoxen al honderden jaren in dit land wonen. |

Max Pam

De viseters

Kan een hedonist de wereld vooruit helpen?

Lastige vraag. Een hedonist gaat voor zijn eigen genot en willen wij de vraag met 'ja' beantwoorden, dan moeten wij een situatie creëren waarin het najagen van het eigen genot ook in het algemeen belang is. In het belang van de wereld.

Vincent van Gogh heeft de Nederlanders geportretteerd als aardappeleters. Op het schilderij zien wij arme boeren aan een karig maal. Geen van hen lijkt te genieten van het voedsel. Eten doe je om de honger te stillen, niet om te genieten, dat is wat dit schilderij wil zeggen. Kennelijk kunnen wij genieten van een schilderij waarop juist niet genoten wordt, maar dit terzijde.

Naarmate de welvaart groeide, werden Nederlanders steeds meer vleeseters. Vis eten deden ze ook wel, maar niet van harte. Naar het schijnt, is in de negentiende eeuw onder de Rotterdamse dienstboden nog een opstand ontstaan omdat zij te veel zalm moesten eten. Zalm, zo gevangen in de Rijn, was de vis der armen. Elke dag vlees eten was daarentegen een teken van welstand en rijkdom. In de twintigste eeuw begon iedereen vlees te eten, zeker na de Tweede Wereldoorlog: koeienvlees, kalfsvlees, varkensvlees, kippenvlees. Ik weet niet hoe het komt, maar elke keer als ik het reclamespotje hoor met de tekst 'Kip, het meest veelzijdige stukje vlees!', moet ik huiveren. Inmiddels is vlees weer op de terugtocht.

Het is een gebruik dat uit verre landen is overgewaaid, maar de laatste jaren eet ook de Nederlander niet meer alleen om zijn honger te stillen. De Nederlander eet tegenwoordig ook om te genieten, en dat brengt allerlei

filosofische problemen met zich mee die wij nooit eerder hebben gekend. Neem bijvoorbeeld diezelfde vis die door de dienstboden van Rotterdam werd versmaad - de zalm. Omdat de dienstboden zo veel zalm moesten eten, stierf de zalm uit in Nederland, en niet alleen in Nederland. Overal ter wereld raakte de zalm op en toen begon men de zalm maar te kweken. Nu is er overal kweekzalm, maar de echte kenners willen die juist weer niet. Die willen wilde zalm, en hoe kom je daar aan? Hoe groter de vraag naar wilde zalm, hoe meer de wilde zalm in zijn bestaan wordt bedreigd.

Straks komen wij voor het dilemma te staan dat wij wilde zalm moeten gaan kweken. Je hebt er hele oceanen voor nodig.

Wat met de zalm is gebeurd, gebeurt ook met de kabeljauw en met verschillende andere vissen. In mijn jeugd was kabeljauw

'De Nederlander eet tegenwoordig ook om te genieten en dat brengt filosofische problemen met zich mee'

nog een gewone huis-tuin-en-keuken-vis, al stond-ie net iets hoger aangeschreven dan schelvis en wijting. Die laatste vis was voor de kat, maar ook die is in opmars. Onlangs zag ik wijting op de kaart staan van een restaurant met een ster. Al die vissen zwemmen onherroepelijk dezelfde kweekvijvers in, waar nu de zalm met miljarden in rond spartelt. Over twintig jaar bestaat er geen wilde vis - 'verantwoord gevangen' - meer in de wereldzeeën.

Vis is lekker, ik ben gek op vis. Vroeger niet, maar tegenwoordig wel. Met genoeg hoor ik dat vis ook gezond

SPREKEND SPREKEND **SPREKEND** lezers aan het woord

Ali Wolves werkte tot vijf jaar geleden in de gehandicaptenzorg. Als vrijwilliger werd zij daarna actief bij onder andere het Humanistisch Verbond en in de politiek, bij de PvdA. Voor de lokale omroep werkt ze mee aan een dagelijks radioprogramma van vijf minuten over maatschappelijke onderwerpen.

Favoriete muziek

Muzikaal gezien ben ik een alleseter. Ik zing al jaren mijn altpartij in een koor en ervaar het telkens weer als een klein wonder dat de dirigent ons na één avond oefenen een nieuw lied al mooi vierstemmig kan laten zingen. Ik luister graag naar andere koren, houd van klassieke pianomuziek, maar kan ook zwijmelen bij liedjes van Norah Jones.

Grote voorbeeld

Mijn grote voorbeelden zijn Mary Zeldenrust, een voorvechter voor seksuele- en vrouwenemancipatie in de jaren zeventig, oud-politicus Joop den Uyl en mijn partner Gerrit. Alledrie helaas te jong overleden. Mensen met moed die tegen alle verdrukking in hun verhaal bleven vertellen.

Wakker te maken voor

Voor een groot stuk door mijn schoondochter gebakken apeltaart of - en dat is bijna net zo lekker - een paar strelende mannenhanden.

Maakt zich boos over

Hoewel ik echt probeer het gedrag van mensen te begrijpen, blijf ik me ergeren aan mensen die altijd het onderste uit de kan willen, van alles het beste en het meeste en tegelijkertijd kankeren op alles wat met regelgeving en politiek te maken heeft. Die 'doet maar wat', is hun credo. Onlangs maakte ik mij razend over de zonnende toeristen op Thailand. Onbegrijpelijk.

Humanisme betekent

Ik groeide op in een Twents dorp waar de bevolking was opgedeeld in geloofsgroepen die elkaar 'geen plekje in de hemel' gunden. Mijn vader kwam daar als niet-gelovig politieman toevallig terecht. Toen werd ik al humanist zonder dat ik me dat bewust was. In mijn verdere leven heb ik zowel privé als in mijn diverse banen alles gedaan om mezelf en anderen te stimuleren tevreden te zijn met je mogelijkheden, daar trots op te zijn en vrij zijn te kiezen in wat je ermee doet. Ik noem mezelf een 'mensenmens' en om dat waardig te blijven heb ik onder andere het HV en de Humanist nodig.

JK

JOSEPHINE KRIKKE

Ten strijde

Schrijfster Jesse Goossens reisde de wereld over en sprak met vrouwen die zich inzetten voor sociale rechtvaardigheid. Tien activisten vertellen in 'Vrouwen die de wereld veranderen' over wat hen beweegt en hoe hun strijd hun leven beïnvloedt.

Jesse Goossens (35) wilde ooit kinderboekenredacteur worden. "Maar toen ik dat eenmaal was, ontdekte ik dat ik liever zelf teksten schreef dan dat ik met die van anderen bezig was. De volgende dag nam ik ontslag, een van mijn belangrijkste beslissingen ooit." Ze maakt en geeft inmiddels speciale rondleidingen voor filmtheater Tuschinski, maakt reportages over theater voor de radio en maakte jarenlang de dagelijkse krant op festival Oerol. Ook schreef ze een boek over theatergeschiedenis en afgelopen najaar verscheen 'Slow up', waarin zij bekende Nederlanders interviewde over hun manier van onthaasten. 'Slow' gaat het in haar eigen leven momenteel allerm minst. 'Vrouwen die de wereld veranderen' is nog maar net verschenen of Goossens staat alweer in de startblokken voor een volgend project.

Oud-schaatser Johann Olav Koss, directeur van de stichting Right to Play, komt vanuit Canada naar Rotterdam om onder andere met haar te praten over een nieuw boek. Ze moet voor dat boek in een half jaar tijd tientallen derdewereldlanden bezoeken. "Ik kan elk moment vertrekken," vertelt ze, druk gebarend met haar glas thee in de hand. Ondanks de spanning gaat ze volledig op in het gesprek, haar rood geverfde lippen staan amper stil. Want de vrouwen die de wereld veranderen hebben ook h  r wereld veranderd.

Bewust dom gehouden

Het afgelopen jaar bezocht Goossens vele landen waar zij sprak met bekende en minder bekende vrouwen die zich inzetten voor sociale rechtvaardigheid. Ze vroeg hen naar hun passie, hoe deze houding hun manier van leven beïnvloedt en wat voor tegenstand ze onder-

vinden. Zo interviewde ze de bekende Canadese journalist-activist Naomi Klein, auteur van het boek 'No Logo: de strijd tegen de dwang van de wereldmerken'. Maar ook Anita Roddick, de oprichtster van The Body Shop. En ze bezocht Radium Batthacharya, die haar carrière als succesvol moleculair bioloog opgaf om zich in te zetten voor de slachtoffers van hiv en aids in haar land India. Verder interviewde ze Noreena Hertz, Vandana Shiva, Virginia Vargas, Susan George, Maude Barlow, Lucy Mulenkei en Margaret Legum. 'Strijders voor sociale rechtvaardigheid', noemt Goossens de tien activisten. "Deze vrouwen strijden tegen de schaduwkanten van globalisering." Toen ze zich hier meer in ging verdiepen, beseftte ze hoe 'wereldschokkend' die schaduwkanten zijn en hoe groot de sociale ongelijkheid daardoor is. Dat k  n gewoon niet bestaan, dacht ik. Mensen worden bewust dom gehouden. En als je dat eenmaal weet, dan kan je gewoon niet onverschillig blijven." Neem de gevolgen van het neoliberale kapitalisme. "Uit Afrika worden gewassen gebruikt voor medicijnen in het Westen. Denk maar niet dat de plaatselijke bevolking daar iets van terugziet. Deze mensen

Vandana Shiva. Fysicus, atoomdeskundige, filosoof, milieuactivist en schrijver. Spant zich in voor behoud van de Indiase biodiversiteit. Haar meest recente boek, 'De feiten over biopiraterij', verscheen afgelopen jaar.

Anita Roddick. Oprichter van de Body Shop, zakenambassadeur van Groot-Brittannië en voorzitter van de Ruckus Society, een geweldloze actiegroep tegen gewetenloze handel.

Maude Barlow. Activist, beleidscriticus en auteur. Voorzitter van The Council of Canadians, de grootste niet-gouvernementele waakhondorganisatie van Canada. Ook zet ze zich in voor waterprivatisering. Barlow publiceerde veertien boeken.

Virginia Vargas. Politiek socioloog. Richtte in 1978 het Centro Flora Tr  stan op voor gelijke rechten voor Peruaanse vrouwen. Ze geeft in Europa en Latijns-Amerika colleges als universitair docent genderstudies.

Jesse Goossens: 'Deze vrouwen kunnen mensen mobiliseren'. Foto: Anna Dasovic

sterven daarom door humanitaire rampen. In de Keniaanse Masai-valei zet Lucy Mulenkei zich in om de mensen te leren dat ze iets terugkrijgen voor wat ze weggeven."

Strijdvaardigheid

De tien activisten zijn ieder van een totaal andere afkomst en dat is volgens Goossens ook zichtbaar in hun manier van strijden. De vrouwen uit het Zuiden zijn vaak actief in de praktijk, zoals de Indiase Radium Bhattacharya die zich inzet voor de slachtoffers van hiv en aids, en de Keniaanse Lucy Mulenkei die opkomt voor het inheemse volk in de Masai-vallei. De vrouwen uit het Noorden - Goossens heeft het overigens liever over het 'Westen' - zijn volgens haar meer op metaniveau actief. "Zij strijden bijvoorbeeld tegen het Internationaal Monetair Fonds en de We-

reldbank. Susan George is zo'n echte intellectuele strijder." George is een van de directeurs van het Transnational Institute - een wereldwijd genootschap van wetenschappers en activisten. "Lucy Mulenkei uit Kenia daarentegen zet zich veel meer in voor de aarde vanuit een oergevoel, een verbondenheid."

Hun gemene deler is strijdvaardigheid, ontdekte Goossens. "Ze zien dat er iets mis is en kunnen niet blijven zitten. Het grootste deel van de wereld wil het niet zien en is gericht op kortetermijnwinst. Na ons de zondvloed. Maar deze vrouwen hebben vaak iets meegemaakt in hun leven waardoor ze zagen wat er werkelijk aan de hand is, iets dat hen tot op het bot schokte."

Voor de aids-activist Radium Batthacharya uit India was dat een klein berichtje in een plaatselijke krant, eind jaren tachtig. In het boek zegt zij: 'Er was een

stadje in Surat, in het zuidelijke deel van Gujarat, waar een aantal bloeddonoren op hiv was getest. Van de 465 bleken er 430 hiv-positief. Ruim 92 procent! Het ging mijn verstand te boven. Op dat moment wist ik dat er iets moest gebeuren'.

David tegen Goliath

"Ik wil ook strijden," zegt Goossens, "maar dan met de pen. Ik wil dat mensen denken: 'Het gaat niet alleen om de wereld, het gaat ook om mij. En om mijn kinderen. Ik wil dat zij ook van schoonheid kunnen genieten'. En dat wordt nu al steeds moeilijker, want die schoonheid gaat nu ten koste van onze materiële behoeftes." We moeten af en toe 'slow' zijn, een stap terug zetten, om ons dat te realiseren. "Maak een wandeling in het bos, denk na over jouw bestaan. Maar zorg ook dat dat bos wel blijft bestaan."

Er hoeven geen mensen dood te gaan aan honger, benadrukt Goossens. "We moeten zorgen dat de welvaart beter wordt verdeeld. En dat is waar de tien vrouwen voor strijden. Zij kunnen mensen mobiliseren. Hoe meer mensen zich in de strijd storten, hoe meer er met de vuist op tafel kan worden geslagen. Kijk naar de demonstratie van 2 oktober tegen de kabinetsplannen. Op het Museumplein in Amsterdam stonden honderdduizenden mensen en dat geeft kracht. En het werkt; de politiek heeft moeten inbinden." Voor zulk geweldloos verzet is wel lef nodig, denkt de schrijfster, maar hoe meer mensen in opstand komen hoe moeilijker de machthebbers eromheen kunnen. "Die

Naomi Klein. Canadese, noemt zichzelf 'journalist-activist'. Schreef de bestseller 'No logo: de strijd tegen de wereldmerken'. Veelgevraagd spreker en debater, schrijft artikelen en columns in diverse kranten en tijdschriften. Afgelopen jaar verscheen haar documentaire 'The Take' over groepsdemocratie.

Margaret Legum. Zuid-Afrikaanse politiek econoom en journalist. Geeft lezingen en colleges over hoe alternatieve economieën bij kunnen dragen aan een sociaal rechtvaardiger maatschappij. Oprichter van de CARAS-trust, die training geeft op het gebied van racisme en genderproblematiek.

Noreena Hertz. Brits filosoof, schrijver en doctor in de economie. Werkte voor de Wereldbank en werd daarna hoofd van een onderzoeksteam in het Midden-Oosten voor economische vooruitgang in het vredesproces. Werkt op de universiteit van Cambridge en schreef onder andere 'De stille overname' en 'I.O.U.'.

vrouwen denken positief: deze wereld is zo geweldig, zij móet te delen zijn. En daar zijn zij zo van overtuigd, dat ze daardoor een innerlijke rust en overtuiging uitstralen. Ze weten dat ze goed bezig zijn en dan maakt hen gelukkig." Maar hun activisme gaat ook ten koste van dingen. "Als je bepaalde kleding niet koopt omdat het niet eerlijk is geproduceerd, dan hoor je er misschien niet bij. Dus je moet dan wel sterk in je schoenen staan om anders te zijn dan de rest." Volgens Goossens krijgen de vrouwen voortdurend met tegenslag te maken. "Hoe groter de autoriteit waartegen ze ageren, hoe groter de tegenstand. Het IMF, de Wereldhandelsorganisatie, de Wereldbank: zij worden gevoerd door de Verenigde Staten, door macht. Maar de woede die dat kan oproepen, is ook een drijfveer. Deze vrouwen durven hun wilskracht aan te boren. Ze geven de moed niet op, ook al lijkt het alsof David tegen Goliath vecht. David heeft toch ook gewonnen?"

Kwijtschelding van schulden

Noreena Hertz, filosofe, schrijfster en doctor in de economie, publiceerde dit jaar 'I.O.U., I Owe You' over het gevaar van de internationale schuldenlast. De Britse, zelf werkzaam geweest bij de Wereldbank, legt het probleem op een eenvoudige manier uit. Té eenvoudig volgens haar tegenstanders. "Maar zo ingewikkeld is het echt niet," denkt Goossens. "De machtige elite probeert informatie rondom die schuldenlast juist moeilijk te houden zodat de meeste mensen het onderwerp vermijden." Noreena Hertz pleit voor kwijtschelding

van de schulden van arme landen. Want het volk heeft volgens haar nooit wat aan het geld gehad, dat door voorgaande dictators is binnengehaald. Na de tsunami in Azië gaan er stemmen op om de schulden van de getroffen landen kwijt te schelden. Goossens vindt het 'belachelijk' dat daar een ramp voor nodig is. "Er overlijden zoveel mensen onnodig in deze wereld: waarom moet er zo'n ramp gebeuren voordat er over kwijtschelding van schulden wordt gepraat?"

Alleen vrouwen

Dat het alleen vrouwen zijn die ze interviewde, was een idee van Goossens' uitgever. Maar door de interviews zag ze in dat er wel degelijk verschil is tussen mannelijke en vrouwelijke activisten. "Het stuitte mij eerst tegen de borst, want in mijn omgeving was gelijkheid tussen mannen en vrouwen vanzelfsprekend. Maar de vrouwen in het Zuiden hadden nog veel meer te overwinnen, zij moeten naast hun activisme ook nog eens strijd leveren om geaccepteerd te worden."

In de activistenbeweging voor sociale rechtvaardigheid nemen vrouwen volgens Goossens vaker het voortouw dan mannen. "Mannen verkeren vaker in de intellectuelere kringen en die zijn minder mobiliserend." Vooral vrouwen uit het Zuiden zien, bijvoorbeeld door hun huishoudelijke activiteiten, eerder wat er mis is in hun omgeving. Dat Goossens alleen vrouwen benaderde voor het boek, stemde de activisten tevreden. Goossens: "Noreena Hertz was blij dat ze eindelijk eens niet als enige vrouw werd opgevoerd, want bij uitnodigingen

voor de meeste panels mag zij als enige tegenhanger van al die mannen fungeren."

Vrouwelijke activisten nemen volgens Goossens vooral beslissingen op hun intuïtie. Dat is misschien nog wel belangrijker dan redeneren volgens logica. "Als je verstand zegt: ik kan beter blijven zitten, anders loop ik gevaar bij deze demonstratie, dan verandert er natuurlijk niets."

Kracht putten uit schoonheid

"Natuurlijk zal de wereld tijdens mijn leven geen utopie worden," zegt Goossens. "Maar ik heb bij deze vrouwen gezien dat ze uit de kleine gebeurtenissen hun geluk halen. Ze putten kracht uit de schoonheid in de wereld om hen heen, uit kleine overwinningen, maar ook uit bijvoorbeeld eten met vrienden." Ze werd geraakt door een vrouw die activiteiten opzette in een Zuid-Afrikaanse sloppenwijk. "Haar project om toeristen naar de township te halen loopt erg goed. De blijdschap die er heerste om de verkiezingsoverwinning van het ANC, voor het eerst in tien jaar, en de kracht van deze vrouw hebben mij erg geraakt." Ook op persoonlijk vlak behaalde Goossens een overwinning: ze bevrijdde zichzelf van haar vlieg angst.

"Ik heb over veel ellende gelezen en gesproken, maar die kracht en zekerheid van de vrouwen stak me aan: als er maar genoeg mensen zich aansluiten, dan kan de wereld echt veranderen." Ze neemt gauw een paar slokken van haar thee. Die is inmiddels lauw geworden.

'Vrouwen die de wereld veranderen',

Lucy Mullenkei. Werkte zestien jaar als radiojournalist. Belangrijk vertegenwoordiger van de rechten van inheemse volkeren. Geeft hierover lezingen en stond aan de basis van verschillende ngo's.

Susan George. Amerikaans schrijfster en politiek wetenschapper. Woont in Parijs, waar zij een van de directeuren is van het Transnational Institute, een wereldwijd genootschap van wetenschappers en activisten. Ze is ook oprichter van ATTAC, een beweging die zich inzet om de financiële markten op democratische wijze te controleren.

Radium Bhattacharya. Verrichte als fysioloog onderzoek op het gebied van moleculaire biologie, maar gaf haar carrière op om zich in te zetten voor aids-bestrijding. Werd in 1994 president van het INN, Indian Network of ngo's on HIV/Aids.

DE BEZIELING

Ineke van der Wel is voorzitter van Humanitas, dat dit jaar haar zestigjarig bestaan viert. Ze heeft 'altijd al iets gehad met de sociale kant van het leven'. Van der Wel (54) is ook burgemeester van Rijswijk en is daarnaast actief in een aantal maatschappelijke organisaties.

'Je mág genoeg halen uit vrijwilligerswerk'

"De inzet voor sociaal zwakkeren zit diep in me, ik heb altijd wel iets gehad met de mensen die het minder hebben getroffen. Op mijn 28e, nadat ik twee kinderen had gekregen, ben ik echt actief geworden op welzijnsgebied. Ik bedacht me: als ik morgen doodga, heb ik dan wat aan de wereld gedaan? Ik heb me toen aangesloten bij het Humanistisch Verbond, ik wilde kleur bekennen. Want wat heb je aan een levensvisie als je je niet verenigt? Te weinig mensen die zich humanist voelen verenigen zich. Maar als individu heb je weinig kracht, je kunt pas een stem laten horen als je met honderdduizenden bent. Massa betekent kracht. Ik koos voor het humanisme omdat geloof voor mij geen uitgangspunt meer was, ik ga er vooral van uit dat je het zélf moet doen op deze wereld.

Dat is ook wat me aanspreekt bij Humanitas. Wij gaan uit van de kracht in jezelf, maar soms kan het iemand te veel worden. En dan is het fijn als er iemand helpt bij bijvoorbeeld verdriet, opvoeding, ouder worden of eenzaamheid.

Als voorzitter heb ik vooral de taak om te zorgen dat Humanitas voorbereid is op de toekomst. Verder maak ik overal melding van Humanitas. In mijn taak als burgemeester heb ik ook vaak te maken met de sociale kant, maar dat staat wel buiten mijn voorzitterschap van Humanitas. Ik ben dan blij met ieder initiatief, ook met het Leger des Heils bijvoorbeeld, al staat bij hen religie centraal en niet alleen de kracht van de mens zelf. Ook toen ik wethouder was hield welzijn me bezig, ik had dat thema in mijn portefeuille. Daarnaast heb ik altijd vrijwilligerswerk gedaan. Dat doe ik als voorzitter van Humanitas, maar onder andere ook als secretaris van de Raad

voor de Rechtsbijstand. Ik kán niet anders, ik wil dit doen en ik vraag ook aan anderen: 'realiseer je je dat je niet alleen voor jezelf op de wereld bent?' Het maakt mij dan minder uit of iemand zich inzet voor de voetbalclub of voor de tuinvereniging, het gaat om het cement van de samenleving.

Natuurlijk heb ik ook een drukke baan, maar dat vind ik geen excuus om geen vrijwilligerswerk te doen. Het inspireert enorm, ik heb het ontzettend leuk bij Humanitas. Iedereen werkt met gedrevenheid en er is geen haantjesgedrag. Er zijn veel plekken waar mensen zich willen profileren ten koste van het algemeen belang. Dat doet niemand bij ons. Misschien zijn we zelfs wel een beetje te weinig haantje en zouden we harder moeten zeggen: hier zijn wij.

Als het goed met je gaat is dat geweldig, maar de mensen die zich bij Humanitas inzetten weten ook dat het soms minder kan gaan. Natuurlijk is het dan ook belangrijk dat het werk je als vrijwilliger een goed gevoel oplevert. De eerste missiezuster had dat natuurlijk ook al. Zij deed het heus niet alleen voor die ander of Onze Lieve Heer, maar ook omdat het háár goed deed. Je mág er ook genoeg uithalen, al moet je je werk natuurlijk wel doen omdat je van mensen houdt. En als ze dan van de weeromstuit ook van jou houden, dan is dat toch prachtig?"

Josephine Krikke

Met feestelijke bijeenkomsten viert Humanitas dit jaar het 60-jarig bestaan. Zie ook de rubriek Zoom.

Humanistisch vormingsonderwijs moet beter worden bekostigd

• zelf
• denken
• samen
• leven

Ook al zijn waarden en normen een *hot issue*, het humanistisch vormingsonderwijs op de openbare school blijft op achterstand. De beschikbaarheid van levensbeschouwelijke lessen is in het openbaar onderwijs problematisch omdat een goede bekostiging ontbreekt. In het bijzonder onderwijs (katholieke, protestantse en islamitische scholen) kunnen bevoegde docenten van zeggende genootschappen wel gebruik maken van een adequate financiële regeling.

Levensbeschouwelijk onderwijs

Aandacht voor waarden en normen is prachtig. Ook het voeren van het kabinet hiervoor meer aandacht te genereren en burgerschapszin te bevorderen via onderwijs klinkt mooi. Maar dan dient specifiek levensbeschouwelijk onderwijs - van welke signatuur ook - in gelijke mate beschikbaar te zijn voor bijzonder én openbaar onderwijs. Op die manier zou recht gedaan worden aan de inbreng van allen, ook van humanistische zijde.

Minister Van der Hoeven

Minister Van der Hoeven schreef in haar felicitatiebrief aan de jubilerende stichting HVO: 'Ik heb in het kabinet voorgesteld een wetswijziging te realiseren die erop neerkomt dat scholen een algemene opdracht krijgen om hun onderwijs te richten op bevordering van actief burgerschap en sociale integratie. Scholen krijgen ruimte (beleids- en financiële-) om hier zelf invulling aan te geven'. Zij ziet Stichting HVO als een 'goede ondersteuner'. In de brief wordt helaas geen toezegging gedaan de bekostiging van humanistisch onderwijs gelijk te stellen aan die van het bijzonder onderwijs.

Ontwikkeling en ontplooiing van het kind zelf

Voor humanisten is de belangrijkste waarde in opvoeden de ontwikkeling en ontplooiing van het kind zelf. Wij vinden het belangrijk dat jongeren in staat zijn een eigen levensvisie en -vorm te ontwikkelen. Uiteindelijk is het de jongere zelf die zich thuis moet gaan voelen in de wereld. Met dit uitgangspunt geven wij humanistisch vormingsonderwijs. In de lessen HVO leren kinderen luisteren, samenwerken, raken ze betrokken op de wereld om hen heen. De kernwaarden van het humanisme waaronder autonomie, zelfbeschikking en solidariteit worden gedeeld door een toenemend deel van de samenleving, zo blijkt uit een recent uitgekomen onderzoek ('Humanisme in Beeld', Verwey Jonker Instituut, september 2004). Des te meer reden om voor een fatsoenlijke bekostiging van het HVO te pleiten.

Achterstandssituatie

Want waar het Humanistisch Verbond eigen, humanistische

scholen principieel steeds heeft afgewezen, vind ik het niet-temin belangrijk dat kinderen en ouders desgewenst kunnen kiezen voor humanistisch vormingsonderwijs. Vergeleken met godsdienstonderwijs op bijzondere scholen verkeert het levensbeschouwelijk onderwijs op openbare scholen in een achterstandssituatie. Dat komt door de bekostiging die voor het eerstgenoemde type levensbeschouwelijke lessen landelijk en daarmee goed geregeld is, terwijl HVO en godsdienstlessen op openbare scholen afhankelijk zijn van overal verschillende gemeentelijke budgetten.

HVO sneuvelt

Daardoor zijn deze humanistische vormingslessen op te weinig scholen beschikbaar. De laatste jaren zelfs op steeds minder scholen, want vrijwel elke gemeente is fors aan het bezuinigen. Een keuzevak als HVO sneuvelt maar al te vaak. Een discriminerende gang van zaken, want op bijzondere scholen is de bekostiging uit gemeenschapsgelden veilig gesteld. De Wet op het Primair Onderwijs zou daarom dusdanig gewijzigd moeten worden, dat HVO op alle scholen daadwerkelijk kan worden gevolgd.

Bewerking van artikel van Roger van Boxtel, voorzitter van het Humanistisch Verbond

Waar bemoei je je mee?

over humanisme
en opvoeden

doe de test op
www.waarbemoeijemee.nl

Michose

Tolerant Nederland

Beste Nederlands journaile, de afgelopen maanden hebt u het wel erg bruin gebakken. En u weet, als wij in Vlaanderen deze expressie bezigen, dan bedoelen wij ook 'bruin', in zijn uiterst rechtse betekenis. En daar kennen wij iets van. Wat u na de schandelijke moord op meneer Van Gogh aan beschouwingen hebt uitgespuwd in uw kolommen en uw duidingprogramma's, daar krijgt bij ons een politieke partij een rechtszaak voor aan zijn bruine broek. Met de regelmaat van leren laarzen liet u de zelfverklaarde intellectuelen alles op een hoop gooien: godsdienstbeleving, fanatisme, fundamentalisme, hoofddoeken, boerka's en gewone criminele feiten. Hoe straffer de mening, hoe breder uitgesmeerd, niet gehinderd door enige nuancerings, laat staan enige kennis van zaken die verder reikt dan de pocketversie van de 'Koran voor beginners' of de eigen vakantiefoto's van een weekje Agadir. Want de mensen lezen dat graag, nietwaar. Angst verkoopt. Of waarom dacht u anders dat ons Vlaams Blok het zo ver geschopt had? O maar daar doet u natuurlijk niet aan mee, aan populisme, neen, god vergeve me de gedachte. Neen, u voedt het volk op. Nederland heeft te lang gezwezen, is uw redenering. Het dunne laagje vernis dat de Nederlandse tolerantie bleek te zijn, bestond vooral uit het toedekken van de echte problemen. Want daar bent u goed in, volgens uzelf, in het toedekken met de mantel der oppervlakkige liefde: van uw eigen collaboratie, tot het foute verleden van het koningshuis. Maar nu moet het deksel van de beerput en zal alles gezegd en geschreven worden zoals het is: de vrouw-onvriendelijke islam, de fundamentalistische moslims die straks heel het land terroriseren en die islamsholen, waar een intolerante en dus on-Nederlandse generatie gekweekt wordt, en natuurlijk de bruingetaande delinquenten die onze handtassen roven.

Nog een beetje en u had meneer Van Gogh zalig verklaard, of meteen heilig. Zou handig zijn. Het maakt het namelijk een stuk makkelijker, als er duidelijk herkenbare 'goeden' en 'slechten' zijn. Net zoals John Wayne altijd op een wit paard zat, zo wist je meteen wie de goede was. Terwijl de man (Van Gogh, niet John Wayne) gewoon een rotzak was. Vooraleer de redactie van *de Humanist* nu overspoeld wordt door lezersbrieven van zijn handvol abonnees en aanvragen: neen, ik heb niet gezegd dat hij maar beter 'six feet under' zit. Maar het komt me voor, geacht Nederlands journaile, dat u niets geleerd hebt uit uw (en onze) geschiedenis. Vroeger was u zo goed, omdat u tolerant was. Kijk ons eens, Nederlanders, wij malen er niet om dat homos met elkaar trouwen, dat iedereen en jointje blowt of dat onze dochters in bed kruipen met zwarte of bruine mannen (of vrouwen). Vandaag bent u dat niet meer. Uw zelfbeeld ligt aan scher-

ven. En wat is beter om een nieuw zelfbeeld te creëren, dan een Ander te creëren, een significante Ander, één die dermate van jezelf verschilt dat er geen verwarring meer mogelijk is over wie op het witte paard zit en wie op de ezel.

U bent waarschijnlijk niet dom, daar ga ik voorlopig van uit. En ook niet zot. U weet dus ook wel dat de culturele identiteit gedeeltelijk een mythe is. Dat de negentiende-eeuwse natiestaten artificiële constructies zijn en dat de Nederlandse identiteit niet veel meer is dan een fragiele constructie van verzonnen overwinningen en vergeten nederlagen (overigens: dat geldt natuurlijk ook voor de Belgische). U weet ook hoe het kolonialisme ons heel erg geholpen heeft om die nationale identiteit vorm te geven. Want daar was die Andere: primitief, kaffer, zwart, dom en vrolijk. Zo konden we onszelf onderscheiden: blank, intelligent, rationeel en ernstig. Misschien is het net dát, dat maakt dat we tolerant kon-

'Vroeger maalde u er niet om,
dat uw dochters in bed
kropen met bruine mannen'

den zijn en het Verschil konden aanvaarden. Het Verschil diende immers om onszelf te legitimeren. Het is prettig om een zwart kindje over zijn bolletje te aaien, om te luisteren naar de inheemse muziekinstrumenten uit Ambon of om de traditionele gerechten uit de Aziatische keuken te nuttigen bij een fris pintje. Tot die Ander ons plots als een Ander gaat zien. Tot die ons plots een spiegel voorhoudt. En duidelijk maakt dat hij niet gediend is met dat soort tolerantie voor de uitzondering, dat weigert om de regels in vraag te stellen die de uitzonderingen construeren.

Stel, u bent niet dom. En u beseft dat dus allemaal. Beste Nederlands journaile: waarom dan? Als straks Nederland masaal in de Hema zwarte kousen koopt om in zijn kerken te bidden dat de moskeeën ver van hun huis gehouden worden, als straks uw diepgelovige Leiders de moslimwereld de oorlog verklaren in een nieuwe kruistocht om het Heilig Land te heroveren, als straks uw onderdanen in het stemhokje masaal hun stem geven aan de volgende Theo of Pim die hen verleidt met zijn simplismen onder het mom dat hij zegt wat de mensen denken, als straks die mensen effectief niet meer denken omdat ze denken te moeten geloven wat de pseudo-intellectuelen in de krantenkolommen hen voorhouden, zeg dan niet dat u het niet geweten hebt.

Arabieren en de westerse moderniteit

De Syrische hoogleraar filosofie Sadik Al-Azm kreeg eind 2004 met twee andere islamitische intellectuelen de Erasmusprijs voor zijn 'onafhankelijke bijdrage aan de meningsvorming over religie en moderniseringsprocessen' in de islamitische wereld. In gesprek met Stan van Houcke kritiseert hij Samuel Huntingtons kijk op de beschaving.

"Passagiers van een Arabische luchtvaartmaatschappij worden in het vliegtuig niet begroet door een stewardess of de gezagvoerder, maar door een stem op een bandje die zegt: 'Geloofd zij God, die ons dit instrument ter beschikking heeft gesteld om te reizen naar...' en dan volgt de plaats van bestemming.' Met dit voorbeeld illustreert de zeventigjarige Syrische hoogleraar filosofie Sadik Al-Azm hoe anachronistisch Arabieren tegen de moderne werkelijkheid kunnen aankijken. Niet de techniek heeft de reis mogelijk gemaakt, maar God. Niet het menselijk vernuft houdt het vliegtuig in de lucht, maar Gods goedertierenheid. Een vergelijkbare manier van kijken bespeurt hij bij Samuel Huntington, auteur van 'Botsende beschavingen'. "Het zwakke punt van Huntingtons theorie is dat hij beschaving reduceert tot cultuur, en cultuur vervolgens reduceert tot religie. En dan reduceert hij religie weer tot een soort archetypische constante die onwrikbaar en onveranderlijk is, met bepaalde kenmerken die nooit veranderen. En die archetypen kunnen vervolgens met elkaar in conflict komen. Lang vóór Huntington met zijn theorie kwam, volgden de islamisten en moslimfundamentalisten dezelfde redeneertrant. Ook zij reduceerden beschaving tot cultuur, cultuur tot religie, en

religie tot een archetypische constante. En ook zij beschreven de islam als een gesloten geheel, dat onverenigbaar is met andere systemen, vooral met het westerse denken. Ik beschouw dit alles als een volstrekt a-historische benadering. Sterker nog: een antihistorische benadering. En dat is niet alleen onjuist maar ook gevaarlijk omdat het verschillen op de spits drijft. In werkelijkheid hebben culturen zich altijd aangepast aan andere culturen, hebben dingen van elkaar overgenomen, hebben elkaar beïnvloed. Huntington heeft veel geleerd van de islamitische fundamentalistische denkers. Niet alleen onderschrijft hij hun opvattingen, maar hij verwerkt tevens hun ideeën in zijn beeld van de westerse beschaving. De westerse beschaving in enge zin dan, want de westerse beschaving in ruime zin omvat ook de geschiedenis, de cultuur en de beschaving van het Midden-Oosten. Maar net als de fundamentalisten reduceert ook hij de westerse beschaving in enge zin tot een soort religieuze kern. Huntington heeft geen oog voor geleidelijke ontwikkelingen, voor de invloed die beschavingen op elkaar hebben en voor het feit dat ze soms ook met elkaar verweven raken."

Apocalyptische botsing

"De aantrekkelijkheid van Huntingtons theorie is dat het een simplistische verklaring is voor veel wat er in de wereld om ons heen gebeurt. Ik denk ook dat dit de verklaring is waarom zijn theorie zo goed viel in bepaalde westerse kringen. In onzekere tijden zoekt men een theorie die lekker bekt, het goed doet in de media en tegelijkertijd heel degelijk en aan de buitenkant geloofwaardig overkomt. Huntington geeft een simpele en tegelijk heel handige verklaring voor wat er in de wereld gebeurt. Om zijn theorie geloofwaardig te laten overkomen laat hij bepaalde zaken buiten beschouwing. Zaken als klassentegenstellingen, onenigheid over hulpbronnen, territoriale hegemonie, uitbreiding van macht en territorium, met andere woorden: de klassieke geschillen. Het probleem bij zowel de islamisten als Huntington is dat ze de oorzaken achter een conflict, die in feite vooral materialistisch zijn, sublimeren tot een conflict tussen twee filosofieën, twee manieren om tegen waarden aan te kijken, twee geloofsovertuigingen. Dat maskeert wat de echte en veel diepere oorzaken zijn van expansionisme en gewelddadige conflicten. Daarnaast speelt

natuurlijk ook dat elke maatschappij, dus ook de westerse, altijd een vijand nodig heeft, een tegenstander, een bedreiging van buitenaf, een bepaalde druk. Dankzij die druk van buitenaf ontstaat er een cohesie van binnenuit en kan men zo bepaalde doelen verwezenlijken. En als die druk er niet is, kan men hem verzinnen of overdrijven. Dat is in het Westen tijdens de Koude Oorlog vaak gebeurd, en de mensen die zich eraan schuldig hebben gemaakt, geven dat momenteel ook toe. Hetzelfde proces zagen we weer bij de zogenaamde massavernietigingswapens van Irak. Dat beschavingen soms met elkaar in conflict raken, op economisch gebied of omdat andere belangen botsen, is geen nieuwe gedachte. Het is een axioma in wat voor filosofie dan ook. Maar dat is heel wat anders dan de bijna apocalyptische botsing van Huntington. Dat is een absurde voorstelling van zaken, al was het maar omdat de islam volstrekt niet in staat is om zo'n dramatische botsing met het Westen aan te gaan.

Oorlog als mobilisatie

“Oorlog of de dreiging van oorlog zijn in bepaalde omstandigheden een buitengewoon machtig middel om een bevolking te mobiliseren. Dat blijkt ook uit het Amerikaans buitenlands beleid. De Verenigde Staten is op wat voor manier dan ook altijd wel in oorlog met de een of ander. Zo om de drie jaar. Kijk bijvoorbeeld maar naar de oorlogen in Midden-Amerika. Daar ziet men het patroon. De VS is in feite altijd in oorlog. Hun imperium is op het Amerikaanse continent begonnen en intellectueel onderbouwd met de Monroe-leer en de doctrine van Manifest Destiny. Toen ik de afgelopen jaren aan Amerikaanse universiteiten college gaf, werd mij meermaals verteld: ‘Wij zijn het nieuwe Rome.’ Ook gewone mensen zeggen dat, alsof het een vaststaand feit is, niet als iets dat men moet beargumenteren. Ze zeggen dat zij het nieuwe Rome zijn. En soms is de vergelijking niet eens zo gek. Amerika is een imperium en daar kan de Arabische wereld nauwelijks iets tegen ondernemen. Nu de VS de hegemonie in handen heeft, zien we dat nog maar één ding telt: aan de macht blijven. En dat is het streven van elk rijk geweest. Goed functioneren heeft dan geen prioriteit, behalve als het spoort met de beperkte belangen van het regime. Het ware probleem van deze regio is de stagnatie in de Arabische wereld. Die is weliswaar historisch verklaarbaar uit de eeuwenlange bezetting en onderdrukking, maar daardoor

‘De islam is volstrekt niet in staat tot een dramatische botsing met het Westen’

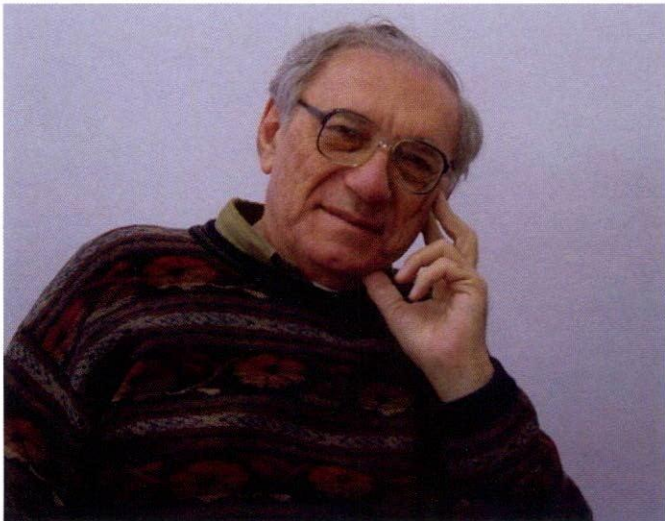
niet minder reëel en nog steeds onopgelost. Ik heb eens het volgende geschreven: ‘Wij (Arabieren, SvH) hebben in ons leven ruimte gemaakt voor de ijskast, het televisietoestel, oliebronnen, gevechtsvliegtuigen, de radar... enzovoorts, maar de mentaliteit die gebruik maakt van deze geïmporteerde producten blijft dezelfde traditionele mentaliteit die behoort

tot de magische agrarische fase die aan de industriële revolutie voorafging.’ Daardoor is de Arabische wereld als verlamd zodra het gaat om zaken als authenticiteit, moderniteit, traditie, het oude en het nieuwe. Zonder ooit overeenstemming te vinden over hoe een dergelijk probleem effectief moet worden aangepakt. Een mentaliteitsverandering zou een stimulans zijn voor het bereiken van bepaalde doelen die de Arabieren zichzelf hebben gesteld. Die doelen zijn alleen te verwezenlijken als men de problemen oplost. Zelfs iets elementairs als het trotseren van de Israëlische expansiedrift, het in toom houden van de Israëlische begeerte naar Arabische hulpbronnen en Arabisch grondgebied, blijft zo onoplosbaar. En als je blijft aarzelen tussen de mogelijkheden, verspil je je energie en kun je niet de moderne basis opbouwen die noodzakelijk is om zelfs ook maar die expansiedrang te beteugelen. De enige plaats waar het 19e-eeuwse kolonialisme nog steeds voortduurt, is hier. In Afrika en op de andere continenten is het voorbij, maar dat blanke kolonialisme duurt in deze regio nog steeds voort. Daardoor is een levensgevaarlijke situatie ontstaan waarbij van alles kan gebeuren. Niet alleen beperkte of grootschalige chaotische uitbarstingen, maar ook zelfdestructieve ontploffingen. Al-Qaida belichaamt deze ontwikkeling, het blind geweld, gepleegd door mensen die handelen vanuit de gedachte: ‘Ik vernietig mezelf en degenen die ik beschouw als mijn vijanden.’ Die zogeheten Samson-optie behoort tot het wapenarsenaal van de zwakken. Ze kunnen hun toevlucht nemen tot bijvoorbeeld het gebruik van een ‘vuile bom.’ Ze weten wel dat ze niet kunnen winnen, maar ze laten de ander een buitengewoon hoge prijs betalen, zodat diens kracht een schijnkracht wordt en elke westerse overwinning uiteindelijk een Pyrrhus-overwinning zal blijken te zijn. Het geweld in Irak is exemplarisch voor dit proces.”

Metten in millennia

“Het was de Amerikaan Henry Ford die verklaarde: ‘history is bunk, geschiedenis is flauwekul.’ Zoiets zal iemand uit het Midden-Oosten nooit zeggen. Als ik naar Europa ga en daar

Sadik Al-Azm. Foto: Praemium

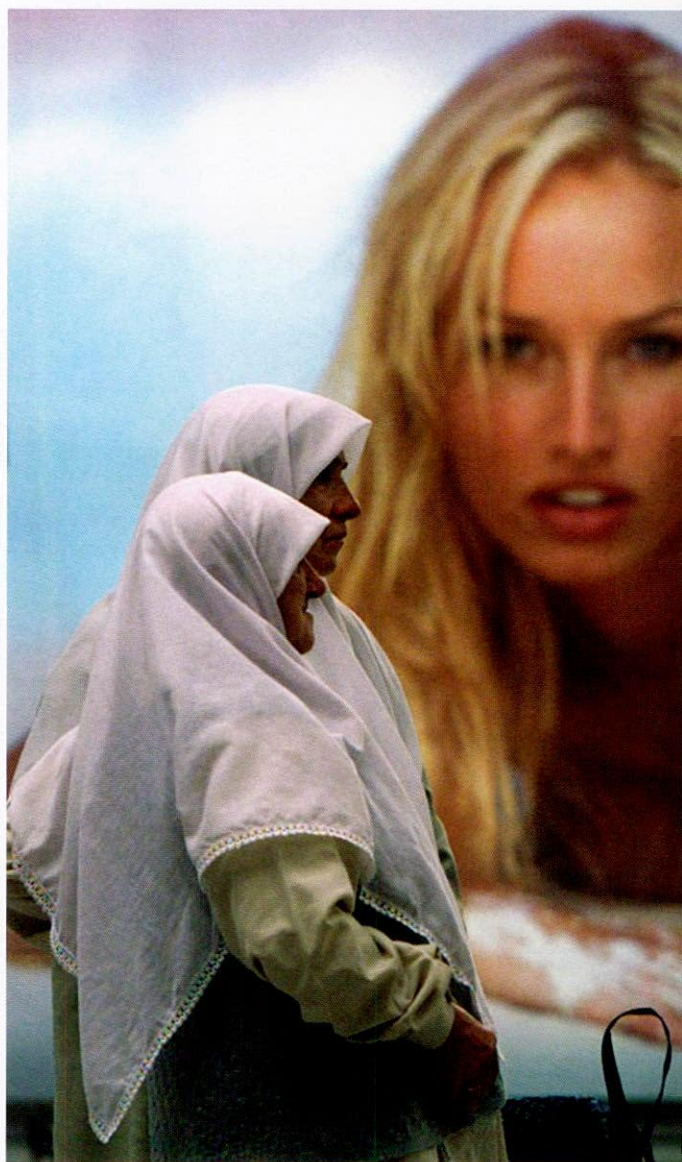

hoor dat een kasteel wel zeven- of achthonderd jaar oud is, dan denk ik: 'Het komt dus net kijken'. Wij meten ouderdom af in millennia, niet in eeuwen. Dat geeft je een heel andere kijk op het heden. De mensen in deze regio hebben een sterk ontwikkeld historisch besef. Soms zitten we zelfs wat te veel met ons hoofd in het verleden, zodanig dat het ons belet om in het heden de juiste beslissingen te nemen voor de toekomst. We kunnen nog genoeg leren van culturen die ervan uitgaan dat je soms het verleden even moet vergeten om actie

'Amerikanen denken dat zij de nieuwe Romeinen zijn'

te kunnen ondernemen in het heden. Daar heeft het Midden-Oosten volgens mij behoefte aan. We zijn te veel gefixeerd op de geschiedenis, we zijn een slaaf van het verleden. Ten koste van het heden. Dat historisch besef werkt tevens als ballast. Het besef van traditie en verleden is zo sterk dat we erdoor geblokkeerd raken. Om iets te kunnen bereiken moeten we dat verleden, tijdelijk en bewust, kunnen vergeten. Maar niets wijst erop dat de Arabische wereld zich voorbereidt op of klaarstaat voor een nieuw begin. De Arabieren hebben hun rijkdom gebruikt om dingen op te kopen, met alles erop en eraan, maar dan niet het productieve deel. Ze kochten alleen de sleutel."

"Ik zet vraagtekens bij de islam als ideaaltype. Overal waar moslims met elkaar discussiëren, zeggen ze altijd weer: De islam is zus of zo, en ze noemen dan een hele serie prachtige eigenschappen, overtuigingen, waarden en dergelijke. Dat hoor je van een koopman op de markt, dat hoor je van koning Fahd, dat hoor je van koning Abdullah van Jordanië, en zelfs van president Lahoud, die christen is. De islam waar ze het over hebben, lijkt permanent, constant en onveranderlijk te zijn. Een ideaaltype dus, dat aan de wereld wordt gepresenteerd alsof er verder niets anders over de islam te zeggen zou zijn. Ik heb veel meer belangstelling voor de islam als een levend geloof dat wortel heeft geschoten in allerlei culturen, tegen allerlei historische achtergronden, en in hoe mensen hun geloof beleven, er ruzie over maken, ermee worstelen, het aanpassen aan hun eigen situatie. Dat bedoel ik met een levend geloof. Als je naar de islam als levend geloof kijkt, zie je dat dat geloof zich in zijn lange verleden heeft aangepast aan een tribale samenleving, aan republieken, aan koninkrijken, aan een nomadisch bestaan, aan de grote stad. Het is heel flexibel. In de huidige discussies komt dit aspect van de islam doorgaans niet aan bod, en het speelt evenmin een rol bij hoe moslims naar zichzelf kijken. Ik daarentegen zie de islam liever als een religie die voortdurend in ontwikkeling is en verandert. Alleen op die manier kan de stagnatie geestelijk bestreden worden, want als men op die manier kijkt ontdekt men al snel dat de islam een ontwikkeling heeft doorgemaakt. Mensen maken hun eigen islam en omgekeerd maakt de islam ook hen. Het is een dynamisch historisch proces. Het is simplistisch om de islam te zien als een ideaaltype, als een

onveranderlijk fenomeen. En aan dat simplisme bezondigen zich zowel de islamisten als de volgelingen van Huntington."

Arabische renaissance

"Natuurlijk zijn er verschillen tussen Oost en West. Ik herinner me een interessant hoofdstuk uit 'De Vorst' van Macchiavelli. Die werpt de vraag op: waarom is het zo moeilijk om een rijk zoals het Perzische rijk te veroveren, en zo makkelijk om het te besturen als je het eenmaal hebt veroverd? Terwijl het in Europa (ik spreek nu over de Middeleeuwen) juist heel makkelijk was om een land te veroveren, maar het daarna onmogelijk werd om het te besturen. De verklaring van Macchiavelli is eigenlijk heel logisch: Natuurlijk verdedigt een rijk zich. Het heeft een sterk leger. Maar als men dat leger weet te verslaan en daarmee de macht in handen krijgt, gehoorzaamt iedereen onmiddellijk de nieuwe heerser. Dus als men het eerste verzet heeft gebroken, gaat alles verder heel gemakkelijk. Maar in Europa waren er veel feodale edelen, overal. Men loopt zo'n gebied wel makkelijk onder de voet, maar er is geen bestuurlijke infrastructuur die de bezetter kan benutten. Die edelen beginnen dan een middeleeuwse guerrilla, met bondgenootschappen in steeds wisselende samenstelling om de indringer te verdrijven."

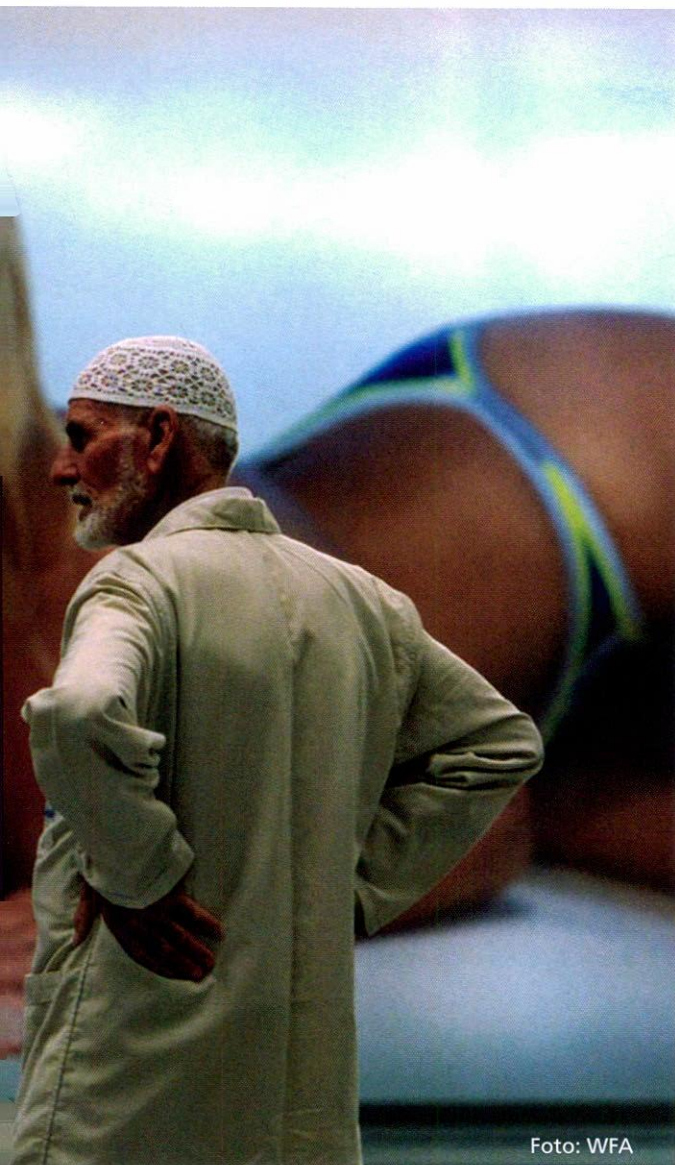

Foto: WFA

veranderen. Maar die Arabische renaissance is altijd bijzonder tweeslachtig geweest. Je kunt niet echt zeggen dat het mislukt is, maar ook niet dat het geslaagd is. In zekere zin zien veel intellectuelen, vooral progressieve, zich als een verlengstuk van die renaissancebeweging, van die Verlichting. Ook ik plaats me in die traditie. Wij zitten op dezelfde lijn als onze Ottomaanse voorgangers: als we niets doen, gaan we eraan. We zijn oprecht ervan overtuigd dat we onze samenleving ingrijpend moeten veranderen. Doen we dat niet dan zullen we daar een extreem hoge prijs voor betalen. Dan worden we gemarginaliseerd, dan worden we een voetnoot in de geschiedenis. Dat besef leeft steeds sterker in de Arabische wereld. We beseffen dat het om ons voortbestaan gaat, om leven of dood.”

Oliegeld weggesmeten

“Onze economieën zijn op olie gebaseerd. Vaak vergelijk ik onze situatie met die van de Spanjaarden die in de Nieuwe Wereld op jacht gingen naar goud. De Spanjaarden verspilden hun rijkdom. Ze bouwden heel veel paleizen, kerken en kathedralen en leidden een luxe leventje. De Engelsen en zeker ook Hollanders die de Spaanse vloten overvielen, hebben die rijkdom benut om een productieve economie op te zetten, een industrie, en later ontstond daaruit de Industriële Revolutie. De Arabieren hebben meer van de Spanjaarden weg. Het oliegeld wordt weggesmeten aan moskeeën. Iedereen wil de grootste ter wereld bouwen. Ze hebben hun kansen vergooid. Dan kun je eindigen zoals Spanje is geëindigd, nadat het daarvoor een Europese grootmacht was geweest. Wij bevinden ons in een vergelijkbare situatie. Ik denk dat Max Weber gelijk had met zijn stelling dat de protestantse ethiek de basis vormde van het moderne kapitalisme. Degenen die de reformatie tot stand hadden gebracht en de protestantse ethiek aanhingen, konden hun rijkdom productief benutten, terwijl de oude katholieke ethiek failliet ging. Spanje maakt pas sinds kort deel uit van de ontwikkelde wereld, het moderne Europa. Ik zou willen dat ook de Arabische wereld aansluiting vond bij dat Europa. Het staat misschien wel op de politieke agenda, maar voorlopig is daar nog geen sprake van. Momenteel speelt de integratie van West- en Oost-Europa; het zal nog wel even duren voordat wij aan de beurt zijn. Turkije wil graag worden behandeld als Griekenland of Spanje, maar ze ondervinden nog veel weerstand. Amerikanen als Rumsfeld noemen het avondland weliswaar ‘het oude Europa’, maar ik zou het nog niet willen afschrijven. Het lijkt erop dat het in staat is om zichzelf te vernieuwen via de Europese Unie. Aan deze kant van de Middellandse Zee zijn we zeer onder de indruk van de evolutie die in een mensenleven als dat van mij heeft plaatsgevonden. Van de Kolen- en Staal Gemeenschap die na de Tweede Wereldoorlog haar intrede deed tot aan het Europese Parlement en de Europese Unie. Daar zijn we hier heel jaloers op. Je kunt niet zeggen dat Europa zichzelf heeft uitgeput of dat het een marginale rol speelt. Daar ben ik het volstrekt niet mee eens. Voor de Arabische wereld is het Europese model veel aantrekkelijker dan het Amerikaanse.”

“Ondanks alle grote verschillen is er toch een historische parallel te trekken tussen de Arabische wereld en het Ottomaanse rijk. Net als wij nu werden de Ottomanen destijds geconfronteerd met een veel sterkere moderne cultuur, die technologisch een geweldige voorsprong bezat. De elite in Istanbul besepte dat men moest moderniseren. Maar net als de Sovjetperestrojka kwam de tanzimat, de Ottomaanse vernieuwing, te laat en mislukte dan ook. Weliswaar duurde de doodstrijd van het Ottomaanse rijk veel langer, maar toch

‘Voor de Arabische wereld is het Europese model aantrekkelijker dan het Amerikaanse’

ging het na de Eerste Wereldoorlog ten onder. Dat leidde weliswaar niet tot de politieke bevrijding van de Arabieren, maar de ondergang schiep wel een geestelijke vrijheid. Wat we nu ons ‘Arabisch Ontwaken’ noemen, de bewustwording die in het laatste kwart van de negentiende eeuw begon en tot aan de Eerste Wereldoorlog voortduurde, was de belangrijkste poging om de mentaliteit van de mensen hier ingrijpend te

DE DOORDENKER

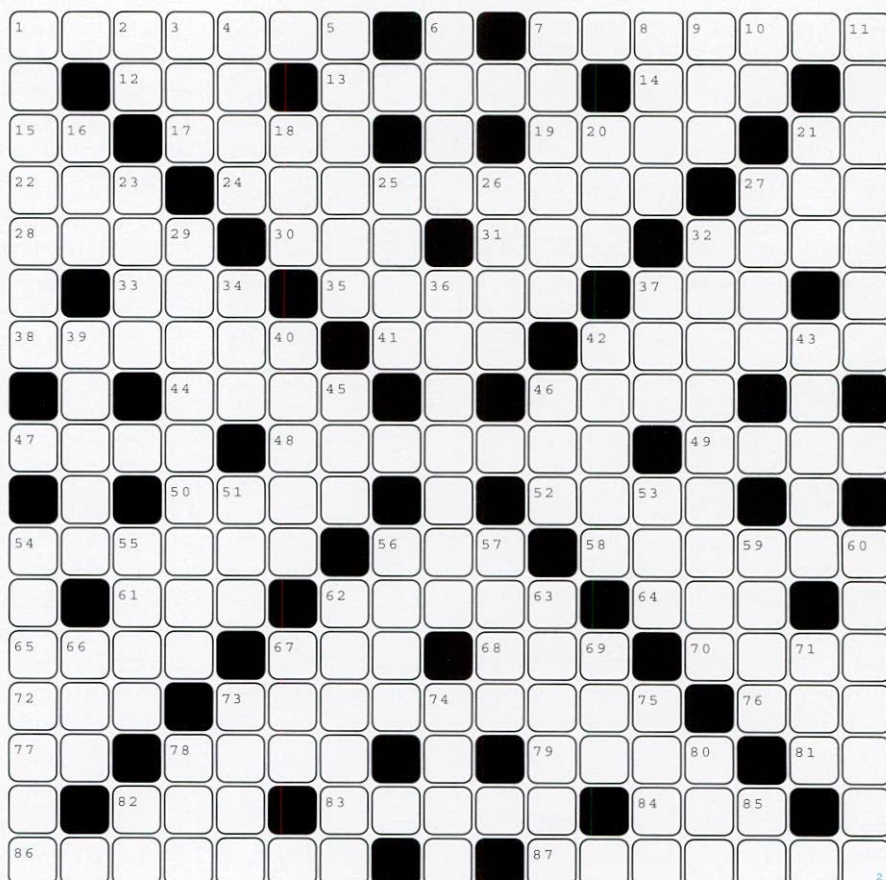
PUZZEL 1

Horizontaal

1. aardkundige; 7. aas (lokmiddel);
12. in de grond levend zoogdier;
13. gesel (gard); 14. algemene inspectie-
dienst (afk.); 15. en anderen (afk.);
17. oud Italiaans betaalmiddel; 19. Azia-
tisch land; 21. landbouwwerktuig;
22. plaats aan het IJsselmeer; 24. simpel
(ongekunsteld); 27. plaats in België;
28. bewust verlangen; 30. bloeimaand;
31. schriel (teer); 32. hemellichaam; 33.
algemene ledenvergadering (afk.); 35.
telwoord; 37. familielid; 38. plaats in Ita-
lië; 41. sociaal economische raad (afk.);
42. graansoort; 44. North Atlantic Treaty
Organization (afk.); 46. ver (in samen-
stelling); 47. oud Nederlands betaalmid-
del; 48. vastmaken (vastleggen aan);
49. weg met bomen (dreef); 50. een-
maal; 52. ontsteking voor ontplofbare
stoffen; 54. ruimtelijk klinkend (radio/
tv); 56. kippenloop; 58. toom (leidsel);
61. Nederlandse rivier; 62. sieraad; 64.
transit international routier (afk.); 65.
het mannetje van hoenderachtige vog-
els; 67. open plek in een bos; 68. jon-
gensnaam; 70. middag als tijdstip (12
uur); 72. telwoord; 73. zuivelproduct;
76. niet zoet (van wijnen); 77. titel
(afk.); 78. snaarinstrument; 79. adellijk;
81. mijne heren (afk.); 82. hoogste punt
van een dak; 83. schoonmaakgerei;
84. aanzien; 86. specerij (blad); 87. ie-
mand die niet gemakkelijk uit zijn even-
wicht te brengen is.

Verticaal

1. gapen; 2. Openbaar Ministerie (afk.);
3. plezier; 4. brandstof; 5. houtsoort;
6. nul (nihil); 7. plaats in Zuid-Holland;
8. stuk buitendijks land; 9. baardje;
10. per dag (afk.); 11. rookgerei;
16. vlaktemaat; 18. vertraging (belem-
mering); 20. groef in karton of papier;
21. plaats in Gelderland; 23. bekoor-
lijk; 25. smerig; 26. melkklier; 27. stijf
(stram); 29. langzaam (veelal doelloos)
wandelen; 32. kinderspeelplaats; 34. na-
gerecht; 36. geleuter (gezeur); 37. olie
(Engels); 39. waakzaam; 40. kortschrift;
42. bevrediging; 43. schop; 45. gewicht;
46. ogenblik; 51. eikenschors; 53. vang-
werktuig; 54. hersenpan; 55. geestdrift;
56. venster; 57. wreed Romeins heerser;
59. twaalf dozijn; 60. middagmaaltijd
gebruiken; 62. keurig (netjes); 63. kans-
spel; 66. algemene energieraad (afk.);
67. kever; 69. slaapplek; 71. rivier in
Utrecht; 73. Turkse brandewijn; 74. bu-
reau voor muzikanteursrechten (afk.);
75. kleine eg (hark); 78. raamscherm;
80. jongensnaam; 82. heden; 85. Royal
Navy (afk.).

86 24 34 50 44 54 74 79 32 47 78 4 22 28 19 70 1

Ad van Duin

Uw oplossing van beide puzzels (dus niet één van beide) ontvangen wij graag uiterlijk op 7 maart 2005 per post (alléén op briefkaart of ansichtkaart). Redactie de Humanist, De Doordenker, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam. Vermeld duidelijk uw naam en adres. Onder de foutloze oplossingen wordt een boekenbon van € 20,- verlost.

Oplossingen De Doordenker in de Humanist 6/2004:

Puzzel 1: Godslastering

Puzzel 2: Hannah Arendt

Winnaar: J.S. Verschuren, Rotterdam

Megabibliotheken

Van alle internetzoekmachines staat Google onbetwist bovenaan dankzij de hoge kwaliteit van de zoekresultaten. Gebruikers van Google krijgen na het intoetsen van een of meer zoektermen die eersteklas resultaten omdat Google via uitgekiende filter- en zoeksystemen meet hoeveel 'erkend goede' sites op een bepaald vakgebied (van de gevraagde zoekwoorden) hyperlinks tonen naar andere 'erkend goede' sites op het zelfde vakgebied. Uit de gewogen puntentelling van en door vakgenoten die daar uit naar voren komt, stelt Google binnen een fractie van een seconde een hiërarchie van gevonden sites samen. Goede wijn behoeft geen krans.

Onlangs kondigde Google aan dat zij onder de naam Google Print een megaproject start om de volledige tekst van complete boeken van hele bibliotheken beschikbaar te stellen. Via zoekwoorden op Google krijgt men dus in de toekomst de tekst voorgeschoteld van boeken in een aantal megabibliotheken. Dat levert een vrij toegankelijk zoekstelsel op via een 'moeder van alle gigantische kaartenbakken'. Dat stelsel verwezenlijkt daarmee een kosmische wensdroom van menig bibliotheekgebruiker, die in de jaren zestig, zeventig en tachtig nog ijverig bezig was met het opzoeken van gegevens in kaartenbakken en op microfiches.

De bibliotheken waarvan de boeken worden gescand staan in de VS en behoren tot de grootste en beste ter wereld. Het zijn de New York Public Library en de universiteitsbibliotheken van Harvard, Stanford, Oxford en Michigan.

Omdat Google als Amerikaanse firma gehouden is goed om te gaan met copyrights van schrijvers en hun erfgenamen, is intussen afgesproken dat boeken in *public domain* (gepubliceerd werk van schrijvers die reeds zeven- of acht jaar dood zijn) als complete tekst beschikbaar komen.

Als de auteur nog leeft of nog geen zeven- of acht jaar overleden is, treft Google Print een regeling met de rechthebbenden: de auteur of de oorspronkelijke uitgever. In dat geval zal de site van Google Print slechts een fractie tonen van de volledige tekst.

Als er geen contact kan worden opgenomen met de uitgever wordt volstaan met het aanduiden van bibliografische gegevens en het verwijzen naar een bibliotheek waar het boek in zijn natuurlijke papieren incarnatie is te lezen.

Als kunsthistoricus weet ik overigens hoe angstig en terughoudend Amerikaanse universiteiten omgaan met het verschijnsel copyright - met name op het gebied van rechten van afbeeldingen, zoals die van kunstwerken. De Amerikaanse samenleving maakt zoals bekend van rechtsgang een sport - 'see you in court'. Docenten kunstgeschiedenis lopen de laatste jaren gedwongen mee aan de leiband van juridische afdelingen van universiteiten en mogen soms in collegezalen zelfs geen dia's of elektronische afbeeldingen tonen van kunstwerken - indien ze diezelfde plaatjes niet een bepaald aantal keren gratis hebben aangetroffen op verschillende externe internet-sites.

Dat maakt vraag actueel wat Google gaat doen met plaatjesboeken. Worden die plaatjes eruit geweid? Of maakt ze het bedrijf achter matglas of ribbelglas onleesbaar? En wat als er onverhoopt een onsmakelijk plaatje of zelfs een wulpse blote damesborst of bilpartij te zien is? Passeert het boek dan de kuisheidscommissies van Google en soortgelijke censuurcommissies in het onderwijs? Het worden spannende tijden.

Kees Kaldenbach

PUZZEL 2

Britser dan de Britten

Rede, educatie, zelfkennis, verantwoordelijkheid, welke andere hoop is er voor ons, of is er ooit geweest?' schreef hij in een van zijn beroemd geworden essays.

De filosoof, geboren in Letland aan het begin van de vorige eeuw, kwam met zijn ouders in 1920 naar Engeland en werd Britser dan de Britten. In een interview in de NRC in 1983 zei hij: 'Het idee van tolerantie, het je inzetten voor een fatsoenlijke samenleving, het besef dat menselijke wezens niet perfect zijn, de vertuiging dat de enige bron van kennis over de wereld voortkomt uit ervaring en waarneming, dat komt allemaal uit Engeland'.

Hij was een analytisch denker, zijn achtergrond was behalve Brits ook Russisch en Joods.

Hij stond sceptisch tegenover religie. In een brief in 1989 schreef hij: '...ik heb nooit de betekenis van het woord God begrepen, en ik kan zelfs niet zeggen dat ik een atheïst of een agnost ben - ik ben zoiets als een dove in relatie tot muziek - ik realiseer me dat anderen geïnspireerd worden door het geloof en ik respecteer dat, en ik heb grote sympathie voor religieuze plechtigheden en poëzie: maar God?'

De rode draad in zijn werk vormt de opvatting dat er een grote diversiteit aan nastreemswaardige waarden bestaat en dat deze waarden tegen elkaar kunnen en moeten worden afgewogen.

Beroemd werd hij ook met zijn visie op positieve en negatieve vrijheid.

Arzelend had hij ingestemd met het schrijven van zijn biografie, hij vond zichzelf niet zo belangrijk. Toch werd hij in een recensie door Rasmus van de twintigste eeuw genoemd.

In zijn biografie komen we de volgende plaatsen tegen: Riga, Petrograd, Londen, Oxford, New York, Washington, Moskou, Leningrad, Oxford. Ook ontmoette hij beroemde politici, kunstenaars en schrijvers: Virginia Woolf, Churchill, Anna Achmatova, John F. Kennedy. Wie was deze filosoof en historicus?

Ilde van Vlaanderen

Bisschop jaagt Afrikaanse kerk schrik op het lijf

'Ik ben een vriend van homoseksuelen'

De gepensioneerde anglicaanse bisschop Christopher Ssenyonjo is op z'n zachtst gezegd een controversieel figuur. Sinds hij homoseksuelen openlijk verdedigt, is homoseksualiteit in het homofobe Oeganda enigszins bespreekbaar geworden. Binnen de anglicaanse kerk in Afrika is hij echter een eenzame prediker voor gelijke rechten.

Bisschop Ssenyonjo.

Hij is nog net niet officieel geëxcommuniceerd, maar de gepensioneerde anglicaanse bisschop Christopher Ssenyonjo uit Oeganda moet wel op zijn tellen passen als prominente pleitbezorger van gelijke rechten voor homoseksuelen. Zijn schatting dat er in zijn land zeshonderdduizend homoseksuelen zijn (op een bevolking van 24 miljoen), joeg de anglicaanse kerk van Oeganda de schrik op het lijf. Zijn commentaar dat de consecratie van de Amerikaanse homoseksueel Gene Robinson, die in augustus 2003 tot bisschop van New Hampshire werd benoemd, 'Gods manier was om de kerk te leren omgaan met homoseksualiteit' was de klap op de vuurpijl.

Gevangenisstraf voor homo's

De anglicaanse kerk in Oeganda, openlijk antihomo, slaat dan ook getergd om zich heen. De bisschop werd ervan beschuldigd enkel een homoactivist te zijn vanwege persoonlijk gewin. Opkomen voor homoseksuelen levert misschien een flinke portie donorgeld op uit het 'homovriendelijke' Westen, zo wordt

geredeneerd. Zijn superieur legde hem een verbod op om nog langer in anglicaanse kerken te prediken en noemde hem een 'verrader'. Ondertussen verkeert de anglicaanse kerk wereldwijd in een diepe crisis over het onderwerp. Vooral in Afrika, waar 42 van de 70 miljoen anglicaanse gelovigen wonen, is homofilie nog een groot taboe. Ook in Oeganda. Feitelijk is homoseksualiteit daar ten strengste verboden. Volgens de grondwet hangen homoseksuelen gevangenisstraffen boven het hoofd van vijf jaar tot levenslang. Voor zover bekend zijn tot nu toe homoseksuelen slechts enkele dagen opgesloten na het betalen van een afkoopsom met de schrik vrijgekomen. Ook de media reageren over het algemeen met afschuw op Ssenyonjo's standpunt. Maar hij gaat gewoon door met zijn werk en houdt op zondag diensten voor gelovige homoseksuelen.

Hoe bent u een woordvoerder voor homoseksuelen in Oeganda geworden?

"Toen ik met pensioen ging als bisschop bleef ik helpen als ik daartoe

geroepen werd. In mijn eigen tijd vond ik dat ik me moest bezighouden op het gebied waar ik een doktersgraad in heb behaald: het huwelijk en seksualiteit. Ik heb me verdiept in polygamie, monogamie, scheidingen en allerlei andere factoren waarmee men wordt geconfronteerd in de menselijke seksualiteit. Toen ik met pensioen ging, vond ik dat ik als raadgever op dat gebied actief moest zijn. Op een dag kwam een pastor me om raad vragen. Hij was zelf raadgever voor een kleine groep gelovige homoseksuelen. Ik dacht dat ik er de juiste achtergrond voor had. Dus ik zei dat ik hen wel wilde ontmoeten. Zo is het begonnen.”

Hoe reageerden uw collega-bisschoppen?

“Toen zij hoorden dat ik een vriend geworden was van homoseksuelen, sommeerden ze dat ik me van hen moest distantiëren. Ze vinden dat homoseksuelen vreselijke mensen zijn. Ik kan echter mensen die mij om raad komen vragen niet weg jagen. Zij die bedrukt zijn kunnen bij mij komen om wat rust

te vinden. Wie ben ik om te oordelen of deze mensen goed of slecht zijn? Mijn collega-bisschoppen zeiden daarop dat als ik door zou gaan, zij niets meer met mij te maken wilden hebben.

Toen ik op een gegeven moment naar de VS afreisde op uitnodiging van Integrity USA (een christelijke organisatie die zich inzet voor gelovige homoseksuelen - MvO) werd ik ervan beschuldigd ‘het evangelie van de homoseksualiteit te importeren in Oeganda’. Als ik door zou gaan met mijn gespreksgroepen zou ik niet langer in de kerk mogen helpen. Ze willen me disciplineren zodat ‘ik tot inkeer zou komen’. Maar hoe? homoseksuelen zijn gewone mensen die ook liefde en begrip van de kerk nodig hebben.”

De bisschoppen zullen zeggen dat de bijbel zegt dat enkel man en vrouw voor elkaar geschapen zijn.

“Maar de bijbel zegt ook dat het niet goed voor een mens is om alleen te blijven. Om dan te zeggen dat iemand met homoseksuele gevoelens dat wel moet, is onecht. Ik wil dan ook dat deze men-

Homoseksuelen in Oeganda. Foto's: Michiel van Oosterhout

sen erkend en gerespecteerd worden en al de hulp krijgen die ze nodig hebben.”

Op welke gronden veroordelen de Oegandese bisschoppen homoseksualiteit?

“Het probleem is de bijbel. Sodom en Gomorra, zo verhaalt menig interpretatie, kwam er door homoseksualiteit. De bijbel kun je echter op verschillende manieren interpreteren. Sommigen willen alleen maar naar hun eigen bijbelse uitleg luisteren en niet naar die van een ander. Tegen mij wordt gezegd dat ik tegen de bijbel in ga. Als je op zo'n punt in een discussie belandt, dan wordt het moeilijk verder te praten. De bijbel is namelijk ook mijn leidraad. Daarom zeg ik; je mag die ander misschien niet goed begrijpen, maar probeer in elk geval je liefde voor je medemens te tonen. Want wat is echte liefde in deze situatie?”

Uw collega-bisschoppen zeggen: echte liefde is homoseksuelen helpen hun he-

teroseksualiteit terug te vinden.

“Ze denken inderdaad dat ze daarmee een helpende hand bieden. Ik heb met Oegandese homoseksuelen gesproken die dat geprobeerd hebben. Maar die begonnen zichzelf nog meer te haten en denken dat ze een of andere akelige ziekte hebben. Ze vragen zich af waarom ze überhaupt geboren zijn. Ik ben er op tegen dat je mensen gaat dwingen te veranderen en vervolgens tegen ze zegt dat, als ze niet heteroseksueel worden, ze naar de hel zullen gaan.”

Toch beweren sommige pastors dat ze homoseksuelen kunnen veranderen.

“Ik zou hen graag eens willen ontmoeten. Ik ben benieuwd naar hun helende krachten. Sommige kunnen op een manier praten waardoor anderen ongelukkig worden. Ik was in Zimbabwe voordat dat land onafhankelijk werd. Sommige zwarte Zimbabweanen waren zo geïndoctrineerd door de blanke machthebbers dat ze dachten dat wanneer ze zouden sterven, ze blank zouden worden. De blanke man werd dus gezien als de enige waarachtige mens op aarde. Om terug te komen op homoseksuelen, ze lijden niet door wat ze zijn, maar omdat de mensen rond hen heen zo negatief en afwijzend over hen praten.”

Zijn er ook mensen die dat niet doen en van wie u steun krijgt voor uw standpunt?

“Nauwelijks. Maar soms is er wel een lichtpuntje. Bisschop Tutu uit Zuid-Afrika schreef me een brief. Hij zei: ‘Ik ben solidair met u, ik ondersteun u en wanneer u maar wilt kunt u mijn naam noemen als een supporter in uw strijd’. Het is belangrijk dat er een Afrikaanse aartsbisschop is die homoseksualiteit begrijpt. Het is alleen jammer dat wanneer je homoseksuelen verdedigt, je er meteen van beschuldigd wordt zelf ook homoseksueel te zijn.”

Ondertussen wordt u onder vuur genomen. Heeft uw eigen anglicaanse kerk van Oeganda ook maatregelen tegen u genomen?

“Ik word totaal genegeerd daar waar bisschoppen samenkomen. Als de lijst van aanwezige bisschoppen wordt

voorgelezen, wordt mijn naam overgeslagen. Het is verschrikkelijk dat ze net doen alsof ik er niet ben. Toen ik net terug was uit de VS zeiden ze dat ze een comité zouden vormen zodat ik mijn standpunt kon uitleggen. Op een dag werd ik voorgeleid aan het Huis van Oegandese Bisschoppen en kreeg ik te horen dat ik me verzette tegen de Lambeth Conferentie van 1998 waarin homoseksualiteit veroordeeld werd. Maar ze verdraaien de feiten. Er werd gezegd dat homoseksuele huwelijken niet ingezegend mochten worden. Maar er werd ook geconcludeerd dat er verdere studie nodig was. Ik heb de bisschoppen gevraagd haast te maken met dat comité. Daar wacht ik nog steeds op. Ik zou willen dat ze me officieel excommuniceren. Maar zo'n maatregel zou niet erg populair zijn. En dat weten ze.”

Uw eigen kerk in Oeganda heeft u ervan beschuldigd dat u alleen maar opkomt voor homoseksuelen om het geld dat homovriendelijke westerse donoren u zullen geven.

“Toen ik als raadsman begon, kreeg ik van niemand geld. Dat ik het deed om het geld werd enkel gezegd om mijn reputatie te schaden. Als een vriend sympathie toont en me wat geld geeft, dan zie ik niet in wat daar verkeerd aan is. Daar komt bij dat door mijn standpunt de kerk mij allerlei inkomstenbronnen heeft afgenomen.”

Iedere zondag houdt u een dienst voor homoseksuelen. Wat voor raad geeft u aan hen?

“Allereerst, ik heb een probleem met mijn collega-bisschoppen die prediken verwarren met raad geven. Ze vinden dan ook dat ik door middel van prediken en raad geven hen moet vertellen homoseksualiteit op te geven. Wat ik vooral doe, is luisteren. Daarna probeer ik tot een conclusie te komen. Zij die bij mij komen, zijn zeker over hun seksuele geaardheid. Hun probleem is vooral hoe een partner te vinden. De weg naar een gewoon erkend huwelijk is veel gemakkelijker. Maar voor homoseksuelen in Oeganda ligt dat anders. Zolang ze niet wettelijk erkend worden, hebben ze geen enkel referentiekader. Er is daardoor ook geen ethische afbakening wat wel of niet kan.”

Wat kunt u wel voor hen doen?

“Naast luisteren is het mijn taak om de wereld op de hoogte te brengen van hun benarde situatie. Ook zou er op scholen, nu seksuele voorlichting een vast onderdeel geworden is, ook over homoseksualiteit gesproken moeten worden. Want als je het stilzwijgt, dan blijven mensen verward over wat het nou eigenlijk is. Er is nog een lange weg te gaan omdat praten over seks tussen homoseksuelen tot voor kort ook taboe was. Maar dat verandert. Kranten bespreken iedere week openlijk allerlei seksuele onderwerpen. En ook al is de wetgeving niet veranderd, homoseksuelen durven zich wel openlijker uit te spreken. Daarom is het belangrijk dat de overheid haar standpunt over homoseksualiteit verandert. Het zou grondwettelijk vastgelegd moeten worden dat volwassene het recht hebben op een partner van hun keuze. Hun seksuele oriëntatie mag geen reden zijn voor een gevangenisstraf. Laat ik een anekdote vertellen. Er was een familie die zich grote zorgen maakte over de broer van een bisschop die er openlijk voor uit was gekomen homoseksueel te zijn. De familie vroeg de bisschop: ‘Gaat onze broer nu naar de hel?’ De bisschop had er geen antwoord op. Wat er dus moet veranderen, is dat een pastor of priester onderlegt is en voortaan homoseksuelen niet meer de kerk uitjaagt uit onwetendheid.” |

Carrie

Zwakbegaafde moeder

Het eerste wat ik me van Maria herinner is haar knipoog. Ze zat bij ons thuis met een kopje thee in de hand toen ik binnenkwam uit school. "Dit is Maria. Ze komt mij helpen met schoonmaken en opruimen," zei mijn moeder. "Maar let op: je blijft je kamer gewoon zelf doen."

En toen kreeg ik die knipoog. Ik glimlachte aarzelend terug. Ik had nog nooit iemand als Maria gezien. Ze zag er anders uit. "Ze is geen mongool," zou mijn moeder later zeggen, "ze is alleen achterlijk."

Maria kon niet rekenen, het had geen zin om briefjes voor haar neer te leggen en van het wereldnieuws begreep ze helemaal niks. Maar mijn kamer maakte ze elke week stiekem schoon. Ze wist mijn snoeppapierjes te verbergen voor de strenge ogen van mijn moeder. Ze stopte mijn dagboek snel terug op de 'geheimplek' achter mijn onderbroeken als mijn moeder bovenkwam. En ooit, toen ik snikkend op bed lag omdat het thuis de laatste tijd zo ongezellig was, legde ze een hand op mijn schouder. "Het wordt wel beter als jullie nieuwe kindje er is," zei ze rustig, "je mama voelt zich ziek." Ik hoorde mijn moeder ooit tegen een tante vertellen dat de ouders van Maria ook zwakbegaafd waren. "Vooral haar vader heeft zo'n laag niveau." Maria heeft mijn moeder 'geholpen' tot we verhuisden en ze - om naar ons nieuwe huis te komen - over moest stappen met de bus. Dat was te ingewikkeld. Bovendien ging Maria toen zelf trouwen.

Ook toen, eind jaren zestig, was er al een discussie gaande of zwakbegaafde mensen eigenlijk wel kinderen mochten. "Je kan zo'n meid toch stiekem de prikpil geven," zei mijn tante, "en dan zeggen dat het vitamine-injecties zijn." Terwijl ze haar eigen rotjoch voor de zoveelste keer die dag een klap om zijn oren gaf. Mijn tante was namelijk voor veel dingen geschikt, maar opvoeden hoorde daar niet bij.

Toen, ik zal een jaar of veertien geweest zijn, had ik al de-

zelfde reactie als nu: waarom zou Maria geen kind mogen en die vervelende tante van mij wel? Maria wist van liefde, Maria wist van zorg. En Maria wist van kinderleed en hoe dat te verzachten; in ieder geval bij mij.

Natuurlijk zijn er mensen die beter geen kinderen zouden kunnen krijgen. Toen ik laatst een aan de crack verslaafde vriendin tegenkwam die trots vertelde dat ze al zes maanden zwanger was, moest ik ook slikken. Als een moeder zwanger is van haar zesde kind terwijl de eerste vijf in een tehuis geplaatst zijn vanwege kindermishandeling, knijpt je hart samen.

Maar dat heeft niks met zwakbegaafd te maken. De ouders van Maria hebben een schat van een kind op de wereld gezet. En er beter voor gezorgd dan menige tuthola uit een hoog-

'Waarom zou zij geen kind mogen hebben en die vervelende tante van mij wel?'

begaafd milieu ooit zou kunnen. Intelligentie heeft toch niks met een goed karakter te maken; laat staan met innerlijke beschaving en oprechtheid. Menig wereldleider was intelligent genoeg om zijn uitroeiingspraktijken te verbergen, maar hij voerde ze wel uit.

Ja maar, wordt er nu gezegd, onze wereld is nou eenmaal te ingewikkeld voor zwakbegaafde mensen. Nou, moeten we die wereld dan niet eens heel snel veranderen? In plaats van onze mongolen bij voorbaat maar te aborteren en zwakbegaafden het recht op een kind te ontfangen? De knipoog van Maria, ik had hem voor geen goud willen missen.

Humanisme en ritueel

In *de Humanist* van december 2004 stond een verslag van een humanistische raadsliedenconferentie over rituelen. Alphons van Dijk belichtte daar dat rituelen positieve en negatieve kanten kunnen hebben. Negatief is dat een ritueel de autonomie kan verminderen en tot collectieve dwang kan leiden, terwijl daarbij soms ook de verschillen tussen een in-crowd en buitenstaanders wordt geaccentueerd. Humanisten staan volgens hem daardoor ambivalent tegenover rituelen. Vermoedelijk een gevolg van die ambivalentie is de afwezigheid binnen het Humanistisch Verbond van zelfs maar enige vorm van ritueel bij de aanstelling van humanistisch geestelijk verzorgers. Raadslieden die door het hoofdbestuur worden benoemd, ontvangen daarvan alleen een bericht in de vorm van een brief, waarvan een kopie gaat naar de instelling of

organisatie waar hij of zij gaat werken. Gelet op de feitelijke waarde van zo'n benoeming voor zowel het Verbond als voor de betrokkene zelf, is dit welbeschouwd een te onpersoonlijke en te weinig aansprekende gang van zaken.

Een aangelegenheid als deze verdient het om op een persoonlijke, samen beleefbare en humanistische wijze geaccentueerd te worden. Dat wil zeggen: waarbij impliciet en expliciet een in meerder opzichten gemêleerd gezelschap welkom zal zijn. Een bijeenkomst met onder meer collega's, een afvaardiging van de plaatselijke HV-afdeling, familie en een vertegenwoordiging van de werkorganisatie.

Freek Boon, Delft

Humanistisch raadsman

'Gun moslims rust en tijd' is irrationele gedachte

Het is natuurlijk prima als mensen als Rob van Stek hun mening laten horen, maar ik ben wel geschrokken van zijn naïeve visie. Het zal wellicht te wijten zijn aan het leeftijdsverschil tussen de student humanistiek en ik als 56-jarige GZ-psycholoog en onderwijskundige. Ik wil er wel op reageren.

Het schrijven van Rob van Stek in *de Humanist* 6/2004 getiteld 'Gun de moslims de tijd' vind ik getuigen van naïef optimisme. Het hele stuk is doordeesemd met meliorisme en non-directiviteit; als we ons als westerse wereld maar niet al teveel bemoeien met de moslimwereld, dan komt de groeikracht aldaar als vanzelf. Er staat zelfs een omgekeerde onevenredigheid: 'hoe minder wij er ons openlijk mee bemoeien, des te beter zal het gaan'.

Het meliorisme stamt uit de tijd van Auguste Comte en is erop gebaseerd dat de geschiedenis als het ware vanzelf een beter wending zal aannemen. Dat is achterhaald. Het non-directieve denken stamt uit de psychologie en behoort eveneens tot de verouderde paradigma's.

Wanneer Rob van Stek deze principes gaat toepassen op de moslimwereld, dan komt hij bedrogen uit.

Te tolerant

Wij hebben als westerse wereld het recht en zelfs de plicht om corrigerend op te treden.

Wie hier binnenkomt heeft de essentiële

waarden van de westerse wereld te onderschrijven.

Dat betekent dat erewraak absoluut en repressief uit gesloten moet worden. Dat betekent dat vrouwen zelfbeschikkingsrecht hebben inzake de partnerkeuze. Dat betekent dat het afvallen van een religieuze richting een individuele personale keuze is. Dat betekent dat meisjesinternaten geen bestaansrecht meer hebben. Dat betekent dat religiekritiek, het handelsmerk van Paul Cliteur, toegestaan is. Aan verboden hierop stammend uit de twaalfde eeuw, hebben we geen enkele boodschap. Dat betekent dat mijn vrouw, lerares voortgezet onderwijs, het niet hoeft te accepteren als zij door een moslimleerling in de hoek wordt gezet met: 'ik hoef u niet te gehoorzamen omdat u een vrouw bent'.

Met name links Nederland is veel te lang te tolerant geweest ten opzichte van de vele uitwassen van de moslimwereld. Wie in de zeventiger jaren ook maar met een kleine vinger kritiek op de islam durfde te hebben werd direct door de rode dominee Jacques Wallage terechtgewezen. Dat roept reacties op als die van Paul Cliteur. Zijn visie is zo over-rationeel dat die in zich weer irrationeel wordt. Maar de geromantiseerde van Rob van Stek is nog irratoneler.

Bram Theo Steynis, Almelo

Naschrift Rob van Stek

Net als Cliteur hamert Steynis op de voortreffelijkheid van westerse waarden als gelijkwaardigheid, zelfbeschikking enz. Die waarden deel ik natuurlijk, dat is de discussie wat mij betreft helemaal niet. Het gaat mij om de strategische vraag hoe we om moeten gaan met de grote groep in onze samenleving die deze waarden (nog) niet zijn toegegaan. We zouden graag zien dat ze een omslag maken in hun denken, maar hoe bereiken we dat? Daar hoor ik zo weinig over bij Cliteur c.s. Als ervaren GZ-psycholoog is Steynis vast bekend met het paradoxale karakter van veranderingsprocessen. Hoe harder we pushen, des te meer verzet ontstaat er bij de ander die we willen veranderen. Mijn punt is dat de moslimgemeenschap zelf deze beweging moet maken, en wel uit overtuiging. Wij kunnen het niet afdwingen, hooguit subtiel faciliteren. Ik denk zeker niet dat het 'vanzelf wel goed komt', het kan juist alle kanten op. Mijn verhaal is daarom noch naïef, noch romantisch of optimistisch, hooguit realistisch.

Vrouwenonderdrukking en religie

In de *Humanist* 6/2004 schrijft Carla Rus over vrouwenonderdrukking en religie. Dat dit bij de drie Semitische godsdiensten veelvuldig voorkomt lijkt me amper een punt van discussie. De schrijfster wil dit echter illustreren aan de hand van wat er in hun heilige boeken staat of wat er in hun leerstellingen beweerd wordt. Het blijkt echter dat ze daarvan niet zo goed op de hoogte is. Ze vermeldt zoveel onjuistheden dat haar betoog daardoor ongeloofwaardig wordt. En dat is jammer. Ik wil drie voorbeelden noemen.

Een abstracte God

Carla schrijft dat men ten tijde van het ontstaan van de islam probeerde het concrete godsbeeld abstracter te maken. Afgezien van dit anachronisme is dat geheel onjuist. De God van de Joden mocht niet worden afgebeeld, het christendom breekt daarmee, want Jezus heeft het over zijn vader, hetgeen blasfemisch moet zijn geweest voor zijn joodse tijdgenoten. De islam gaat trouwer om met de joodse erfenis. Zij verbiedt het maken van voorstellingen en afbeeldingen. Een uitdrukking 'God is liefde' stamt uit de bijbel en is zeker niet pas in de zevende eeuw ontstaan. Het Godsbeeld van joden en moslims abstract te noemen is onjuist. Pascal refereert aan de God van Abraham, Isaak en Jakob, niet de God van de filosofen. Die laatste zou je abstract kunnen noemen.

Scheppingsverhaal

Er wordt melding gemaakt van het

joodse scheppingsverhaal dat tijdens de Babylonische gevangenschap is ontstaan (ter legitimatie van de sabbat). Maar de auteur weet kennelijk niet dat er twee scheppingsverhalen achter elkaar staan. Het tweede is veel ouder en stamt vermoedelijk uit de 'Avesta' van Zarathoestra, waar het een matriarchale versie zou hebben gehad. In de joodse en christelijke versie van dit verhaal over Adam en Eva is het Eva die Adam verleidt. Bij de islam is dit echter niet het geval. Daar verleidde Satan hen beiden (koran 1,37). In dit opzicht is de koran vrouwvriendelijker dan thora en bijbel.

Onbevleete ontvangenis

Het is geheel onjuist het katholieke dogma van de onbevleete ontvangenis te verbinden met seksualiteit of door te verwijzen naar de maagdelijke geboorte van haar zoon. Onbevleete ontvangen wil zeggen dat Maria zonder de erfzonde is geboren, iets wat volgens de katholieke kerk leer wel bij alle andere mensen het geval is.

De auteur van het artikel wekt soms de indruk dat vrouwenonderdrukking bij alle religies aan de orde is. Ook dat lijkt me onjuist. Bepaalde vormen van boeddhisme en averroïsme zijn niet vrouwonderdrukkend te noemen. Er zijn trouwens vormen van hedendaags jodendom, christendom en islam waar zelfs een vrouwvriendelijk klimaat heerst.

Piet Winkelaar, IJsselstein

Naschrift Carla Rus:

De verhaallijnen in de heilige boeken zijn zeer gedifferentieerd en multi-interpretabel. Om mijn these te onderbouwen heb ik uiteraard van een selectie gebruikgemaakt. Ik ben me ervan bewust dat door het tegelijkertijd behandelen van drie godsdiensten, ik af en toe onrecht heb gedaan aan hun verschillen.

- Ik heb gekozen voor het jongste scheppingsverhaal, waarmee ik mijn these het best kon onderbouwen. Het scheppingsverhaal in de koran komt inderdaad niet geheel overeen met die in de thora. Het is bovendien in stukjes geknipt en over het hele boek verspreid. In soera 1,37 staat dat Satan beiden verleidde; in soera 4,1 begint het verhaal opnieuw met de vermelding dat Eva uit Adam is geschapen.

- Een onzichtbare God is, hoe je het ook wendt of keert, abstracter dan eentje waar je letterlijk een beeld van maakt. God als vader zien, is overdrachtelijk.

- Het verhaal van de onbevleete ontvangenis is in het christendom pas geïntroduceerd nadat de Romeinen deze godsdienst overnamen. Omdat de Romeinen de traditie hadden elke held met terugwerkende kracht uit een maagd geboren te laten worden, is dit er alsnog aan toegevoegd. Het boeddhisme en averroïsme vielen buiten het bestek van mijn betoog. Ik dank Piet Winkelaar voor de aandacht waarmee hij mijn essay heeft gelezen.

Onbevleete ontvangenis

In haar zeer lezenswaardig artikel 'Godsbeeld en gender' verwart psychiater en traumatoloog Carla Rus twee katholieke dogma's, zoals tegenwoordig heel veel wordt gedaan. De leer van de onbevleete ontvangenis gaat namelijk niet over de verwekking van Christus maar over die van Maria zelf en houdt in dat deze laatste ontvangen werd zonder door de erfzonde bevestigd te zijn. Dit dogma werd op 8 december 1854 afgekondigd door paus Pius IX en is dus veel jonger dan de leer van de maagdelijke geboorte van Christus. Dat dogma maakte al deel uit van het credo (geloofsbelijdenis) dat werd opgesteld door het concilie van Nicea (325) en bevestigd door dat van Constantinopel (381). Deze leer

werd uitdrukkelijk, onder anathema (excommunicatie) van wie hem niet aanvaardt, gedefinieerd in de derde canon van het Lateraanse concilie van 649 onder paus Martinus I.

Autisme

Graag wil ik Stan van Houcke feliciteren met zijn wel-doordachte analyse die hij publiceerde onder de titel 'Nederlands autisme'. Alleen vind ik zijn gebruik van het woord 'autisme' in de titel enigszins misplaatst, uit respect voor hen die aan deze aandoening lijden.

Paul Mercken, Bunnik

VERS VAN DE PERS

Verlichte schrijvers uit de 18e en 19e eeuw

De achttiende eeuw pruikentijd? Jan Brandt Corstius, literatuurhistoricus, wist wel beter. Die tijd was zwanger van nieuwe opvattingen. Hij zag ook in de literatuur 'echte haren onder de pruik' en verwees onder meer naar Betje Wolff en Aagje Deken, hartsvriendinnen en schrijvers van onder meer *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*. Briefwisselingen tussen romanfiguren, waarin de burgerlijke mentaliteit haarscherp werd blootgelegd. In *Sara Burgerhart* met brieven van Abraham Blankaart (!) – vrijgezel, zeer openhartig – in wie vrijzinnigheid en tolerantie culmineerden. Als voogd van de huwbare Suzanne (gereformeerd) - verliefd op de Lutheraan Willem Edeling (!) – nam hij het godsdienstig vooroordeel weg dat een huwelijk in de weg stond. Wolff en Deken zouden daarnaast nog meer emancipatoire opvattingen lanceren. Daarmee gaven ze tot lang na hun dood reden tot bewondering dan wel kritiek. Voldoende aanleiding voor uitgeverij Vantilt om tweehonderd jaar na hun dood (1804) een bundel uit te geven met de veelzeggende titel *Onbreekbare burgerharten*.

Wie nu in het verlengde van de Verlichting de negentiende-eeuwse wortels van het Nederlandse humanisme wil leren kennen kan nog steeds niet voorbij gaan aan de literatuurgeschiedenis. Marita Mathijsen, bevoegde literatuurhistoricus, onderscheidde daarin idealen en de dagelijkse realiteit. Vele lazen al haar *Gemaskeerde eeuw*, waarin men

kennis maakt met de negentiende-eeuwse wereld, waarin braafheid domineerde. Nu kan het in het literatuuronderwijs ook gaan over de realiteit: over seksualiteit, ziekte en dood, drankzucht, misdaad en straf. Over schijnheiligheid. Recent verscheen een bundel van eerder verschenen artikelen: *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Een nieuwe aanval op de traditionele beeldvorming van de Nederlandse literatuur. Geprobeerd wordt af te rekenen met het schoolboekjesbegrip 'Romantiek', terwijl ze opnieuw duidelijk maakt dat er naast Rhijnvis Feith, de Tachtigers en Multatuli heel wat meer te beleven valt, zoals met Piet Paaltjens, Hendrik Tollens en Gerrit van de Linde. Daarmee verwerpt ze wederom de beeldvorming die ontstaan is onder invloed van Kloos en Van Deyssel, als zou de negentiende eeuw grotendeels vervelend zijn: vol dichtsels van dominees, met Multatuli als vrijdenkende 'zonderling'. Punt van kritiek is dat zij vrijwel alle emancipatoire trends reserveert voor de door haar bewonderde eeuw. (AdB)

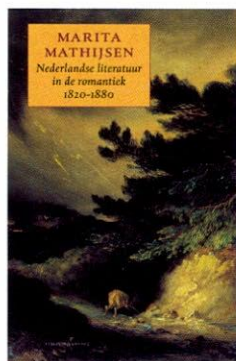
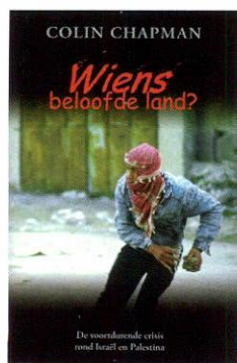
Peter Altena en Myriam Everard (red), Onbreekbare Burgerharten. De historie van Betje Wolff en Aagje Deken. Vantilt, Nijmegen. 224 pag. € 17,50; Marita Mathijsen, De gemaskeerde eeuw. Querido, 268 pag. € 27,50; Marita Mathijsen, Nederlandse Literatuur in de romantiek 1820-1880 (Vantilt, Nijmegen. 336 blz. € 24,90.

Geen gezicht 2004

Niet zo lang geleden had je een reclame voor brillen (het merk vergeet je, de slogan blijft hangen) en die appelleerde aan de modetrends in brillenland. Je zag dan een afbeelding van een vrolijke dame met flitsende bril, dat was de bril van nu, die moest aangeschaft worden. De andere dame keek sip en haar bril was echt 'geen gezicht' meer. Ik moest daar aan denken bij het beoordelen van *Het aanzien van 2004*: eigenlijk zou je het actuele deel in de al decennia lang bekende serie *Aanzien van...* niet willen aanschaffen, omdat het een vreselijk jaar was. Je wilt al niet herinnerd worden aan de standaard Hollandse kommer en kwel, laat staan de gebeurtenissen in de rest van de wereld. Toch moet je zo'n boek weer in de kast krijgen, al was het maar om na verloop van tijd misschien tegen beter weten in het geloof in de vooruitgang van de wereld in woord en beeld te kunnen ondersteunen. De serie is bovendien beslist niet gedateerd en niet alleen qua lay out (veel meer foto's, alle in kleur) maar ook qua tekst beslist adequaat vernieuwd. Auteur Han van Bree schrijft uiterst compact en informatief, zonder de in vroegere delen tamelijk frequent gedebiteerde flauwe woordspelingen. Actueel is het boek zeker, want ook de tragische nieuwsfeiten van eind december, de tsunami in Azië, zijn opgenomen. En verder bijvoorbeeld het overlijden van Bernhard, de moord op Theo van Gogh, de Olympische spelen in Athene, de herverkiezing van George W. Bush, het overlijden van Yasser Arafat, de arrestatie van massamoordenaar Michel Fourniret, overlijden Juliana, Arjan Erkel vrijgelaten, het Darfur-drama, etc. Wie er nu nog niet aan wil, kan wachten op de tweedehands boekhandel en de rommelmarkten, maar ik waarschuw: de prijzen voor de voorbije jaren in deze serie zijn intussen een veelvoud van de oorspronkelijke aanschafprijs. Voor minder dan tien euro zijn ze niet meer te vinden. Dan zult u, vrees ik, dikwijls 'Geen gezicht 2004...' trekken. (BCh)

Han van Bree, Het aanzien van 2004. Twaalf maanden wereldnieuws in beeld. Het Spectrum, Utrecht. Hardcover, 192 blz. € 14,95. Ook verkrijgbaar is een register op Het aanzien van 1962-2004, eveneens € 14,95.

Wiens beloofde land ?

Met de verkiezing van Mahmoud Abbas als nieuwe president van de Palestijnen is er weer even nieuwe hoop opgeflakkerd op vrede in het Midden Oosten. Maar de niet aflatende aanslagen van Hamas en Islamitische Jihad in de Gazastrook hebben die hoop al bijna weer doen vervliegen. De hopeloze verdeeldheid van de Palestijnen en hun voortdurend concurrerende gewapende verzetsgroepen staan een hernieuwing van het vredesproces vooralsnog in de weg. Het is maar één van de vele, gecompliceerde, factoren in dit conflict, waarvan de historische wortels helder en vooral fair worden gedocumenteerd in *Wiens beloofde land ?*, een in de Engelstalige editie vaak herdrukt en geactualiseerd boek van Colin Chapman, thans docent islamologie in Beiroet.

Het bijzondere van Chapman is, dat hij goed in staat is in zijn documenterende beschrijvingen vrij van vooroordelen en voorkeursinterpretatie te houden. Hij is nauwelijks te betrappen op vooringenomenheid en schetst voortdurend de ontwikkelingen met verklaring van de handelwijze van alle partijen. Daarnaast is vooral interessant zijn uitgebreide gebruik en uitdieping van de zo vaak gehanteerde verwijzingen naar de bijbel, zowel het Oude als het Nieuwe Testament. Religieuze Joden en veel religieuze christenen baseren de Joodse aanspraken op het land op heilige teksten. Maar wie de belofte van het land aan Abraham en zijn nakomelingen in het licht van de gehele bijbel (en niet alleen het Oude Testament) ziet, zo stelt Chapman, weet dat niemand het goddelijk recht kan worden verleend om het land voor eeuwig te bezitten of te bewonen. Met de komst van Jezus de Messias zijn alle beloften en profetieën in het Oude Testament getransformeerd en geherinterpreteerd. Jezus heeft het koninkrijk van God immers opengesteld voor mensen van alle rassen, door allen die hem volgen tot 'nieuwe mens' te maken (Efeziërs 2 :15).

Heilige teksten zijn echter niet de taal van de moderne wereld en zolang de partijen zich beroepen op apocriefe boekwerken zullen ze internationaal slechts wanbegrip oogsten. Maar ook de verwijzing naar historische claims door beide partijen kan rekenen op terechte tegenspraak van allerlei kanten. Het vaakgehoorde argument, dat de zionisten met hun sinds 1880 ontwikkelde praktijk van kopen of (later) boudweg in bezit nemen van steeds meer land de veroorzakers van alle problemen zijn, en dus grotendeels zullen moeten wijken, is bijvoorbeeld

alleen volkenrechtelijk al niet houdbaar. De juridische én politieke eigenaren van het land hebben dit immers eerst impliciet en later expliciet toegestaan en uiteindelijk is Israël door het overgrote deel van de internationale gemeenschap erkend.

Evenzo zijn morele en historische claims op het land door de Palestijnse arabieren aanvechtbaar, al was het maar omdat na eeuwenlange overheersingen van eerst Romeinen, vervolgens Byzantijnen, Arabieren en Seldjoekse Turken, Christenkruisvaarders, Mamloeken, Osmaanse Turken, de Britten en tenslotte de Verenigde Naties niet werkelijk meer traceerbaar is wie van wie afstamt. Zeker, het waren sinds 636 overwegend moslims die het land bewoonden, op de krappe eeuw na dat het in handen van de kruisvaarders was. En zeker, moslims zijn in de loop van die eeuwen over het algemeen toleranter tegenover Joden en christenen geweest dan dat het christelijke Europa verdraagzaam was tegenover Joden en moslims. Maar uiteindelijk waren het ook moslims die hun eigen land verkwanselden. En vervolgens – toen het nog kon – verzuimden tegenover de vestiging van de staat Israël een Palestijnse staat te stichten.

Een deel van het probleem is volgens Chapman ongetwijfeld, dat fundamentalisten van alle partijen, Joods, christelijk en islamitisch, niet voor rede vatbaar zijn. Met fundamentalisten – zo is genoegzaam bekend – is geen zinvolle dialoog mogelijk, en van fundamentalisten barst het in beide kampen. Daar zal een oplossing dus zeker niet van kunnen komen. Van wie dan wel ? Chapman stelt zijn hoop niet primair op de redelijken aan beide zijden. Die zijn helaas te zeer in de minderheid. Hij acht vredesstichters van een meer bijzonder soort nodig. Ze moeten in staat zijn de geschiedenis te begrijpen, zich bewust zijn van de aspiraties van beide partijen en zich in hen kunnen verplaatsen. Daarbij moeten ze onpartijdig zijn en niet ideologisch of emotioneel verbonden met een van beide partijen. Ze moeten sterk genoeg zijn om tegen alle soorten fundamentalisten te zeggen : 'Als jullie tot het menselijk ras willen behoren, als jullie in *the global village* willen wonen, zullen jullie de taal moeten leren van mensenrechten die door de grote meerderheid van naties aanvaard zijn.' (BCh)

Colin Chapman, Wiens beloofde land ? De voortdurende crisis rond Israël en Palestina. Nederlandse uitgave 2004. Kok, Kampen. Paperback, 464 blz. € 34,90.

Anti-corruptieprogramma houdt hulpstromen Atjeh in de gaten

De schenkingen die beschikbaar zijn gesteld voor de hulpverlening in Indonesië moeten volledig ten goede komen aan de slachtoffers van de tsunami, vindt Hivos (Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking). Het heeft de onmiddellijke uitvoering van een programma mogelijk gemaakt door een financiering van € 100.000 beschikbaar te stellen.

Dat bedrag gaat naar Indonesia Corruption Watch (ICW), dat een tweejarig programma heeft opgezet waarmee het de noodhulp en de hulp voor de wederopbouw in Atjeh en Noord-Sumatra in het oog houdt. De monitoring geschiedt vanuit het hoofdkantoor in Jakarta en vijf lokale kantoren in de betreffende regio.

Indonesië is een van de meest corrupte landen in de wereld. De afgelopen jaren zijn meerdere keren gelden voor hulp-

verlening op Sumatra niet besteed aan datgene waarvoor zij bedoeld waren. Sinds 1999 werkt Hivos samen met ICW. De organisatie lobbyt voor juridische maatregelen om corruptie aan de kaak te stellen en geeft het publieke bekendheid aan corruptiezaken.

Hivos steunt voor bijna 600.000 euro een rampenhulp-programma in Indonesië. In heel Zuidoost-Azië heeft Hivos 2,8 miljoen euro ter beschikking gesteld, waarvan 1,75 miljoen afkomstig is van de Samenwerkende Hulporganisaties (SHO) voor noodhulp. Ten behoeve van de rehabilitatie-programma's van haar partnerorganisaties heeft Hivos een ondersteuningsaanvraag ingediend bij SHO ter waarde van 3 miljoen euro.

Meer informatie over ICW: www.antikorupsi.org/eng

Stichting humanistische uitvaartbegeleiding opgericht

Het Humanistisch Verbond heeft sinds eind vorig jaar een nieuwe werkstichting: de stichting Humanistische Uitvaartbegeleiding. Hiermee komt een al langer bestaande wens in vervulling tot hervorming van de organisatie van de humanistische uitvaartbegeleiding.

Vanaf de jaren negentig verzorgen vrijwilligers van het Humanistisch Verbond (HV) ongeveer drieduizend keer per jaar een toespraak bij een uitvaart. Veel mensen maken via deze dienstverlening voor het eerst kennis met het HV.

Met name door (semi)-commerciële initiatieven voor het begeleiden van uitvaarten is de vrijwillige dienstverlening vanaf begin 2000 onder druk komen te staan. De organisatie van autonome regionale werkgroepen zonder centrale aansturing blijkt niet goed in staat deze uitdaging het hoofd te bieden. Daarnaast wordt de roep om de ontwikkeling van een humanistisch keurmerk steeds groter.

Beide tendensen hebben uiteindelijk geleid tot de oprichting van de stichting, die zich 'uitvaartbegeleiding op humanistische grondslag' ten doel stelt. De stichting wil in 2005 nieuwe sprekers werven en werken aan haar bekendheid.

Meer informatie bij Wilma Reinders (w.reinders@lb.humanistischverbond.nl)

UvH wil opleiding islamitisch geestelijk verzorger

De Universiteit voor Humanistiek (UvH) heeft vergevorderde plannen voor een opleiding voor islamitische geestelijke verzorging, een variant binnen de master humanistiek.

De ministers Van der Hoeven (Onderwijs) en Verdonk (Integratie) en staatssecretaris Rutte (Onderwijs) werden bij hun werkbezoek aan de universiteit op 6 januari voorgelicht over de plannen. Zij nodigden begin dit jaar universiteiten uit met plannen te komen voor imamopleidingen en opleidingen voor islamitisch geestelijk verzorger. In februari nemen zij hierover een beslissing.

De UvH en de Islamitische Universiteit

van Europa (IUE) willen in 2005 met de minor van start gaan. In 2006 volgt de driejarige masteropleiding. Het onderwijs zal voor ongeveer 90 procent in het Nederlands worden gegeven, voor 5 procent in het Engels en voor 5 procent in het Arabisch.

"We zien dat veel moslims met de huidige situatie in Nederland in de knel raken," zegt hoogleraar Peter Derkx van de UvH. "Met dit initiatief willen we de multiculturele samenleving en de open varianten van de islam ondersteunen. Want veel humanistische principes zijn ook bij deze groeperingen te vinden." Vooral bij zorginstellingen, penitentiaire inrichtingen en de krijgsmacht bestaat

een toenemende vraag naar islamitisch geestelijke verzorging. Ook kunnen de gediplomeerden inzetbaar zijn in organisaties die te maken hebben met de integratie en participatie van de groeiende islamitische bevolkingsgroep in de Nederlandse samenleving. De mastervariant kan volgens de UvH worden gezien als een opleiding die voor een belangrijk deel overlapt met een opleiding voor imams.

De meeste studenten zullen volgens hoogleraar Derkx vanuit de Islamitische Universiteit van Europa komen. Hij schat dat als de opleiding doorgaat, vijftien tot twintig studenten in september met de minor zullen beginnen.

Humanitas zestig jaar

Stichting Humanitas bestaat dit jaar zestig jaar. Sinds 31 mei 1945 ondersteunen de vrijwilligers van Humanitas mensen die (tijdelijk) een steuntje in de rug kunnen gebruiken. Het jubileumjaar wordt gevierd met verschillende activiteiten. Een greep uit de festiviteiten:

Op 9 februari vindt in het Humanitas-complex Akropolis in Rotterdam het Goed Geld Gala plaats, een feestelijke bijeenkomst met de bekendmaking van de bijdrage over 2004 aan Humanitas en de andere goede doelen van de Sponsor Loterij.

Op 19 maart viert Humanitas-afdelingen de Burendag, onder het motto 'Meedoen in je buurt'. District Noordwest van Humanitas besteedt op 1 april aandacht aan het onderwerp jeugdwelzijn; kindervakanties, opvoedingsondersteuning, maatjesprojecten en kinderopvang staan centraal. Verder presenteert Humanitas in april drie jubileumpublicaties.

Op de verjaardag van Humanitas, 31 mei, houdt district Zuid van Humanitas een studiedag over de Wet maatschappelijke ondersteuning en het vrijwilligerswerk. Gemeenten zijn na invoering van de nieuwe wet verantwoordelijk voor de lichtere vormen van hulp en ondersteuning. Maar welke rol spelen de vrijwilligers van Humanitas? Op deze dag zetten de afdelingsbesturen hun leden die al langer dan 25 jaar lid zijn, in het zonnetje.

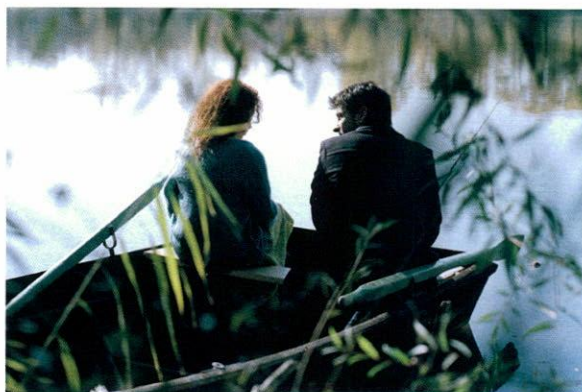
Feestdag op Papendal

In aanwezigheid van vrijwilligers en medewerkers viert Humanitas op 4 juni een hele dag feest in Congrescentrum Papendal bij Arnhem. De thema's van de feestdag zijn entertainment en sport.

District Oost besteedt op 16 juni aandacht aan de multiculturele samenleving. Deze afdeling heeft projecten als inburgering, wereldwinkels, maatjesproject voor ama's, taalhulp en de Allochtone Vrouwentelefoon. Op 6 oktober houdt district Noord een conferentie over de positie van het vrijwilligerswerk in de Nederlandse samenleving. Het jubileumjaar wordt in november afgesloten door district Zuidwest met een bijeenkomst over verdriet en rouwverwerking, een werkerterreinen waarop veel Humanitas-afdelingen actief zijn.

Kijk voor meer informatie op www.humanitas.nl of tel. 020-5231100.

FILM

Modern borduurwerk

De 17-jarige Claire woont op zichzelf in een Frans provinciestadje. Ze is zwanger, maar probeert dat angstvallig te verbergen; het kind gaat ze immers toch afstaan. Bij de plaatselijke supermarkt waar ze werkt meldt ze zich ziek. Ze heeft kanker, liegt ze, en ze bindt een doek om haar grote bos rode krullen alsof haar haar uitvalt.

Claire worstelt zichtbaar, maar zonder veel te praten, met haar zwangerschap, haar werk en haar moeilijke relatie met haar ouders. Maar wanneer ze thuis bezig is met modern borduurwerk, komt ze tot zichzelf. Ze biedt zich aan bij mevrouw Melikian, die een atelier runt waarin ze werkt voor topdesigners. De vrouw is in diepe rouw gedompeld vanwege de dood van haar zoon, maar ze neemt Claire toch aan.

Zwijgend zitten de vrouwen de eerste dagen naast elkaar, ondertussen bijzondere borduurwerken creërend voor de grote couturiers uit Parijs. Als ze hun zwijgen moeten opgeven, lijkt het ijs te breken. En met die bemoeienis krijgen zij misschien ook wel meer zicht op een aangenamer bestaan

Josephine Krikke

'Brodeuses' is vanaf 17 februari te zien in de filmhuizen

LEZINGEN & SYMPOSIA

Jonge Humanisten gluren

12 feb. - Utrecht
Jong HV houdt de manifestatie 'Gluren bij andere culturen', waarbij het de resultaten presenteert van een project over niet-westerse humanistische denkers. Met hapjes, drankjes, muziek en presentatie van kunstwerken, gemaakt door deelnemers van de cursus Humanisme Wereldwijd. Locatie: Parnassos, Kruisstraat 201. Tijd: 16.00-22.00 uur. Toegang gratis. Info: www.jongehumanisten.nl of tel. 020-5219045.

Macht en media

15 feb. - Apeldoorn
Discussiebijeenkomst, georganiseerd door het Humanistisch Vredesberaad over de vraag: welke ontwikkeling heeft de invloed van massamedia op de Nederlandse democratie. Met o.a. Frank van Vree, Hubert Smeets, Alex Engbers en Bert Janssens. Discussieleider is John Jansen van Galen. Locatie: Podium Gigant, Nieuwstraat 377,

aanvang 20.00 uur.
Info: www.humanistischvredesberaad.nl, of 035-6215817.

De lach en de waarheid

17 feb. - Maastricht.
Hoogleraar filosofie Guido Vanheeswijck (Universiteit van Antwerpen) laat zien hoe het komt dat de waarheid in ongenade is gevallen. Zal de slinger van de geschiedenis ooit een tegenbeweging maken? Aanvang 20.00 uur. Locatie: Studium Generale, Tongersestraat 53, aula. Toegang gratis. Info: www.sg.unimaas.nl.

Netwerkdag humanisten

18 feb. - Amsterdam
De Humanistische Alliantie houdt haar jaarlijkse netwerkdag. Voor alle medewerkers en vrijwilligers van de Alliantie-leden. Met o.a. een 'inspiratiemarkt', (korte) interviews, een borrel met optreden en een vooruitblik op 2005 door Harry Kunneman en Ineke de Vries. Tevens uitzending van Desmet Live. Locatie: Artis, Tijger-

zaal en Flamingoserre, Plantage Middenlaan.
Meer info: www.human.nl of tel. 030-2390113.

Mensbeelden en levenskunst

19 en 20 feb. - Leusden
Tweedaagse cursus waarin mensbeelden van moderne filosofen aan de orde worden gesteld, o.a. Foucault, Heidegger en Nussbaum. Docent Dick Kleinlugtenbelt bespreekt oorspronkelijke teksten, bijpassende gedichten en doet een 'levenskunstoefening'. Locatie: Instituut voor Wijsbegeerte. Info: www.isvw.nl, tel. 033-4227200.

Humanisme nu en straks

4 maart - Apeldoorn
Missen humanisten niet de boot als zij zich blijven vastklampen aan teveel optimisme over de redelijkheid van de mens? Discussie met Joop Tiedemann, n.a.v. zijn artikel in *de Humanist* 4/2004, getiteld 'De loser in jezelf erkennen'. Organisatie: HV Apeldoorn/Midden Veluwe. Loca-

tie: Mandala, Marezenstraat 7. Aanvang 20.30 uur.

Ideale vrouwen in beeld

8 maart - Enschede
Da Vinci schilderde de Mona Lisa, Rubens viel op rondborstige vrouwen en in de 19e eeuw stonden de *femmes fatales* in de belangstelling. Op Internationale Vrouwendag toont historica Elvira van Eijl hoe de ideale vrouw door de ogen van kunstenaars wordt gezien. Universiteit Twente, Vrijhof, Amphitheater. Aanvang 19.30 uur. Aanmelden niet nodig. Info: www.utwente.nl

Martha Nussbaum in Nederland

24 maart - Leusden
Conferentie ter gelegenheid van de Nederlandse uitgave van Martha Nussbaums 'Oplevingen van het denken' in aanwezigheid van de filosoof. De conferentie is onder voorbehoud en vindt plaats bij het Instituut voor Wijsbegeerte, Dodeweg 8. Info en aanmelden: www.isvw.nl of 033-4227200.

THEATER & EXPOSITIES

Beeld van Macedonië

vanaf 6 feb. - Nijmegen
In 'Portrait Landscape', een expositie van fotografe Cuny Janssen, portretten van kinderen uit Macedonië die de oorlog met zich meedragen. Afgewisseld met beeld van landschappen. In 2002 ontving Janssen de tweede prijs bij de Prix de Rome voor kinderportretten. Een jurylid daagde haar uit om oorlogskinderen te fotograferen. Locatie: Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59. Info: www.hetvalkhof.nl of tel. 024-3608805.

Utopie der ongelovigen

Vanaf 12 maart - Utrecht
Theatervoorstelling van Convoi Exeptionnel over vijf ver-

dwaalde zielen op zoek naar 'een onvoorwaardelijk geloof'. Kun je je verweren tegen gelovigen als je zelf nergens in gelooft? Premiëre 12 maart, speelperiode t/m 6 mei. Locatie: Huis a/d Werf, Boorstraat 107. Tel. 030-2315355, info: www.huisaandewerf.nl.

Elementaire deeltjes

Vanaf 19 maart - div. locaties
Voorstelling van het Nationale Toneel, gebaseerd op Michel Houellebecqs bestseller waarin woede en mededogen hand in hand gaan. Premiëre op 19 maart in Den Haag, daarna tournee. Info: www.nationaletoneel.nl of 070-3181482.

De Avonden: Ischa Meijer

17 en 24 feb. - 747 AM
In 'De Avonden' een tweedelige documentaire over Ischa Meijer, waarin zijn veelzijdigheid, ongrijpbaarheid en contradicties in kaart worden gebracht. VPRO - 22.10 uur

Desmet Live

Ma.-vrij. - 747 AM
Live vanuit café Desmet in Amsterdam een programma over

Elementaire deeltjes

cultuur, politiek en moraal. Op dinsdag en vrijdag verzorgd door de Humanistische Omroep, presentatie: Theodor Holman. Div. omroepen - 14.00 uur

Het ei van Erasmus

Zaterdags - 747 AM
Wekelijks praatprogramma over humanisme. Met op 12 februari een verslag van de 16e Dies Natalis van de Universiteit voor Humanistiek, waar prof. dr. Theo de Vries spreekt over de technologie en zorg onder het motto 'Wie wordt daar beter van?' Op 26 februari is een samenvatting te horen die programmamaker Bert Boelaars maakte op de landelijke 'netwerkdag' van de Humanistische Alliantie. Human - 15.40 uur

Mantel der liefde

7 en 14 feb. - Ned.1

In Nederland zorgen 2,5 miljoen mensen voor hun chronisch zieke familie of vrienden. Dit tweeluik laat zien wat de invloed hiervan is op het leven en het gezin van de mantelzorger.

NCRV - 23.00 uur

Verdrietig is verleden tijd

10 feb. - Ned. 1

Documentaire waarin Karim Traïda, zelf van Algerijnse afkomst, drie generaties Molukkers portretteert. Zij vertellen over hun komst naar Nederland, over het pijnlijke leven dat ze achterlieten en over het barakkenkamp in Wierden. Human - 23.17 uur

Denkend aan Europa

13 feb. - Ned. 3

Tegen de achtergrond van de recentelijk door de Nederlandse

regering georganiseerde conferentie over 'Europa als beschavingsideaal', gaat Tegenlicht op zoek naar het hoe en waarom van dit gedroomde Europa. VPRO - 20.55 uur

Ischa Meijer, 'Ik hou van mij'

14 feb. - Ned. 3

Over Ischa Meijers zoektocht naar geluk. Meijer was een van de bekendste interviewers van Nederland. Hij stierf in 1995 op zijn 52e verjaardag.

VPRO - 21.00 uur

Voor de zondvloed

17 feb. - Ned. 1

Documentaire over het eilandje Tuvalu in de Stille Oceaan, ooit het op twee na armste landje ter wereld. In 1999 verkocht de regering zijn internetnaam '.tv' voor 25 miljoen dollar. De inwoners spendeerden 6 miljoen aan het

asfalteren van 19 kilometer weg om hun nieuwe auto's te gebruiken. Maar deze wegen kunnen binnen twee decennia onder water komen te staan. Tuvalu zou wel eens het eerste land kunnen zijn dat verdwijnt door de opwarming van de aarde.

Human - 23.05 uur

De nalatenschap

21 en 28 feb. - Ned.1

Frans Bromet volgt families die het huis van hun overleden ouders opruimen. Veel spullen vertellen een persoonlijk verhaal over de eigenaar. Laatste twee delen uit vierdelige reeks.

NCRV - 23.00 uur

Roemenië reeks

Vanaf 24 feb. - Ned. 3

In VPRO's Import staat vier weken lang de turbulente geschiedenis van Roemenië centraal. Op 24 fe-

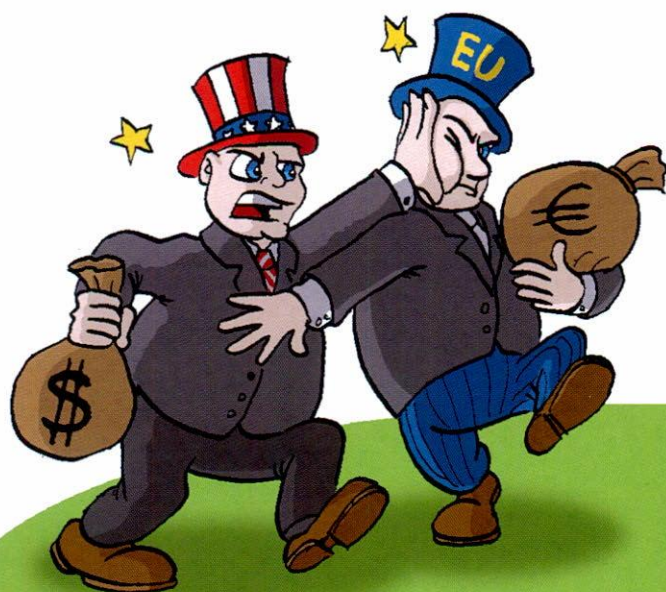
bruari een reconstructie van een bankroef in het communistische Roemenië van de jaren '50. Op 3 maart een portret van Nicolai Ceausescu. Op 10 maart zoomt het programma in op het verbod op anticonceptie en abortus. Op 17 maart sluit het programma af met een documentaire over de revolutie van 1998 die de val van Ceausescu en het einde van het communistische tijdperk betekende.

Het Surinaamse legioen

10 maart - Ned.1

Hans Heijnen vertelt hoe de doorbraak van zwarte spelers in een witte wereld gestalte kreeg. Net zoals hun wegbereiders constateert ook de huidige generatie Surinaamse voetballers dat in hun geval 'goed niet goed genoeg is'.

Human - 23.00 uur

Seb

Seb

Mantelzorg in een ontmantelde privé-sfeer

Over het combineren van betaalde arbeid en de langdurige en intensieve zorg voor een naaste

Jet Isarin

Mantelzorg in een ontmantelde privé-sfeer analyseert onderzoek, beleid en praktijk op het gebied van zorg en arbeid en doet dat aan de hand van interviews met werkende mantelzorgers. Hun ervaringen sturen het verhaal over zorgen en werken onder ongunstige condities, over privé-verantwoordelijkheden en publieke verplichtingen, normale en bovennormale zorg, regelingen en regelwerk, tijd en ruimte. Werkende mantelzorgers combineren arbeid en zorg. Ze kunnen dat alleen op een goede manier blijven doen als er ook voor hen wordt gezorgd.

Isbn 90 5573 609 0, Pag. 180, Prijs € 19,90

Agressie in het ziekenhuis

Martien Pijnenburg en Carlo Leget (red.)

Agressie komt steeds vaker voor in ziekenhuizen. Ruim negentig procent van de hulpverleners ondervindt psychisch en fysiek geweld. Dit geweld heeft een sterk ethische component: hulpverleners en hulpverlenende instellingen worden geschaad in hun morele identiteit. Agressie is een aanval op de dragende morele waarden en idealen van hulpverlening.

Deze bundel legt verbanden tussen agressie in ziekenhuizen en maatschappelijk-culturele veranderingen. Ook wordt aandacht besteed aan concrete casus en komen voorbeelden van agressiebeleid aan de orde.

Isbn 90 5573 561 2, Pag. 96, Prijs € 12,90

Welke god bedoelt u eigenlijk?

Op zoek naar een zuiverder godsbeeld

Bert Reesinck

De gebeurtenis van 11 september 2001 in New York, waarbij miljoenvoudig het 'o my god!' werd uitgeroepen, was voor de auteur aanleiding dit essay: 'Welke god bedoelt u eigenlijk?' te schrijven.

Drie delen leiden naar een hedendaags godsbeeld dat niet op theologische maar op rationele grondslag tot stand komt. Bij de bespreking van het begrip martelaarschap wordt de schijnwerper gericht op de achtergrond van de controversen tussen Islam en Christendom. Ook wordt een antwoord aangereikt op de vraag naar de gelijktijdige aanwezigheid van goed en kwaad in mensen.

Isbn 90 5573 585 x, Pag. 96, Prijs € 12,90

DAMON boekenmagazine

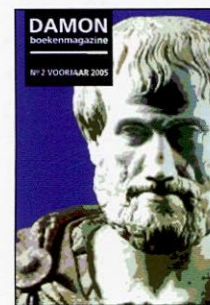
In dit boekentijdschrift, onder auspiciën van Uitgeverij DAMON, worden aankondigingen en voorpublicaties, boekbesprekingen, interviews, berichten en een (literaire) agenda opgenomen.

Aan het tijdschrift werken diverse universiteiten, uitgeverijen en instellingen mee.

Het magazine houdt de lezer op de hoogte van (nieuwe) uitgaven op het terrein van filosofie, ethiek, politiek en literatuur. Daarnaast wordt achtergrondinformatie aangeboden en verdiepende artikelen. Tevens zal middels een uitgebreide agenda de lezer geïnformeerd worden over cursussen, lezingen en andere culturele activiteiten.

DAMON boekenmagazine is gratis verkrijgbaar in de betere boekhandel. Voor een gratis abonnement kunt u zich wenden tot Uitgeverij DAMON.

Issn 1574 1389, Pag. 16, Prijs € 0,00

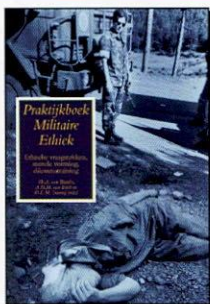
Praktijkboek Militaire Ethiek

Ethische vraagstukken, morele vorming, dilemmatraining

Th.A. van Baarda, A.H.M. van Iersel en D.E.M. Verweij (red.)

In dit boek over militaire ethiek wordt o.a. ingegaan op dilemmatraining en het Socratisch gesprek als onderwijsmethode. Ten behoeve van de cursist is een apart hoofdstuk opgenomen met oefendilemma's. Tenslotte krijgt de lezer vergelijkingsmateriaal aangeboden in de vorm van twee hoofdstukken over het ethiekbeleid en het ethiekonderwijs bij de politie. Achterin het boek is een aantal interessante bijlagen te vinden over onder andere: het Iran/contraschandaal, het internationaal humanitair recht en het dragen van verantwoordelijkheid.

Isbn 90 5573 504 3, Pag. 596, Prijs € 18,90

Filosofie als levenskunst

Geert van Eekert, Guido van Heeswijk en Koenraad Verrycken (red.)

Voor de filosoof die de levenskunst propageert kan de filosofie nooit de toetssteen van het leven zijn. De bijdragen in deze bundel behandelen alle de vraag naar de verhouding tussen filosofie en levenskunst, maar werken deze vraag uit vanuit diverse invalshoeken, situeren haar in verschillende periodes en laten zich inspireren door de levenservaring én de interpretatieve kracht van uiteenlopende denkers. Zo komen vragen aan de orde als: maakt filosofie iemand tot een beter mens? Kan filosofie troosten? Wat is de relevantie van academische filosofie? Moet filosofie geëngageerd zijn? Kan filosofie worden toegepast? Is filosofie meditatie of veeleer politiek en sociaal engagement?

Isbn 90 5573 563 9, Pag. 192, Prijs € 16,90

